

ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ.

6648
1120

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΝΑΤΗ

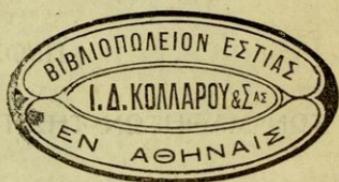
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΕΚΔΟΤΑΣ ΝΗΣΤΟΝ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,, ΣΤΑΔΙΟΥ 50

1929

Tὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρονται τὴν σφραγῖδα τοῦ Βιβλιοπωλείου
τῆς Ἐστίας.

Τύποις, Παρασκευᾶς Λεώνη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α) Η "Εννοια της ψυχολογίας.

Ψυχικά φαινόμενα.—Ψυχικά φαινόμενα δυνομάζομεν τὰς ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς μας· ἡ ἀντίληψις π. χ. ἡ ἡ ἀνάμνησις ἐνδὲ γεγονότος ἡ ἀντικειμένου ἡ τόπου, τὸν δποῖον καπτεῖ ἐπεσκέψθημεν, ἡ χρίσις διὰ πρόσωπα καὶ πράξεις, οἱ συλλογισμοί, τοὺς δποίους κάμνομεν διὰ νὰ λύσωμεν ἔνα μαθηματικὸν ἡ ἀλλο πρόβλημα, ἡ χαρὰ ἡ ἡ λύπη διά τι, ἡ ἐπιθυμία, ἡ δύσκαρτα εἰς ἡμᾶς διά τι, καὶ ἡ ἀπόφασις, νάποκτήσωμεν αὐτό, δλα αὐτὰ είναι καταστάσεις ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς μας, ἡ, δπως ἀλλως δύγάμεθα νὰ εἴπωμεν, ψυχικά φαινόμενα.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ τὰ δποία εὔκολα δύναται ἔκαστος σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιῆς ἀνθρώπος νάντιληφθῇ εἰς ἑαυτόν, ἐμφανίζονται πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ διέπονται ἀπὸ ώρισμένους νόμους.

Η ἐπιστήμη, ἡ δποία δσχολεῖται μὲ αὐτὰ τὰ φαινόμενα καὶ μὲ τοὺς νόμους, οἱ δποῖοι διέπουν αὐτά, καλεῖται **Ψυχολογία.**

Φυσικά φαινόμενα.—Τὰ φαινόμενα, διὰ τὰ δποία ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος, γίνονται ἐντὸς ἡμῶν ὑπάρχουν δμως καὶ ἀλλα φαινόμενα, τὰ δποία γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν, καὶ τὰ δποία διὰ τοῦτο καλοῦνται φυσικά φαινόμενα· καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ διέπονται ἀπὸ ώρισμένους νόμους, τοὺς καλουμένους φυσικοὺς νόμους. Μὲ τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους δσχολοῦνται αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι.

Διαφορὰ τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων.
— Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα διαφέρουν κυρίως κατὰ τὰ ἔξης:

α') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα γίνονται ἐν ἡμῖν, ἐνῷ τὰ φυσικὰ φαινόμενα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν.

β') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἔνγοσοῦμεν, διτι γίνονται, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα οὕτε νὰ τὰ ἀντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας οὕτε νὰ τὰ φαντασθῶμεν ὡς ἀντιληπτά· τούναντίσ τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀντιλαμβάνομεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας η̄ μόνας η̄ καὶ βοηθουμένας ὑπὸ τινῶν ὅργανων, π. χ. μικροσκοπίου, τηλεσκοπίου κ.λ., η̄ τούλαχιστον τὰ φανταζόμεθα ὡς ἀντιληπτὰ μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τὰς σκέψεις μου π.χ., τοὺς συλλογισμούς μου, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην μου κ. τὰ δη. δὲν δύναμαι νὰ ίδω η̄ ν' ἀκούσω η̄ νὰ δοσφρανθῶ η̄ νὰ γευθῶ κ.λ. οὐδὲ νὰ τὰ φαντασθῶ ὡς ἀντιληπτὰ μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τούναντίσ οἰονδήποτε φυσικὸν φαινόμενον ἀντιλαμβάνομαι μὲ τὰς αἰσθήσεις μου η̄ τούλαχιστον φαντάζομαρ διτι: θὰ ήδυνάμην νὰ τὸ ἀντιληφθῶ, ἐὰν εἶχα εἰς τὴν διάθεσίν μου αὐτὸ η̄ ἐκεῖνο τὸ βοηθητικὸν ὅργανον.

β') "Ἐργον τῆς Ψυχολογίας.

Εἴπομεν ἀνωτέρω διτι η̄ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, η̄ ὅποια ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ διόποιοι διέπουν αὐτά· ἀπὸ τοῦτο ἔνγοσοῦμεν εὔκολα διτι η̄ ψυχολογία ἔργον ἔχει νὰ περιγράψῃ ἐκάστην ψυχικὴν ἐνέργειαν η̄ κατάστασιν. "Οπως δ̄ αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, δταν ἔξετάζουν φυσικόν τι ἀντικείμενον η̄ φαινόμενον, π. χ. τὸ ῦδωρ, τὸν ἀέρα, τὴν βροχήν, τὴν βροντὴν κτλ., εἶναι ἀνάγκη νάναλύσουν τὸ ἀντικείμενον η̄ τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἰς τὰ συστατικά του μέρη, νὰ εὔρουν τὰ πρώτα στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὅποια τοῦτο ἀποτελεῖται καὶ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, νὰ ἔξακριθώσουν τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τὴν περαιτέρω ἔξέλιξιν τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τὴν σημασίαν τὴν ἐποίαν τοῦτο ἔχει διὰ τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν, τέλος δὲ νὰ εὔρουν τοὺς νόμους, κατὰ τοὺς ὅποιους τὸ φαινόμενον τοῦτο γίνεται, διὰ νὰ γίνουν δ̄ δλα αὐτά, ἢ πως πρέπει, χρειάζονται καὶ γνώσεις καὶ δέεια παρατηρητικό-

της καὶ μαχρὰ πεῖρα, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία διὰ νὰ περιγράψῃ μίαν ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν πρέπει νάναλύσῃ αὐτὴν εἰς τὰ στοιχειώδη συστατικά της μέρη, νάνακαλύψῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν καὶ νὰ εὕρῃ πῶς ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ κατάστασις αὗτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρώτην γήλακίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς μετὰ ταῦτα ἔξελίσσεται, ποῖοι εἰναι; οἱ νόμοι, οἱ δποῖοι διέπουν τὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν αὗτὴν καὶ ποίαν καθόλου σημασίαν ἔχει αὗτη εἰς τὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Εύνόητον δὲ εἶναι ὅτι δλα αὐτὰ δὲν εἰναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ μόνον ἔκείνου, ὁ δποῖος ἔχει καὶ πολλὰς εἰδικὰς γνώσεις καὶ δεῖται παρατηρητικότητα καὶ μαχρὰν πεῖραν.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν: ἔργον τῆς Ψυχολογίας εἰναι ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖα των καὶ ἡ ἔρευνα τῶν νόμων, οἱ δποῖοι διέπουν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἔξελιξιν αὐτῶν.

2. ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ Η ΠΗΓΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ο ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσεως· κατὰ ταῦτα τὰ φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ εἰναι: εἰδός τι τῶν φυσικῶν φαινομένων, παρ' ὅλας τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφοράς, τὰς δποίας εἰδομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐκείνος λοιπόν, ὁ δποῖος θέλει νὰ γνωρίσῃ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νάκολουθήσῃ τὴν ἴδιαν δδόν, τὴν δποίαν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἥτοι δφείλει νὰ παρατηρῇ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ἔκαστον καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα· εύνόητον δμως εἰναι, ἀπὸ δσα εἰπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὅτι ἡ παρατήρησις τῶν πνευματικῶν φαινομένων δὲν εἰναι τόσον ἀπλῆ δσον ἡ παρατήρησις τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐν γένει ἡ παρατήρησις τῆς ἔξωτερηκῆς φύσεως· διότι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἔξωτερηκῆς φύσεως δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας, ἐνῷ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν μὲ τὸ μέσον τοῦτο σύχ' ἥττον καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν.

Ἐκαστος ἄνθρωπος δύναται νάντιλαμβάνεται τί ἔχει εἰς τὸν

νοῦν του, εἰς ὥρισμένην στιγμήν, τί σκέπτεται, τί ἐπιθυμεῖ, ἐὰν εἰναι εὐχαριστημένος ή δυσαρεστημένος καὶ διατί: θταν δὲ ἀντιλαμβάνεται τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις δύναται καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτάς. Τὸ βέβαιον δημαρχός εἰναι διτί εἰναι δύσκολον νὰ καταλήξωμεν εἰς ἀσφαλῆ καὶ βέβαια συμπεράσματα, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἔξετασωμεν τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις, τὰ πνευματικὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν δρόποιον αὐτὰ τελοῦνται ἐν ἡμιν, τὸ μὲν διέτι τὰ πνευματικὰ φαινόμενα ταχέως μεταβάλλονται καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ ἔρευναν αὐτῶν, τὸ δὲ διότι τὸ ἔξεταζόμενον πνευματικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται πάντοτε, ἀλλοτε περισσότερον καὶ ἀλλοτε διλιγώτερον, διπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς παρατηρήσεως· ἐὰν θελήσω π. χ. νὰ ἔξετασω τὶ συμβαίνει ἐν ἐμοί, δταν ὅργιζωμαι ή ὅργη μου παρέρχεται ἀμέσως καὶ οὕτως ή ἔρευνά μου ματαιοῦται. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἔξακριβώσωμεν πνευματικόν τι φαινόμενον διὰ τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας, μόνον, ἐὰν ἔξετασωμεν αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν.

Γάρ τις δημαρχός καὶ ἄλλος τρόπος αὐτοπαρατηρησίας είναται δηλ. δυνατὸν νὰ ἐπαναφέρωμεν, μετά τινα χρόνον, εἰς τὴν μνήμην μας πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ δρόποιον ἀλλοτε ἐτελέσθη ἐν ἡμιν καὶ οὕτω νὰ ἔξακριβώσωμεν, μὲ δληγη μας τὴν ἡσυχίαν, τὶ συνέδη τότε ἐν ἡμιν. Οὕτω π. χ. ἐὰν θέλωμεν νὰ μελετήσωμεν τὸν φόβον, ἀναπολοῦμεν τὶ συνέδη ἐν ἡμιν μίαν φοράν, δταν, διερχόμενοι μόνοι, κατὰ ἀσέληνον γύκτα, πυκνὸν καὶ ἔρημον δάσος, κατελήγθημεν ἀπὸ φόβον. Τὴν αὐτοπαρατηρησίαν κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς, κατὰ τὸν δρόποιον τελεῖται ἐν ἡμιν ψυχικόν τι φαινόμενον καλοῦμεν ἀμεσον, τὴν δὲ κατόπιν ἀναμνήσεως ἀναδρομικὴν αὐτοπαρατηρησίαν.

Ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία δὲν ἔχει τὸ ἐλάττωμα, τὸ δρόποιον εἰδαμεν δτι ἔχει ή ἀμεσος αὐτοπαρατηρησία, τὸ δτι δηλ. τὸ ψυχικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρατηρήσεως· τοῦτο δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναδρομικὴν παρατήρησιν· ἐκτὸς δὲ τούτου, δταν ἔξεταζόμεν φαινόμενόν τι κατόπιν ἀναμνήσεως δυνάμεθα γάσχοληθῶμεν εἰς αὐτό, δσον χρόνον θέλομεν· ἐξ ἀλλου δημαρχός είναι βέβαιον δτι ή ἀνάμνησις ἐνὸς ψυχικοῦ

φαινομένου σπανίως είναι τόσον πιστή δσον χρειάζεται: έάν δμως τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ δποῖον πράκειται γὰ ἔξετάσωμεν, συνέβη πρὸ δλίγου χρόνου, δυνάμεθα γὰ τὸ ἐνθυμηθῶμεν, ώς ἐπὶ τὸ πολὺ δρθῶς κατὰ τὰ κύρια σημειά του. **Κατὰ ταῦτα η ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία βοηθεῖ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων.**

Ἄλλο εἶδος ψυχολογικῶν παρατηρήσεων είναι η ἔξετασις ἄλλων· διὰ γὰ ἔξακριθώσωμεν δηλ. ἔνα ψυχικὸν φαινόμενον παρατηροῦμεν τί συμβαίνει εἰς τινας περιστάσεις εἰς ἄλλους ἀνθρώπους· βεβαίως δὲν δυνάμεθα γάντιληφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, δπως δυνάμεθα γάντιληφθῶμεν τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν. Ἀντιλαμβανόμεθα δμως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ὥρισμένα σωματικὰ φαινόμενα, π. χ. τὰ δάκρυα, τὸ γέλωτα, τὴν εὕθυμον ἢ κατηφῆ φυσιογνωμίαν, τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κλπ., ἀπὸ αὐτὰ δὲ δυνάμεθα γὰ συμπεράνωμεν τί συμβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, διότι πολλάκις ἔως τώρα παρετηρήσαμεν καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ ἵδια σωματικὰ φαινόμενα ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὥρισμένα πνευματικὰ φαινόμενα: ἔάν τοι π. χ. ἔνα παιδία γὰ κλαίη, σκέπτομαι ἀμέσως, καὶ ώς ἐπὶ τὸ πλείστον δρθῶς, δτι δ παῖς αὐτὸς κατέχεται ἀπὸ τινα δυσαρέσκειαν, ἔάν τοι π. χ. αὐτὸν γὰ στρέψῃ εἰς τι ἀντικείμενον τὸ βλέμμα καὶ γὰ βλέπῃ αὐτὸν ἀκορέστως, ἔννοιω δτι τὸ ἀντικείμενον αὐτὸν ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν του.

Ἡ παρατήρησις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων είναι πολύτιμος, διότι δ πνευματικὸς βίος ἐνδεικνύεται δὲν είναι ἐντελῶς δ ἵδιος μὲ τὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων: ἔάν λοιπὸν ψυχολόγος τις περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἔξετασιν ἑαυτοῦ, θὰ ήτο δυνατὸν γὰ ἐκλάδη πνευματικὰ φαινόμενα συμβαίνοντα μόνον εἰς αὐτόν, ώς γενικά, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς θὰ ἡραπέται καὶ τοὺς ἄλλους θὰ ἡράται. Ἐνῷ, ἔάν προσπαθῇ γὰ ἔξερευνήσῃ τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἄλλων, θὰ εὑρῃ ἀσφαλέστερον καὶ ἐκείνο, τὸ δποῖον συμβαίνει εἰς δλους καὶ διὰ τοῦτο ἔχει γενικὸν κύρος καὶ ἐκείνο, τὸ δποῖον ἐμφανίζεται εἰς ἐν ἢ εἰς μερικὰ μόνον ἀτομα.

Καὶ κατὰ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν καὶ κατὰ τὴν παρατήρησιν ἄλλων μεταχειρίζεμεθα δύο διαφόρους μεθόδους: δυνάμεθα δηλ. γὰ ἔξετάσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον, δταν τοῦτο ἐμφανίζεται

τυχαίως ή αὐτομάτως, όνειρον δηλ. ἐνεργείας ήμων· εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ή παρατήρησις γίνεται υπὸ φυσικούς δρους· δυνάμεθα δημοσίας καὶ αὐθαιρέτως· νὰ προκαλέσωμεν παρ' ήμιν ή καὶ εἰς ἄλλους φαινόμενόν τι, τὸ δποῖον θέλομεν νὰ ἔξετάσωμεν. Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην μεταχειριζόμεθα, εἰς τὴν Ψυχολογίαν, τὴν ἴδιαν μέθοδον, τὴν δποίαν μεταχειριζόμεθα συνήθως καὶ εἰς τὴν Φυσικήν, εἰς τὴν δποίαν προκαλούμεν σκοπίμως τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ δποῖα θέλομεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ σπουδάσωμεν ἀκριβέστερον, δηλ. τὸ πειράμα· ή παρατήρησις λοιπὸν αὕτη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προηγουμένην, γίνεται υπὸ τεχνητούς δρους.

Κατὰ ταῦτα ή παρατήρησις, τὴν δποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν Ψυχολογικῶν φαινομένων εἰναι τὸ μὲν αὐτοπαρατηρησία, η ἀμεσος ή ἀναδρομική, τὸ δὲ παρατήρησις ἄλλων, καὶ δὴ υπὸ φυσικούς ή υπὸ τεχνητούς δρους.

Ἐκτὸς τῶν πηγῶν τούτων χρησιμοποιούνται πολλάκις διὰ ψυχολογικάς ἔρευνας καὶ πειράματα ἐπὶ ζῴων.

3. ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΨΥΧΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰναι πολλά, ἀλλ' εἰναι δυγατὸν νὰ τὰναγάγωμεν εἰς τρία κύρια εἶδη ή τρεῖς κατηγορίας, δπως φανερώνουν τάκόλουθα παραδείγματα.

1) Ἔχει παρέλθει ή ὥρα, κατὰ τὴν δποίαν συνηθίζομεν νὰ τρώγωμεν, διὰ τινα δὲ λόγον δὲν ἐφάγομεν ἀκόμη· ἔνεκα τούτου γεννᾶται εἰς ήμᾶς δυσαρέσκεια, η δποία πρόρχεται ἀπὸ τὴν πειναν, τὴν δποίαν αἰσθανόμεθα· ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν αὐτὴν θέλομεν νὰ παλλαγῶμεν, ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν δτι τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ μόνον μὲ τὸ φαγητόν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ φάγωμεν.

2) Ὁταν μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, γνωρίζομεν τὰ δειγά, τὰ δποῖα δψίσταντο οἱ Ἑλληνες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δτε δὲν ήσαν κύριοι τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας των. Ἐνεκα τούτου λυπούμεθα πολὺ καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἔλθῃ ταχέως η ήμέρα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν δειγῶν τούτων τῶν δεινοπαθούντων προγόνων μας.

3) Ὁταν κατόπιν ἐκρήγνυται η Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, γνωρίζομεν πάλιν πρῶτον τὰ σχετικὰ γεγονότα, μετὰ ταῦτα εὐχαρι-

στούμενθα ή δυσαρεστούμενθα ἀναλόγως τῶν ἐπιτυχῶν η̄ ἀποτυχῶν τῶν ἡμετέρων, τέλος δ̄ ἐπιθυμοῦμεν νὰ καταπάσῃ ταχέως ὁ πόλεμος, ἐπιτυγχανομένης τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν σαφῶς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας· εἰς δλα αὐτὰ εἰδομεν δτι κατ' ἀρχάς, πάντοτε, λαμβάνομεν γνῶσιν γεγονότων η̄ καταστάσεων, ἀπὸ τὴν γνῶσιν αὐτήν προκαλεῖται· εἰς ήματς εὐαρέσκεια η̄ δυσαρέσκεια καὶ τέλος γεννᾶται η̄ ἐπιθυμία νὰ διατηρηθῇ η̄ εὐάρεστος η̄ νὰ καταπάσῃ η̄ δυσάρεστος κατάστασις.

Τὴν πρώτην ψυχικὴν λειτουργίαν, μὲ τὴν ὅποιαν λαμβάνομεν γνῶσιν ἔνδος γεγονότος η̄ μιᾶς καταστάσεως ἐν ήμεν αὐτοῖς η̄ εἰς τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, καλοῦμεν γνωστικόν, τὴν δευτέραν, κατὰ τὴν ὅποιαν ἔνεκα τῆς γνῶσεως αὐτῆς προκαλεῖται ἐν ήμεν εὐχαρίστησις η̄ δυσάρεσκεια, καλοῦμεν συναισθητικόν, τὴν δὲ τρίτην, κατὰ τὴν ὅποιαν προσπαθοῦμεν, σκοπίμως ἐνεργοῦντες, νὰ διατηρήσωμεν η̄ νὰ μεταβάλωμεν τὴν ψυχικήν μης κατάστασιν, καλοῦμεν βουλητικόν.

Κατὰ ταῦτα αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι εἰναι τὸ γνωστικόν, τὸ συναισθητικὸν καὶ τὸ βουλητικόν. Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἐννοοῦμεν σαφῶς δτι εἰς ἔκαστον ψυχικὸν φαινόμενον δὲν ἐμφανίζεται ἔκαστοτε μία μόνη ἀπὸ τὰς λειτουργίας αὐτάς, ἀλλὰ συνηθέστατα διαδέχονται ἀλλήλας καὶ αἱ τρεῖς, ἀλλ᾽ ἔκαστη μὲ διάφορον ἔντασιν καὶ ἴσχύν· ἀπὸ τὴν ἔκαστοτε δέ, δῑ οἰονδήποτε λόγον, ἴσχυροτέραν, καλοῦμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον γνῶσιν, συναισθῆμα η̄ βούλησιν.

Τὰς θεμελιώδεις αὐτὰς ψυχικὰς λειτουργίας καλοῦμεν καὶ λειτουργίας τῆς συνειδήσεως.

4. ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ, ΑΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ, ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

α') **Συνειδησίς**, ἀσυνειδησία καὶ ἐνότης τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας τῶν ἀνθρώπων, οἱ δποῖοι εἰναι πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς, παρατηρεῖται στενὴ σχέσις καὶ ἀμοιβαία ἀπὸ ἀλλήλων ἔξαρτησις. "Ολοὶ δηλ. οἱ πνευματι-

κῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς ἀνθρώποις λαμβάνουν πρῶτον γνῶσιν γε-
γονότων ἢ καταστάσεων, συναισθάνονται ἔπειτα εὐχαρίστησιν ἢ
δυσαρέσκειαν διὰ ταῦτα καὶ τέλος προσπαθοῦν νὰ διατηρήσουν τὴν
εὐχαρίστησιν ἢ νάπομακρύνουν τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῆν. Πολλά-
κις δὲ μας παρατηρεῖται ὅτι ἔνεκα διαφόρων λόγων, νόσου π. χ.,
βαθέος ὅπνου, λιποθυμίας κλπ., δὲν διαδέχονται ἀλλήλας κανονι-
κῶς αἱ λειτουργίαι αὐταὶ, εἰς ἄλλους μὲν ἐπὶ μακρότερον, εἰς
ἄλλους δὲ ἐπὶ βραχύτερον χρόνον, καὶ ἀλλοτε μὲν διαρκῶς, ἀλλοτε
δὲ παροδικῶς· οὕτω π. χ. παρατηρεῖται πολλάκις ὅτι ἔνεκα νόσου
δὲν ἀγτιλαμβάνεται τις τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίνοντα· βλέπει μὲν
γνωστοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτούς, ἢ εἰναι· δλως
ἀπαθῆς διὰ γεγονότα ἢ καταστάσεις, αἱ δποῖαι, κανονικῶς ἔχόν-
των τῶν πραγμάτων, θά ἐπροκάλουν παρ' αὐτῷ χαρὰν ἢ λύπην ἢ
θὰ διήγειρον τὴν ἐπιθυμίαν του. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν
δποῖον δὲν γίνονται καὶ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουρ-
γίαι, λέγομεν ὅτι ἔχει: **συνείδησιν.** Περὶ ἔκεινου δέ, εἰς τὸν
δποῖον δὲν γίνονται ἢ δὲν διαδέχονται κανονικῶς ἀλλήλας αἱ ψυ-
χικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι εὑρίσκεται ἐν **δυνειδήσιᾳ.**

Κατὰ ταῦτα συνείδησις μὲν εἰναι ἡ ἀμοιβαία ἔξαρτησις τῶν
ψυχικῶν λειτουργιῶν, **ἀσυνειδήσια** ἢ διακοπὴ τῆς ἔξαρτήσεως
αὐτῆς, **ἐνότης** δὲ τῆς συνειδήσεως ἢ στενὴ ἐσωτερικὴ σχέσις,
ἢ δποῖα παρατηρεῖται μεταξὺ δλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων παν-
τὸς διγοῦς ἀτόμου.

β') **Περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως.**—Εἰς ἕκαστην ώρισμέ-
νην στιγμὴν τελεῖται ἐν ἡμῖν ώρισμένον φαινόμενον ἢ γεγονός, τὸ
δποῖον προσελκύει, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, πρὸς ἐκατὸ δλόκλη-
ρον τὴν προσοχήν μας ἀποκλείον ἀπ' αὐτὴν οἰονδήποτε ἄλλο φαι-
νόμενον ἢ γεγονός. Τὴν στιγμὴν π. χ. αὐτὴν βλέπω παρατετα-
γμένα εἰς τὴν πλατείαν τῆς Ὁμονοίας τὰ τηλεβόλα, τὰ δποῖα ἐκυ-
ρίευσεν δ Ἐλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων
πόλεμον. Οὐδὲν ἄλλο σκέπτομαι τώρα ἢ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον
τοῦτον καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ αὐτόν, λησμονῶ κάθε ἄλλο πρᾶγμα
καὶ εἰμαι ἐντελῶς προσηλωμένος καὶ ἀφωιωμένος εἰς τὸν Ἐλλη-
νοβουλγαρικὸν πόλεμον, δ δποῖος κυριαρχεῖ τώρα πάσης ἀλλῆς
σκέψεώς μου καὶ κατέχει τελείως τὴν συνείδησίν μου ἢ, δπως ἄλ-
λως δυνάμεθα γὰρ εἰπωμεν, ἀποτελεῖ τώρα τὸ **περιεχόμενον τῆς**

συνειδήσεώς μου. Περιεχόμενον δρᾶ τῆς συνειδήσεως καλούμενην δύαδα φαινομένων καὶ γεγονότων, τὰ δποῖα δποχωρίζονται ἀπὸ δλα τὰ δλλα καὶ ἀπομονώνονται διὰ τῆς προσοχῆς.

5. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐξ θεωρίας εἰπομένην προηγουμένως διὰ τὰς θεμελιώδεις ψυχικάς λειτουργίας ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ τὰ μέρη, εἰς τὰ δποῖα διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία. Ἐπειδὴ αἱ λειτουργίαι αὗται είναι κυρίως τρεῖς, τρία είναι καὶ τὰ μεγάλα τμήματα, εἰς τὰ δποῖα διαιρεῖται ἡ ψυχολογία, ἢτοι :

1) τὸ γνωστικόν, 2) τὸ συναισθητικόν καὶ 3) τὸ βουλητικόν.

6. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Συνήθως νομίζεται έτι ἡ γνῶσις τῆς ψυχολογίας είναι ἀναγκαῖα μόνον διὰ τὸν διδάσκαλον: έτι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ἐ διδάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ δποῖοι διέπουν αὐτά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ ψυχολογία ἔχει ἀναγνωρισθῆ σήμερον γενικῶς ὡς πολυτιμότατον τῆς Παιδαγωγικῆς στήριγμα. Οὐχ ἡτον τὸ μάθημα τοῦτο είναι ἀναγκαῖον καὶ διὰ πάντ' ἄλλον μορφωμένον ἀνθρωπον.

Ἐκ πρώτης δψεως φαίνεται πολὺ παράδοξον νὰ γνωρίζωμεν λεπτομερῶς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, γάγνοοῦμεν δὲ τὰ συμβαίνοντα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλην προφύι ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας είναι πολύτιμος. Μὲ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν γνωρίζομεν καλύτερον ἡμᾶς αὐτούς, οὕτω δὲ κατανοοῦμεν καλύτερα καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα. «Θέλεις νὰ ἐννοήσῃς καλώς τὸν ἔαυτόν σου, ἐξέταζε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, θέλεις νὰ ἐννοήσῃς τοὺς ἄλλους, ἐξέταζε τὴν καρδίαν σου», λέγει δρθότατα διάγειας ποιητῆς Schiller. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας ἀκόμη, καὶ μόνον μὲ αὐτήν, δυνάμεθα νὰ καταγήσωμεν τελείως τὴν ἴστορίαν, καὶ τὴν Ἱεράν καὶ τὴν Πολιτικήν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν δηλ., ἴστορικόν τι γεγονός, πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα τῶν δρώντων προσώπων, τὸ δποῖον κατορθώνεται μόνον διὰ τῆς ψυχολογίας. Μὲ τὴν

βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς καὶ ζωγραφικῆς κτλ. Ποιὸς δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους κτλ., ἐὰν δὲν γνωρίζῃ τὰς σκέψεις, ὑπὸ τῶν δροὶών ἥγοντο αἱ ἡρωΐδες αὐταὶ εἰς αὐτὰς ἢ ἔκείνας τὰς πράξεις των; Καὶ θταν δὲ ἵδωμεν μίαν εἰκόνα, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτήν, δὲν ζητοῦμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς αὐτήν;

Καὶ ὁ δικηγόρος δῆμος καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ὁ ἱατρὸς καὶ ὁ θεολόγος ἔχουν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας. Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν δύναται νὰ σκήσῃ τελείως τὸ ἔργον του ἀγεν τῆς ἀκριδοῦς γνώσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ γόμων δυνάμεθα μάλιστα ἀδιστάκτως νὰ εἰπωμεν, διτὶ ἔκαστος ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ σκήσῃ τόσον τελειότερον τὸ ἔργον του, δισον τελειότερα γνωρίζει τὴν ψυχολογίαν.

7. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Σήμερον ἔχει ἔξακριθωθῆ τελείως διτὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου συγδέονται στεγώτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ λοιπὸν νευρικὸν σύστημα αὐτοῦ. Οὕτω π. χ. παρετηρήθη διτὶ ζῷα, ἀπὸ τὰ δροῖα ἀφήρεσαν τὸν μέγαν ἐγκέφαλον, ἔζησαν μὲν ἀκόμη ἐπὶ πολὺ χρόνον, ἀλλὰ οὔτε μνήμην εἶχον οὔτε ἀντελαμβάνοντο τὰς ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις· μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἀρα τὰ ζῷα αὐτὰ ἐστερήθησαν καὶ σπουδαιοτάτου μέρους τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου· πάντως τὸ ἴδιον θὰ συγέδαινε καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνουν καὶ εἰς αὐτοὺς δημοιο πειράματα. Ωσαύτως εἶναι γνωστὸν διτὶ ισχυρὸν κτύπημα εἰς τὴν κεφαλὴν εἰναὶ δυνατὸν νὰ φέρῃ τὸν ἀνρθωπὸν εἰς τελείαν ἀναισθησίαν καὶ διτὶ διπνευματικὸς μας βίος διαταράσσεται, διταν ὑποφέρωμεν ἀπὸ ισχυρὸν πυρετόν· ἀκόμη δὲ παρετηρήθη διτὶ ώρισμένας βλάδας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρακολουθοῦν πάντοτε καὶ ώρισμέναι διαταραχαῖ τοῦ πνευματικοῦ βίου, διπως εἶναι π. χ. ἡ κινητικὴ ἀφασία (πάθησις, κατὰ τὴν δροῖαν δι πάσχων δὲν δύναται νὰ ἀρθωσῃ λέξεις), ἡ ἀγραφία (καθ' ἥν δι πάσχων στερεῖται τῆς ἴκανότητος τοῦ γράψειν), ἡ λεξικὴ κάφωσις (καθ' ἥν ἀτομόν τι δὲν ἐννοεῖ τὰς λέξεις, τὰς δροῖας ἀκούει), ἡ ἀλεξία

(καθ' ἦν διάσχων δὲν δύναται νάναγνώσῃ τὰς λέξεις, τὰς δποίας βλέπει) κ.λ.π κ.λ.π.

Ότι ο ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται στενώτατα μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος δτι τὰ ζῷα γενικῶς καὶ εἰδικώτερον οἱ ἀνθρώποι, οἱ δποίοι ἔχουν ἀνωτέραν νοημοσύνην, ἔχουν συγήθως καὶ μεγαλύτερον καὶ βαρύτερον ἐγκέφαλον. Οὕτω π.χ. ἐνῷ τὸ κατὰ μέσον δρον βάρος τοῦ ἐγκεφάλου ἀνθρώπου τῆς Καυκασίας φυλῆς εἶναι 1367 γραμμάρια, πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοί, ἀπεδείχθη, ζυγισθέντος τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν μετὰ θάνατον, δτι εἶχον πολὺ βαρύτερον ἐγκέφαλον. Ότι κανῶν οὗτος ἔχει βεβαίως καὶ τὰς ἑξαίρεσις του εὑρίσκονται πολλάκις πολὺ νοημονες ἀνθρώποι μὲ μικρὸν σχετικῶς ἐγκέφαλον· ἀλλ ἡ ἑξαίρεσις αὕτη δὲν ἀποδεικνύει δτι δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ ἔτι η νοημοσύνη δὲν ἔξαρταται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μερικοῦς ἄλλους παράγοντας, τοὺς δποίους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πάντως εἶναι ἑξηκριθωμένον τοῦτο ἀνθρωπὸς τῆς Καυκασίας φυλῆς, τοῦ δποίου τὸ βάρος τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι κατώτερον τῶν 1000 γραμμαρίων, ἔχει πρόδηλα τὰ ἵχνη τῆς πνευματικῆς ἀδεξιότητος.

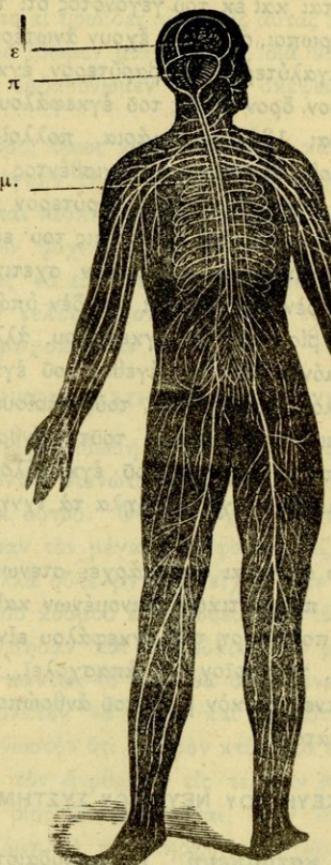
Απὸ τὰ ἀνωτέρω φαίνεται δτι ὑπάρχει στενωτάτη σχέσις μεταξὺ τῶν ψυχικῶν ἡ πνευματικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου· ἂς ἑξετάσωμεν τώρα ποῖα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ σπουδαιότατα, διὰ τὸ ζήτημα, τὸ δποίον μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ ποίαν σημασίαν ἔχουν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἄλλα μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

8. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Α') **Ἐξωτερικὴ κατασκευή.** Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὁ ἐγκέφαλος, ὁ δποίος, ὡς σφιροειδῆς μᾶζα, κατέχει δλον τὸ κοιλὸν μέρος τοῦ κρανίου. Μὲ τὸν ἐγκέφαλον συνδέεται, διὰ τοῦ προμήκους μυελοῦ, ὁ νωτιαῖος μυελός, ὁ δποίος κατέχει δληγη τὴν κοιλότητα τῆς σπονδυλικῆς στήλης.

Απὸ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν γωτιαῖον μυελὸν ἐκφύονται πολυά

ριθμα λεπτότατα νήματα, τὰ νεῦρα, τὰ δποῖα διακλαδίζονται εἰς
ὅλον τὸ σῶμα. Κατὰ ταῦτα δὲ μὲν ἐγκέφαλος καὶ δὲ νωτιαῖς μυε-
λὸς ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸν νευρικὸν συστῆμα, τὰ δὲ νεῦρα
τὸ περιφερικόν (Εἰκ. 1).

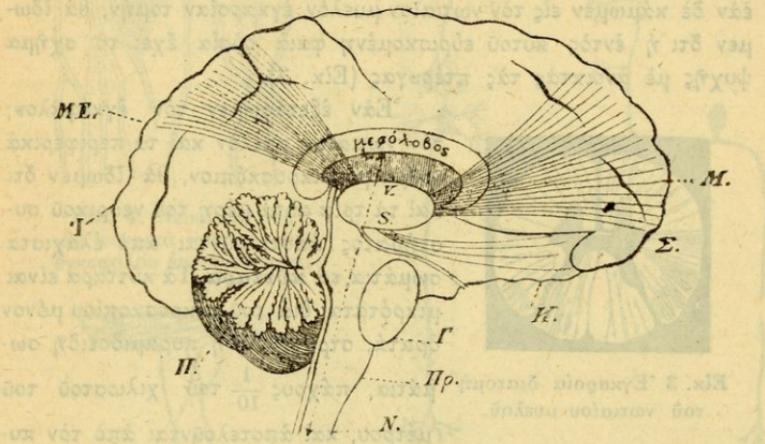
Εἰκ. 1. Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.
ε. Ἐγκέφαλος.—π. Παρεγκέφαλος.—ν. μ. Νωτιαῖς μυελός.

Εἰς τὸν ἐγκέφαλον διακρίνομεν δύο χύρια μέρη, τὰ δποῖα χω-
ρίζονται ἀπὸ ἀλλήλων μὲν βαθεῖαν αὐλακα, τὸ ἔμπροσθεν, τὸ δποῖον
εἶγαι καὶ μεγαλύτερον, καὶ καλεῖται μέγας ἐγκέφαλος, καὶ τὸ

δπισθεν, τὸ δόποιον εἶναι μικρότερον, καὶ καλεῖται μικρὸς ἔγκεφαλος ἢ παρεγκεφαλίς. Καὶ ὁ μέγας ἔγκεφαλος καὶ ἡ παρεγκεφαλίς χωρίζονται κατὰ μῆκος, δι’ αὐλακοῦ εἰς τὸ μέσον εύρισκομένης, εἰς δύο πλάγια μέρη, τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερὸν ἡμισφαίριον.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ἔγκεφαλου ἔχει διαφόρους ἔξοχάς, τὰς ἔγκεφαλικὰς ἔλικας, αἱ δόποιαι χωρίζονται ἀπὸ ἀλλήλων μὲν

διαφόρους ἔσοχάς αὐλακας καλουμένας. Καὶ τὰ ἡμισφαίρια τῆς

Εἰκ. 2. Κάθετος διατομὴ τοῦ ἔγκεφαλου.

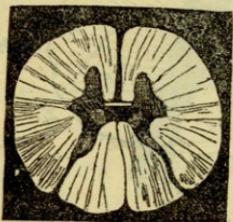
Π. Παρεγκεφαλίς.—Πρ. Προμήκης μυελός.—Ν. Νωτιαῖος μυελός.

παρεγκεφαλίδος ἔχουν ἔλικας παραλλήλως διατεταγμένας καὶ δὴ οὕτως, ὥστε αἱ ἔλικες αὐται δίδουν εἰς τὴν παρεγκεφαλίδα τὸ σχῆμα φύλου (Εἰκ. 2).

Εἴπομεν προηγουμένως ὅτι δ ἔγκεφαλος συνδέεται μὲ τὸν νωτιαῖον μυελὸν διὰ τοῦ προμήκους μυελοῦ δ προμήκης μυελὸς εύρισκεται εἰς τὸ δόπισθιον μέρος τοῦ κρανίου, συνδέεται δὲ πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὸν ἔγκεφαλον καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, προεκτενόμενος δὲ πρὸς τὰ κάτω σχηματίζει ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης τὸν νωτιαῖον μυελόν.

B') Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ. Ἔαν κάμωμεν εἰς μὲν τὸν

έγκεφαλον κάθετον, εἰς δὲ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν δτὶς καὶ δέγκεφαλος καὶ δ νωτιαῖος μυελὸς ἀποτελοῦνται τὸ μὲν ἀπὸ φαιάν, τὸ δὲ ἀπὸ λευκῆν οὐσίαν. Ἡ φαιὰ οὖσία εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἔχει πάχος 2 — 4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ περιβάλλει ὡς μανδύας τὴν λευκήν οὐσίαν, ἢ ὅποια εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου· τὸ φαιόν τοῦτο περικάλυψμα τοῦ ἐγκεφάλου καλεῖται φλοιός τοῦ ἐγκεφάλου. Εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἱ οὖσίαι αὗται εἰναι ἀντιθέτως διατεταγμέναι, ἵτοι πρὸς τὰ ἔξω μὲν εὑρίσκεται ἡ λευκή, πρὸς δὲ τὰ ἔσω ἡ φαιὰ οὖσία, ἐὰν δὲ κάμωμεν εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν δτὶς ἡ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρισκομένη φαιὰ οὖσία ἔχει τὸ σχῆμα ψυχῆς μὲν ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας (Εἰκ. 3).

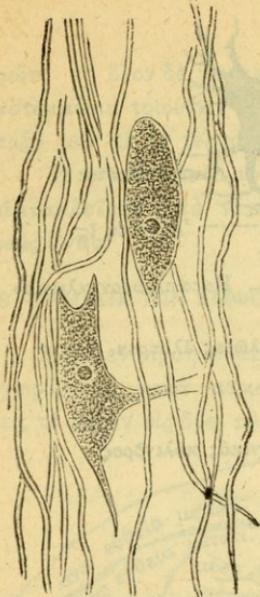

Εἰκ. 3 Ἐγκαρσία διατομὴ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

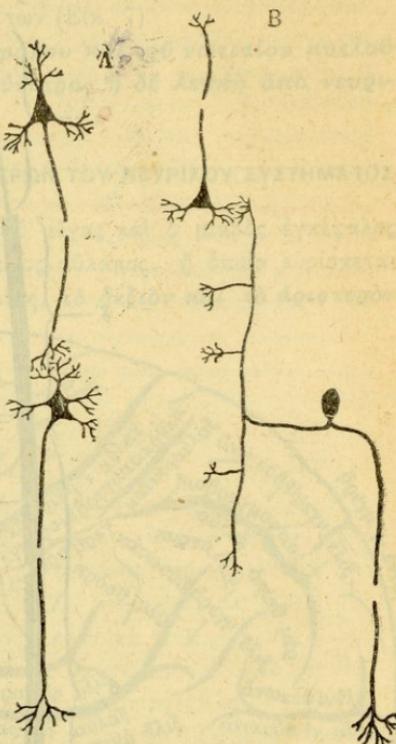
Ἐὰν ἔξετάσωμεν τὸν ἐγκέφαλον; τὸν νωτιαῖον μυελὸν καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα μὲν μικροσκόπιον, θὰ ἴδωμεν δτὶς καὶ τὰ τρία αὗτὰ μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐλάχιστα σωμάτια, τὰ κύτταρα. Τὰ κύτταρα εἰναι μικρότατα, διὰ τοῦ μικροσκοπίου μόνον ὀρατά, στρογγύλα ἢ πυραμιδοειδῆ σω-

μέτρου, καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν πυρῆνα, δέποιος εἰναι πυκνότερος, ἀπὸ τὸ πρωτόπλασμα, οὓσιαν μαλακήν, καὶ ἀπὸ τὴν μεμβράνην. Ἐκαστὸν νευρικὸν κύτταρον ἔχει ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις· αἱ ἀποφυάδες αὗται εἰναι δύο εἰδῶν, οἱ δενδρίται, οἱ δέποιοι φέρουν τὸ δυνομα τοῦτο ἔνεκα τοῦ σχήματός των καὶ δὲν ὑπάρχουν εἰς δλα τὰ κύτταρα, καὶ οἱ νευρῶται (ἢ ἀξονικαὶ ἴνες), οἱ δέποιοι ἔχουν εἰς δλα τὰ κύτταρα τὸ σχῆμα μακροῦ λεπτοῦ νήματος. Κατὰ ταῦτα ἔκαστον κύτταρον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τοὺς δενδρίτας ἢ νευρίτας. Μὲ τὰ κύτταρα συνδέονται καὶ αἱ νευρικαὶ ἴνες, αἱ δέποιοι εἰναι λεπτότατα νήματα, τὰ δέποια διακλαδίζονται εἰς δλα τὰ μέρη τοῦ σώματος· δέσμαι δὲ νευρικῶν ἴνων ἀποτελοῦν τὰ νεῦρα (Εἰκ. 4 καὶ 5).

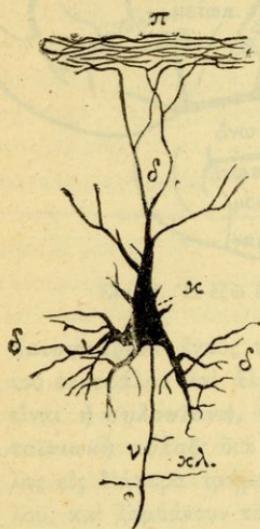
Ἐκαστὸν κύτταρον μὲν τὰς ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις του ἀποτελεῖ μίαν νευρικήν μονάδα, ἢ ὅποια ὄνομάζεται νευρὰς ἢ νευ-

Εἰκ. 4. Νευρικαὶ ίνες
καὶ νευρικὰ κύτταρα τοῦ
έγκεφάλου ἐν μεγεθύνσει.

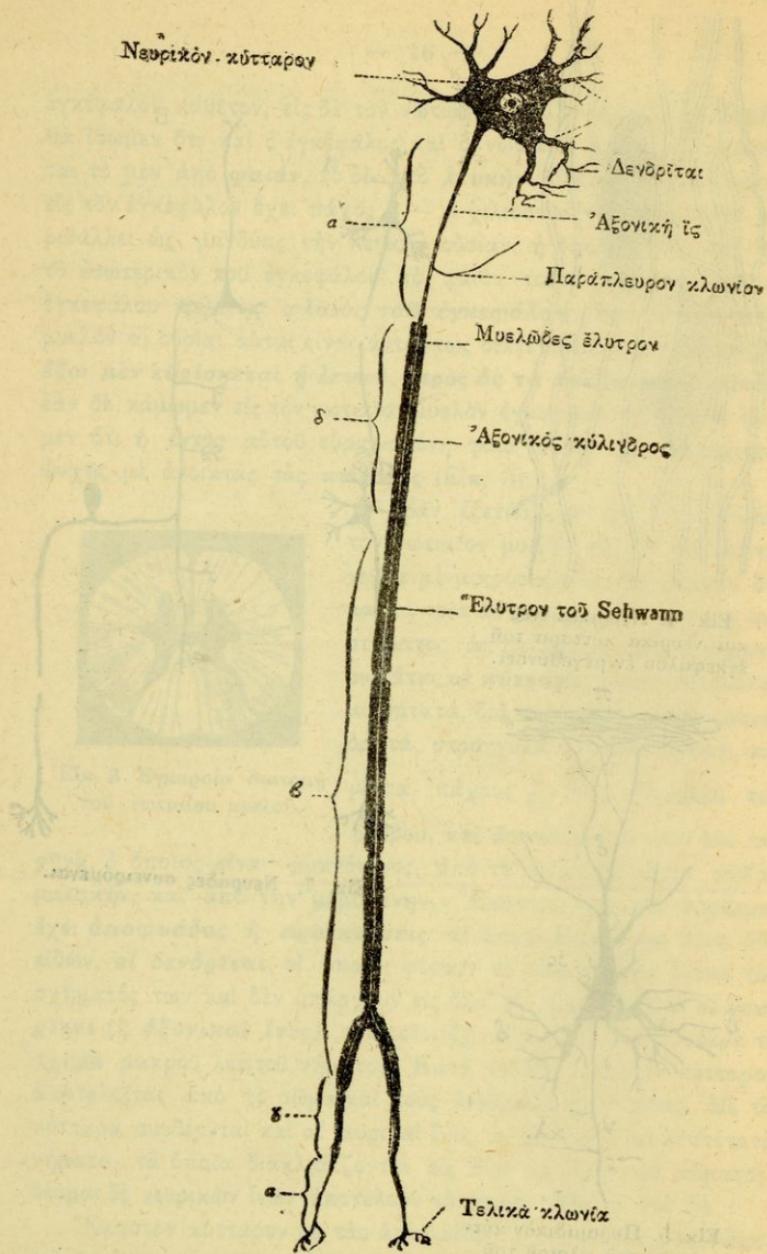

Εἰκ. 7. Νευράδες συνειρόμεναι.

Εἰκ. 5. Πυραμιδικὸν κύτ-
ταρον τοῦ φλοιοῦ τοῦ
έγκεφάλου.

Δ. Γεωργακάκη.—Ψυχολογία

Εἰκ. 6. Σχηματική παράστασις νευρόδος.

μεν εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος δύο μετωπιαίους, εἰς τὰ πλάγια δύο κροταφικούς, πρὸς τὰ ἄνω δύο βρεγματικούς καὶ εἰς τὸ διποσθεν μέρος δύο ἴνιακούς λοβούς. Μὲ μικροτέρας αὐλακας χωρίζεται ἔκαστος λοβός εἰς τρεῖς ἀκόμη ἔλικας, τὰς ἐποίας ἀριθμοῦμεν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ διὰ τοῦτο τὰς δινομάζομεν προστην, δευτέραν καὶ τρίτην μετωπιαίαν, κροταφικήν, βρεγματικήν καὶ ἴνιακήν ἔλικα ἡ ἀνω εὐθεῖαν, μέσην εὐθεῖαν καὶ κάτω εὐθεῖαν μετωπιαίαν, κροταφικήν, βρεγματικήν καὶ ἴνιακήν ἔλικα (Εἰκ. 8).

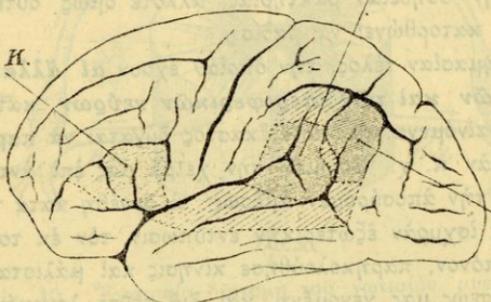
Τὰ διάφορα ταῦτα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου εἰναι τὰ μέρη τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ ὅποια ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ μερικᾶς δὲ παθολογικᾶς καταστάσεις κατώρθωσαν οἱ εἰδūκοι ἐπιστήμονες νὰ ἔξαριθώσουν πρὸς ποῖα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου συνδέονται τὰ διάφορα φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου. Οὕτω π.χ. ἐξηκριβώθη ἀπὸ ἀνατομικᾶς ἐρεύνας, αἱ ὅποιαι ἔχουσαν ἐπὶ πολλῶν ἀσθενῶν, μετὰ τὸν θάνατόν των, διτοι η κινητικὴ ἀφασία, η πάθησις δηλ., κατὰ τὴν ὅποιαν δὲ ἀσθενῆς ἔχει μὲν φωνὴν, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀρθρώσῃ λέξεις, σχετίζεται μὲν πάθησιν τῆς τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἔλικος, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δινομάζουν κινητικὸν γλωσσικὸν κέντρον, η αἰσθητικὴ ἀφασία, ητοι η πάθησις, κατὰ τὴν ὅποιαν δὲ ἀσθενῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ τὰς ἀκοουμένας λέξεις σχετίζεται μὲν πάθησιν τοῦ κροταφικοῦ λοβοῦ, καὶ διὰ τοῦτο καλοῦν αὐτὸν ἀκουστικὸν η αἰσθητικὸν γλωσσικὸν κέντρον, η δὲ ἀλεξία, η πάθησις δηλ., κατὰ τὴν ὅποιαν δὲ ἀσθενῆς δὲν δύναται νάναγνώσῃ τὰς γραφομένας λέξεις, συνδέεται μὲν πάθησιν τῆς τρίτης η κάτω ἔλικος τοῦ βρεγματικοῦ λοβοῦ, διὰ τοῦτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δινομάζουν διπτικὸν γλωσσικὸν κέντρον (Εἰκ. 9).

Ομοίως ἀπεδείχθη διτοι καὶ ἄλλαι πνευματικαὶ λειτουργίαι ἔξαρτωνται ἀπὸ ἄλλα ὥρισμένα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ διτοι, διταν πάθους σπουδαίαν βλάβην μέρη τινὰ τῷ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἔξασθενει η νοημοσύνη ἐκείνων, τῶν ἐποίων δὲ ἐγκέφαλος. οὐφίσταται αὐτὴν τὴν βλάβην.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν διτοι ὁ φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου ἀποτελεῖ τὸ σωματικὸν ὅργανον τοῦ πνευματικοῦ βίου, διτοι αὐτὸν

δού ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμένος εἰς τὰ ἀνώτερα ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἐπειδὴ δὲ ή̄ ἔκτασις τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἔχει φύλου ἑξαρτᾶται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, διὰ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὔχολα στις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης δι μεγαλύτερος ἐγκέφαλος εἶναι πολὺ καταλλήλοτερος ἀπὸ τὸν μικρότερον. Τὸ μέγεθος δμως τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν ἑξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ποιὸν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· η̄ λεία ἐπιφάνεια εἶναι, φυσικά, πολὺ μικρότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, η̄ ὅποια ἔχει αὐλακας, δισον δὲ περισσότεραι καὶ βαθύτεραι εἶναι αἱ αὐλακες, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι

A.

Eik. 9. Τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ γλωσσικά κέντρα.

K. Κινητικόν. — A. Ἀκουστικόν. — Ο Ὁπτικόν κέντρον.

B.

καὶ η̄ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου παρατηρεῖται δού ἀκριβῶς τοῦτο στις εἰς τὰ ἀνώτερα ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον δι ἐγκέφαλος ἔχει καὶ πολλάς καὶ βαθείας αὐλακας· εἰς τὸν ἄνθρωπον η̄ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου, δηλ. η̄ ἔκτασις τῆς φαιδρᾶς οὐσίας αὐτοῦ, εἶναι 2.000 περίπου τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα, η̄ δὲ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν νοημοσύνην εἶναι ὅμοια μὲ τὴν σχέσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν νοημοσύνην· δισον δηλ. μεγαλυτέρα εἶναι· η̄ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου καὶ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τόσον περισσότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη, κατὰ κανόνα, η̄ νοημοσύνη αὐτῶν· καὶ ἐδῶ δμως παρατηροῦνται ἑξαρέσεις καὶ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· δπως δηλ. τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι δ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἑξαρτᾶται· η̄ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῷων καὶ τοῦ ἄνθρωπου, σύτω καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὅλης ἐπιφανείας

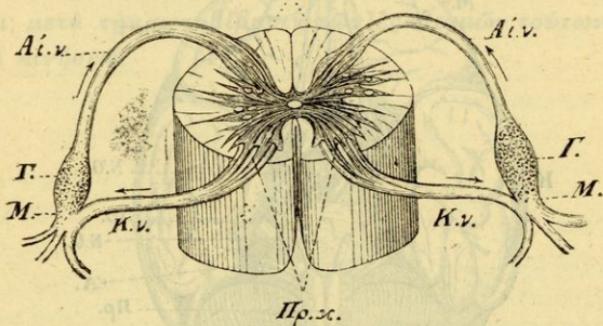
τεῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι δι μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν δποίον ἔξαρταὶ ή νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζώων καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ παρεγκεφαλὶς δὲν ἔχει σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ διαφόρους παρατηρήσεις ἐβεβαίωθη ὅτι ἡ παρεγκεφαλὶς χρησιμεύει κυρίως διὰ νὰ κρατῆται εἰς *Ισορροποίαν τὸ σῶμα* παρετηρήθη δηλ. ὅτι, ὅταν ἡ παρεγκεφαλὶς ὑποστῇ σπουδαίαν βλάβην, ἐμφανίζονται διαταραχαὶ καὶ τῆς Ισορροπίας τοῦ σώματος, πρὸ πάντων ὅταν δι πάσχων βαδίζῃ, ὅπότε οὕτος βαδίζει ὡς μεθυσμένος καὶ ἐνίστε μὲν δι πάσχων δύναται γὰρ βαδίζῃ μὲ τὴν δούρθειαν βακτηρίας, ἀλλοτε διμως οὕτε διὰ τοῦ μέσου τούτου κατορθώνει νὰ βαδίσῃ.

Τὴν δὲ σημασίαν τέλος, τὴν δποίαν ἔχουν αἱ ἄλλαι δμάδες τῶν *κεντρικῶν* καὶ τῶν *περιφερικῶν νεύρων*, κατανοούμεναι ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα, τὰ δποία ἔκαστος δύναται νὰ παρατηρήσῃ εἰς ἔκατόν· ἐὰν π. χ. θέσωμεν τὴν χειρά μας ἐπὶ ἀντικειμένου πολὺ θερμοῦ, τὴν ἀποσύρομεν ἀμέτως· τὶ συνέδη κατὰ τὴν περίπτωσιν αὐτήν; Ισχυρὰν ἔξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸν ἐκ τοῦ θερμοῦ ἀντικειμένου πόνον, παρηκολούθησε κίνησις καὶ μάλιστα κίνησις ἀνευ τῆς θελήσεώς μας γενομένη, καὶ διὰ τοῦτο λεγομένη *ἀκούσια* ἡ ἀντανακλαστικὴ *κίνησις*. ἀλλοτε πάλιν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου καὶ μελετῶν ἀντιλαμβάνομαι ἔξαφνα ὅτι ἐπῆλθε πλέον σκότος καὶ δὲν δύναμαι γὰρ ἔξακολουθήσω τὴν ἐργασίαν μου καὶ σκέπτομαι ὅτι, ἐὰν θέλω νὰ συνεχίσω τὴν μελέτην μου, πρέπει νάνάψω φῶς, ἀμέσως δὲ καὶ πράττω τοῦτο· καὶ ἐδῶ τὴν ἔξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸ σκότος, παρακολουθοῦν κινήσεις, ἀλλὰ κινήσεις, τὰς δποίας ἐκτελούμενην μὲ ὥρισμένον σκοπόν, δηλ. ἐκούσιαις κινήσεις. Τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις εἶναι ὅτι ἔξωτερική τις ἐπίδρασις, τὴν πρώτην φορὰν δι πόνος καὶ τὴν δευτέραν τὸ αἰσθημα τοῦ σκότους, διεδιβάσθη πρὸς τὸ ἔσωτερικὸν μας ἦτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησαν μερικαὶ κινήσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ὑπάρχουν ὅργανα, διὰ τῶν δποίων οἱ ἔξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ μεταβιβάζονται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, καὶ ἄλλα ὅργανα, διὰ τῶν δποίων μετὰ τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους ἐκτελοῦνται διάφοροι κινήσεις· πράγματι δὲ ὑπάρχουν τοιαῦτα ὅργανα·

τὰ νεῦρα, ἐκ τῶν δποίων ἄλλα μὲν μεταβιβάζουν τοὺς ἐρεθισμούς ἀπὸ τὰ ἔξω εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ μᾶς κάμνουν τὰ αἰσθανθῶμεν τοὺς ἐρεθισμούς τούτους καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται αἰσθητήρια νεῦρα, ἄλλα δὲ μεταβιβάζουν τοὺς οὕτω εἰς τὸ ἐσωτερικόν μας γεννωμένους ἐρεθισμούς πρὸς τὰ ἔξω καὶ δίδουν τὴν ὅθησιν πρὸς ἐκτέλεσιν ώρισμένων κινήσεων καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται κινητήρια νεῦρα· καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν νεύρων, καὶ τὰ αἰσθητήρια δηλ., καὶ τὰ κινητήρια, φύονται

θ. ii.

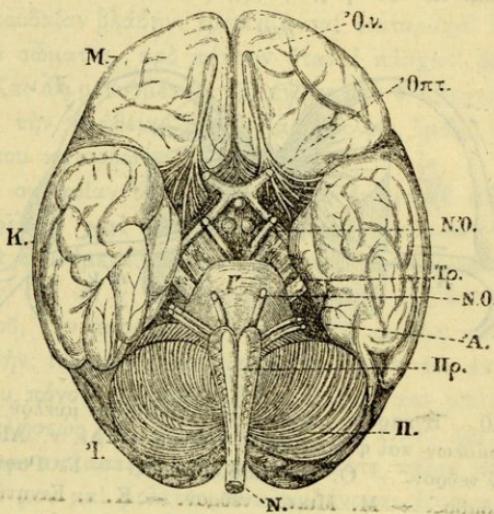

Εἰκ. 10. Ἐγκαρδία διατομὴ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ μετά κεντρομόλων καὶ φυγοκέντρων νεύρων. — Αἱ. ν. Αἰσθητήριον νεῦρον. — Ο. ν. δόπισθιον κέρας. — Γ. Γαγγλιακός κόμβος. — Μ. Μικτὸν νεῦρον. — Κ. ν. Κινητήριον νεῦρον. — Πρ. ν. Πρόσθιον κέρας.

ἀπὸ τὰ λεγόμενα ὑποφλοιώδη κέντρα, δηλ. ἀπὸ τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήχη μυελόν (Εἰκ. 10). Ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ ὁ προμήχης εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκούσιων ἢ ἀνταγκλαστικῶν κινήσεων, δπως ἔξηχρισθη ἀπὸ πειράματα, τὰ δποῖα ἔγιναν εἰς ζῷα οὕτω π. χ. παρετηρήθη ὅτι βάτραχος, ἀπὸ τὸν δποῖον εἶχαν ἀφαιρέσει τὸν ἔγκεφαλον, ὅταν ἕρριψαν εἰς τὰ νῶτά του μὲ σταγονόμετρον μίαν σταγόνα θειϊκοῦ δξέος, ἐκίνησε πρὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ δποῖον ἕρριψαν τὴν σταγόνα, τὸν ἔνα πόδα του, ἥτοι ἐκαμεν ἀνταγκλαστικὴν κίνησιν διὰ νάπομακρύη τὸ δυσάρεστον αἰσθημα, τὸ δποῖον ἐπροξένησε εἰς αὐτὸν τὸ θειϊκὸν δξύ· ἐκαμε λοιπὸν δβάτραχος τὴν κίνησιν αὐτῆν, ἀν καὶ ἐστερεῖτο ἔγκεφαλου· κατὰ

ταῦτα δὲ γκέφαλος δὲν ἔχει καμπίαν σχέσιν μὲ τὰς ἀκουσίας ή
ἀντανακλαστικὰς κινήσεις.

Τῶν ἑκουσίων δυμάς κινήσεων κέντρον εἶναι δὲ γκέφαλος
καὶ διὰ τοῦτο, δπως ἐκφύονται ἀπὸ τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἰσθητή-
ρια καὶ κινητήρια νεῦρα, πρέπει καὶ μὲ τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου
νὰ συνδέωνται αἰσθητήρια νεῦρα, διὰ τῶν δποίων μεταβιδάζονται
εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθισμοί, καὶ κινητήρια,

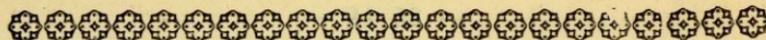
Εἰκ. 11. Ο γκέφαλος — Μ. Μετωπικὸς λοβός. — Ο. ν.
δσφρητικὸν νεῦρον. — Οπτικὸν νεῦρον. — Ν.Ο. νεῦ-
ρον τοῦ ὄφθαλμικοῦ μυός. — Τρ. Τρίδυμον. — Α. Ἀκου-
στικὸν νεῦρον. — Πρ. Προμήκης μυελός. — Ι. Ινιακὸς
λοβός. — Κ. Κροταφικὸς λοβός.

διὰ τῶν δποίων ἐκτελοῦνται ἀφοῦ γεννηθοῦν οἱ ἐρεθισμοὶ αὐτοὶ
ώρισμέναι κινήσεις, αἱ ἑκούσιαι κινήσεις, (Εἰκ. 11).

Ἐκτὸς τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν κινητηρίων νεύρων ὑπάρχουν
εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλα νεῦρα ηγενικαὶ ἵνες, αἱ δποῖαι χρη-
σιμεύουσιν νὰ συνδέουν α') τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου μὲ τὰ ὑπο-
φλοιώδη κέντρα, β') τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς ἄλληλα,
καὶ γ') τὰ διάφορα τμῆματα ἐκκτέρου τῶν ἡμισφαίριων τούτων
πρὸς ἄλληλα. Αἱ νευρικαὶ αὗται ἵνες καλοῦνται συνδετικαὶ ἵνες.

Κατὰ ταῦτα :

Διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀγθόπου ἔχει μεγάλην σημασίαν ὁ ἐγκέφαλος, ὁ προμήκης μυελός, ὁ νωτιαῖος μυελός καὶ τὸ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἑκουσίων κινήσεων, ὁ προμήκης μυελός καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκουσίων κινήσεων, τὸ δὲ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα χερσιμεύει διὰ νὰ μεταβιβάζῃ τοὺς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθισμοὺς εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ διὰ νὰ γίνωνται, μετὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἐρεθισμῶν τούτων, αἱ σχετικαὶ κινήσεις.

τηλέσθεντας επιστολήν ου τοις νόμιμοις τάξις
τοτε πολιτεύεται διαδέσμην την παραστάσην
αφέντας Οικογένειαν την οποίαν μόνης φέρεται
την πλεύσην ή προστίχην την οποίαν οι άλλοι
ΜΕΡΟΣ Α'
ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

μηδέν οικογένειαν μόνης φέρεται αλλά την πλεύσην
την οποίαν την οικογένειαν οι άλλοι φέρουν

μηδέν οικογένειαν μόνης φέρεται αλλά την πλεύσην
την οικογένειαν μόνης φέρεται αλλά την πλεύσην

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

§ 1. ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

1. Ἐὰν τρίψωμεν κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν τράπεζαν ἢ εἰς ἄλλο
μέρος τεμάχιον σιδήρου, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ σιδήρος δλίγον κατ' ὀλί-
γον θερμαίνεται. Ἡ θερμότης αὐτὴ τοῦ σιδήρου προέρχεται ἀπὸ
τὴν ἐπανειλημμένην προστριβήν. Τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα δηλ. ἡ
θερμότης καὶ ἡ προστριβή, εὑρίσκονται εἰς χρονικήν τινα σχέσιν με-
ταξύ των, δηλ. ἡ μὲν προστριβή προηγεῖται, ἡ δὲ θερμότης ἔπειται·
χωρὶς δμως ἀπὸ τὴν χρονικὴν αὐτὴν σχέσιν ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν
καὶ μία ἄλλη σχέσις, λέγομεν π.χ. Ετι τὴν θερμότης προέρχεται ἀπὸ
τὴν προστριβήν· κατὰ ταῦτα ἡ προστριβή εἶναι ἡ αἰτία, ἡ δὲ θερ-
μότης τὸ ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸν ἵδιον τρόπον προϋποθέτομεν εἰς
ὅλα τὰ φαινόμενα, φυσικὰ ἡ φυχικά, αἰτίαν τινά. *Αἰτίαν* ἀρα λέ-
γομεν *ἔκεινον*, *ἔνεκα τοῦ δποίου προκαλεῖται φαινόμενόν τι.*

2. Ὄταν κτυπήσωμεν εἰς τὴν τράπεζαν, ἀκούομεν ἦχον δταν
πλησιάσωμεν εἰς τὸ πῦρ, αἰσθανόμεθα θερμότητα, δταν στρέψωμεν
τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς ἀναμμένην λυχνίαν, βλέπομεν φῶς. Καὶ εἰς
τὰς περιπτώσεις αὐτὰς εὑρίσκομεν αἰτιώδη σχέσιν μεταξὺ τοῦ
κτυπήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἦχου, τοῦ πυρὸς καὶ τῆς αἰσθή-
σεως τῆς θερμότητος, τῆς ἀναμμένης λυχνίας καὶ τῆς αἰσθήσεως
τοῦ φωτός, ἥτοι αἰτία μέν, εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, εἶναι τὸ
κτύπημα, τὸ πῦρ, τὸ φῶς, ἀποτέλεσμα δὲ τὸ ἔτι αἰσθανόμεθα τὸν
ἦχον, τὴν θερμότητα καὶ τὸ φῶς. Ἀπὸ δσα εἴπομεν εἰς τὸ προη-
γόμενον κεφάλαιον δυνάμεθα εὐκόλως γὰ ἐννοήσωμεν πῶς αἱ αἱ-

τίαι αύταις ἐπιφέρουν αύτά τὰ ἀποτελέσματα· εἰδομεν δηλ. ὅτι ἀπὸ τὸ κεντρικὸν νευρικόν μας σύστημα, τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν, ἐκφύονται διάφοροι νευρικαὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι διαχλαδίζονται εἰς δόλον μας τὸ σῶμα καὶ φθάνουν εἰς τὸ δέρμα καὶ εἰς τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὅργανά μας· τὸ κτύπημα λοιπόν, τὸ ὄποιον προκαλεῖται δπὶ μίαν οἰανδήποτε αἴτιαν, προσβάλλει τὰ ἔχαρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὄποια εὑρίσκονται εἰς τὸ σῦς ἥμων· τὰ νεῦρα αύτὰ ἐρεθίζονται οὕτω καὶ μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμὸν αὐτόν, ὡς σύρματα τηλεγράφου, εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος, τὸν ἐγκέφαλον· ὅταν δὲ ἐρεθισμὸς οὗτος φθάσῃ, διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, εἰς τὸν ἐγκέφαλον προκαλεῖ εἰς αὐτὸν μεταβολήν τινα, τὴν ὄποιαν καλοῦμεν **αἰσθῆμα** καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἡσθάνθημεν τὸ κτύπημα. Καθ' θμοιον τρόπον **αἰσθανόμεθα** τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν πόνον κ. λ. π., μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἑκάστην φορὰν καὶ ἀλλὰ αἰσθητήρια νεῦρα μεταφέρουν τοὺς ἔξωτεροικοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος καὶ τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὅργανά μας εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν καὶ διάφορα αἰσθήματα.

Ἄπὸ τὰ αἰσθήματα ἀλλὰ μὲν αἰσθανόμεθα μὲ εἰδικὰ **αἰσθητήρια ὅργανα**, ὅπως εἰναι π. χ. τὰ αἰσθήματα, τὰ ὄποια ἀποκτῶμεν διὰ τῆς δράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως καὶ τῆς δσφερήσεως, ἀλλὰ δὲ δὲν ἔχουσιν εἰδικὰ αἰσθητήρια ὅργανα εἰς ὀρισμένον μέρος τοῦ σώματος εὑρίσκομεν, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα εἰς δόλον τὸ σῶμα, ὅπως εἰναι π. χ. τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, τοῦ πόνου, τῆς θερμότητος κλπ. τὰ πρῶτα αἰσθήματα δύνομάζομεν αἰσθήματα εἰδικὰ ή τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων, τὰ δὲ δεύτερα γενικὰ ή τῆς γενικῆς αἰσθήσεως. Κατωτέρω θὰ ἔξετάσωμεν λεπτομερῶς δλα αύτὰ τὰ αἰσθήματα.

§ 2. ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

Άνωτέρω εἰδομεν, ὅτι ὑπὸ τὴν γενικὴν αἰσθησιν ὑπάγονται τὰ αἰσθήματα, τὰ ὄποια δὲν ἔχουν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὅργανον, εἰνα. δὲ ταῦτα τὰ ἔξης: α') τὰ ἀφῆς ή πιέσεως, β') τὰ πόνου ή ἀληγηδόνος καὶ γ') τὰ θερμότητος ή ψύχους.

α') **Αισθήματα ἀφῆς ή πιέσεως.** Ἐάν εγγίσωμεν διὰ τῶν δακτύλων ἔνα λεῖον καὶ ἔπειτα ἔνα τραχὺ ἀντικείμενον, αἰσθανόμεθα ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν διαφέρουν τελείως ἀλλήλων· ἔάν δὲ ἀγνώσωμεν διὰ τῆς χειρὸς λίθον βάρους ἐνδεκτοῦ γράμμου, ἔπειτα δὲ νόμισμά τι, ἀποκτῶμεν πάλιν δύο διάφορα αἰσθήματα. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται διότι τὰ ἀντικείμενα, διὰ τὰ δυοῖς ἔγινε λόγος, πιέζοντα τὸ δέρμα ἐρεθίζουν τὰ νεῦρα, τὰ δυοῖς τελειώνουν εἰς τὰς ἀπτικὰς θηλάς, αἱ δυοῖς εὑρίσκονται εἰς δληγήν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, δὲ ἐρεθίσματος αὐτὸς μεταδίδεται μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ἔγκεφαλου. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ δινομάζομεν αἰσθήματα ἀφῆς ή πιέσεως. Αἱ ἀπτικαὶ θηλαὶ εὑρίσκονται βπως εἰπομεν, εἰς δλον τὸ σῶμα, ἀλλ᾽ ὅχι μὲ τὴν αὐτὴν λεπτότητα· μὲ εἰδικὰ ὅργανα ἀπεδείχθη, ὅτι η ἀφή εἶναι λεπτοτέρα μὲν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων, τῆς γλώσσης καὶ τὰ χειλή, ἀμβλυτέρα δὲ εἰς τὸ στῆθος καὶ τὰ γάτα. Διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα η ἀφή, διότι ὑποδογθεῖ τὴν δρασιν, εἰς δὲ τοὺς τυφλοὺς καὶ ἀναπληρώνει ἐν μέρει αὐτὴν. "Οταν θέλωμεν νὰ ἔξετάσωμεν ἀκριβέστερα ἀντικείμενόν τι, δὲν ἀρκούμεθα νὰ τὰ ἰδωμεν, ἀλλὰ θέλομεν καὶ διὰ τῆς ἀφῆς νὰ ἔξελγεται τὴν ποιότητά του. "Ας ἔνθυμηθῶμεν πῶς προδίδονται εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑφάσματος διὲνδρύματα καὶ δέρματος διὲνδρήματα. "Οτι δὲ οἱ τυφλοὶ κατορθώνουν εἰς πολλὰ πράγματα (τὴν ἀνάγνωσιν π. χ. τὴν διάκρισιν νομισμάτων κλπ.) γάναπληρώνουν τὴν δρασιν μὲ τὴν ἀφήν εἶναι γρωστὸν εἰς δλους.

β') **Αισθήματα πόνου.** Ἐάν πλησιάσωμεν τὰς χειρας εἰς ἀντικείμενον πολὺ θερμόν, η πιέσωμεν δὲν σῶμα, η κάμψωμεν δρμητικῶς τὰς χειρας η τοὺς πόδας κλπ., αἰσθανόμεθα πόνον· καὶ εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις προκαλεῖται, ἔνεκα ἔσωτερηκῆς ἐπιδράσεως, ἐρεθίσματος εἰς τὰ ἀνὰ τὸ σῶμα σχετικὰ νεῦρα, ταῦτα μεταφέρουν τὸν ἐρεθίσμὸν τοῦτον εἰς τὸν ἔγκεφαλον καὶ σύτῳ γεννῶνται τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου.

"Εκτὸς τῶν αἰσθημάτων τούτων τοῦ πόνου, τὰ δυοῖς προκαλοῦνται διὲνδρωτικοῦ ἐρεθίσμοῦ, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ δυοῖς γεννῶνται ἐντὸς τοῦ σῶματος καὶ προκαλοῦνται διὲνδρωτικῶν ἐρεθίσμῶν (πόνος π. χ. τοῦ στομάχου κ. τ. ξμ.). Τὰ αἰσθήματα

αὐτὰ εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα βλάβης ἢ παθήσεως τοῦ μέρους τοῦ σώματος, εἰς τὸ δποῖον τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, διότι χρησιμεύουν ὡς προάγγελοι κινδύνων, οἱ δποῖοι ἀπειλοῦν ὥρισμένα μέλη τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦν κινήσεις, αἱ δποῖαι ἔχουν σκοπὸν τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος ἀπὸ τοὺς κινδύνους τούτους.

γ') **Αἰσθήματα θερμότητος ἢ ψύχους.** Καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, διότι γεννῶνται εἰς δλον τὸ σῶμα καὶ δὴ δχι μόνον εἰς τὸ ἔξωτερικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἄλλοτε μὲν γενικά, δταν π. χ. αἰσθανόμεθα ἔνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος πολλὴν θερμότητα ἢ πολὺ ψύχος γενικῶς εἰς δλον τὸ σῶμά μας (δταν π. χ. ἢ θερμοκρασία τοῦ περιβάλλοντος ἀνέρχεται ἢ κατέρχεται πολὺ), ἄλλοτε δὲ εἰδικά, δταν προκαλῆται σχετικὸς ἐρεθισμὸς εἰς ἓν μέρος τοῦ σώματος (δταν π. χ. πληγιάσωμεν τὴν χειρά μας εἰς θερμάστραν πολὺ θερμήν, δταν θέσωμεν τὸν πόδα εἰς ὕδωρ πολὺ θερμὸν ἢ πολὺ ψυχρὸν κ.τ.δμ.). Τὰ νεῦρα, μὲ τὰ δποῖα αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθήματα αὐτά, δὲν εύρισκονται εἰς δλα τὰ μέρη τοῦ σώματος δμοῖως πυκνά, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν εύαισθησίαν ὡς πρὸς τὸ ψύχος καὶ τὴν θερμότητα.

§ 3. ΟΡΓΑΝΙΚΑ Η ΖΩΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. "Οταν δὲν φάγωμεν ἐπὶ τινα χρόνον, αἰσθανόμεθα πειναν, δταν περιπατήσωμεν ἢ ἐργασθῶμεν ἐπὶ πολὺ, αἰσθανόμεθα κόπωσιν καὶ δίψαν.

Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ἐν πρώτοις καταστάσεις τοῦ σώματος, ἀλλ' αἱ καταστάσεις αὐται ἔχουν ὡς ἀπακολούθημα αἰσθήματα. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν συγείδησιν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματός μας καὶ ἔννοοῦμεν δχι μόνον δτι ξῶμεν, ἀλλὰ καὶ πᾶς ξῶμεν, ἐὰν δηλ. εἴμεθα ύγιεῖς ἢ ἀσθενεῖς, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ξωῖκα αἰσθήματα. Ἐπειδὴ δ' ἡ καλὴ ἢ κακὴ κατάστασις τοῦ σώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καταστάσεως αὐτοῦ (τῆς ἀναπνοῆς, τῆς

πέψεως, τῆς κυκλοφορίας, τῆς διαμείψεως τῆς θλητοῦ κλπ.), κακοσύμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ δργανικά αἰσθήματα.

Τὰ δργανικά αἰσθήματα είναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων δργάνων τοῦ σώματος ήμῶν καὶ δυνάμεθα, μὲ καταλήλους ἐγκαίρους ἐνεργείας καὶ μὲ τὴν ἔγκαιρον βοήθειαν τῶν εἰδικῶν, νὰ προλάβωμεν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

§ 4. ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΘΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ

Ἐν ἀλλοι εἶδοις αἰσθημάτων ἔξαρτάται ἀπὸ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας.

Οὕτω π. χ. ἔάν τις κινήσῃ μέρος τι τοῦ σώματός μας, π. χ. τὴν κεφαλήν, τὴν χειρα, τὸν πόδα κλπ., ἢ ἔάν ημεῖς οἱ ἴδιοι κινήσωμεν αὐτό, αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ ἐάν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς μας. Ωσαύτως, ἔάν μένωμεν ἀκίνητοι, αἰσθανόμεθα τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὅποιαν εὑρίσκεται: ἔκαστον μέλος τοῦ σώματός μας.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουν αἰσθήματα, μὲ τὰ ὅποια γνωρίζομεν τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας καὶ διὰ τοῦτο δυνομάζομεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως.

Εὐνόητον είναι ὅτι ἔπως δλα τὰ ἄλλα εἶδη τῶν αἰσθημάτων, οὕτω καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται διὸ αἰσθητηρέων νεύσεων· πράγματι δὲ εὑρέθησαν εἰς τὰς ἀρθρώσεις, τοὺς τένοντας καὶ τοὺς μῆνινες τοιούτων νεύρων, ἐκ τῶν ὅποιων πολλαῖ, ἵδιᾳ εἰς τὰς ἀρθρώσεις, ἔχουν μικρά τινα σωμάτια εἰς τὰ ἄκρα. Διὰ τῆς κινήσεως ἢ τῆς διατηρήσεως τῶν μερῶν τοῦ σώματος εἰς ὠρισμένην θέσιν, προκαλεῖται εἰς τὰ ἄκρα αὐτὰ ἐρεθισμός, δὲ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὕτως ἀποκτῶμεν τὸ αἰσθημα ὅτι τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματός μας κρατοῦμεν εἰς ὠρισμένην θέσιν ἢ ὅτι κινοῦμεν αὐτὸ καθὼρισμένον τρόπον.

Τὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως προκαλοῦν συνήθως δλίγον τὴν προσοχήν μας, διότι συγχρόνως μὲ αὐτὰ γεννῶνται καὶ διάφορα ἄλλα αἰσθήματα, ἵδιᾳ τῆς δράσεως καὶ τοῦ δέρματος, καὶ

οὗτω συγχέονται μὲν αὐτά παρὰ τοῦτο διμως τὰ αἰσθήματα τῆς θέσεως καὶ κινήσεως εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων κατορθώνομεν νὰ αἰσθανώμεθα λεπτοτάτας διαφοράς εἰς τὰς κινήσεις, διὰ τούτων δὲ καὶ μόνον κατορθώνομεν νὰ διευθύνωμεν μὲν μεγίστην ἀκρίβειαν τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας· οὕτω π.χ. διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων δυνάμεθα, καὶ εἰς πλήρες σκότος, νὰ περιπατῶμεν ἀσφαλῶς, νάνευρίσκωμεν ἀντικείμενα καὶ νὰ κάμνωμεν καὶ λεπτοτάτας κινήσεις π. χ. νὰ γράψωμεν. Καὶ ὅταν δὲ γράψωμεν βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῆς δράσεως τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι πολύτιμα, διότι ἀνευ αὐτῶν θὰ τὸ ἀδύνατον νὰ γράψωμεν τόσον ταχέως ἐσσον γράφομεν συνήθως· καὶ οἱ ἔκτελοῦντες δὲ διαφόρους ἀλλας ἔργασίας, π.χ. οἱ ξυλουργοί, οἱ σιδηρουργοί, οἱ φάπται κλπ., βοηθοῦνται παρὰ πολὺ εἰς τὰς ἔργασίας των διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων. Ἐκεῖνοι διμως, οἱ δόποιοι κατορθώνουν κυριολεκτικῶς θαύματα διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων κυρίως, ἐν συνεργείᾳ μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, εἶναι οἱ τυφλοί, οἱ δόποιοι κατωρθώνουν δχι μόνον νάγκινώσκουν καὶ νὰ γράψουν, ἀλλὰ καὶ διάφορα δργανα νὰ παίξουν καὶ νὰ ἔκτελοῦν πολλάκις καὶ λεπτοτάτας καὶ δυσκόλους, καὶ διὰ τοὺς βλέποντας ἀκόμη, χειροτεχνικὰς ἔργασίας.

§ 5. ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΙΔΙΚΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ

α'.) Τὸ αἰσθημα τῆς δράσεως.

“Οταν εἶναι ἡμέρα βλέπομεν φῶς, ὅταν δὲ μετά τινας ὥρας νυκτώσῃ ἀποκτῶμεν αἰσθῆμα δλως διόλου διαφορετικώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ δόποιον εἴχαμεν πρωτύτερα· πρωτύτερα δηλ. εἴχαμεν τὸ αἰσθῆμα τοῦ φωτός, τώρα δέ, ἐὰν δὲν ἀνάψωμεν ἐν τῷ μεταξὺ τεχνητὸν φῶς, ἔχομεν τὸ αἰσθῆμα τοῦ σκότους. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ αἰσθήματα εἶναι αἰσθήματα τῆς δράσεως.

Χωρὶς ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὄφθαλμῶν καὶ τὰ διάφορα χρώματα πράσιγνον, κυανοῦν, κίτρινον, ἐρυθρὸν κτλ. κατὰ τὴν ἡμέραν· εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτὸς δὲν γεννῶνται αἰσθήματα χρωμάτων· ἐρωτῶμεν τώρα πῶς γεννᾶται τὸ αἰσθῆμα τοῦ φωτός καὶ πῶς παράγονται τὰ αἰσθήματα τῶν διαφόρων χρωμάτων.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός γεννῶνται δι' ἡλεκτρικῶν ἐνεργειῶν·

δλα δηλ. τὰ σώματα περιλαμβάνουν μικρότατα ἡλεκτρικά ἀτομά, τὰ λεγόμενα ἡλεκτρόνια· τὰ ἡλεκτρόνια αὐτὰ κινοῦνται μὲν μεγίστην ταχύτητα εἰς τὰ φωτεινά καὶ τὰ καιόμενα σώματα, ^{π.} χεῖς τὸν γῆλιον, τὴν λυχνίαν, τὸ πῦρ, καὶ τὰ ὅμοια, οὕτω δὲ προκαλοῦν ἡλεκτρικά κύματα, τὰ δποῖα μεταδίδονται, μὲν μεγίστην ταχύτητα, εἰς τὸν χῶρον· τοιαῦτα ἡλεκτρικά κύματα ἔρχονται καὶ εἰς τοὺς δρυθαλμούς μας, δταν βλέπωμεν σῶμά τι, καὶ μεταδίδονται διὰ τῶν διαφόρων μερῶν τῶν δρυθαλμῶν μας μέχρι τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτώνος, μεταβάλλοντας χημικῶς αὐτὸν καὶ διὰ τῆς χημικῆς αὐτῆς μεταβολῆς ἐρεθίζονται τὰ ἐνταῦθα εύρισκόμενα λεπτότατα ἄκρα τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου· δὲ ἐρεθίσμες οὕτας μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου μέχρι τῶν κυτάρων, τὰ δποῖα εύρισκονται παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν ἴνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν, ἵπου εἶναι· τὸ ὀπτικὸν κέντρον (^{ἰδ.} εἰκ. 11), καὶ ἀποκτῶμεν οὕτω τὸ αἰσθημα τῆς δράσεως. Κατὰ ταῦτα τὸ ὀπτικὸν κέντρον εύρισκεται παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν ἴνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν· ἐάν η χώρα αὕτη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πάθη βλάβην τινά, η δρασίς ὑφίσταται διαταραχάς· ἀν δὲ καταστραφῇ ἐντελῶς, δὲνθρωπος τυφλοῦται.

Χωρὶς δύναται ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος βλέπομεν καὶ τὰ χρώματα, ητοι ἀποκτῶμεν καὶ αἰσθήματα χρωμάτων· τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων, ὡς γνωστόν, ἀποκτῶμεν μόνον τὴν ἡμέραν η δταν ἔχωμεν τεχνητὸν φῶς, οὐδέποτε δὲ εἰς τὸ σκότος· τοῦτο σημαίνει· δτι τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων συνδέονται μὲν τὸ φῶς καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸ ἡλιακὸν φῶς. Εἶναι γνωστὸν δτι τὸ ἡλιακὸν φῶς περιέχει δλα τὰ χρώματα τῆς Ἱριδος η τοῦ ἡλιακοῦ φάσματος, η δὲ διαφορὰ τῶν χρωμάτων ἔξαρταται ἀπὸ τὴν διάφορον ταχύτητα τῶν ἡλεκτρικῶν κυμάνσεων· δταν αἱ ἡλεκτρικαὶ κυμάνσεις ἀνέρχωνται εἰς 450 δισεκατομμύρια κατὰ δεύτερον λεπτὸν γεννᾶται αἰσθημα ἐρυθροῦ χρώματος· καθ' δσον δ' αἱ κυμάνσεις αὗται αὖξανωνται γεννῶνται τὰ διάφορα ἀλλα χρώματα τῆς Ἱριδος καὶ δταν φθάσουν τὰ 800 δισεκατομμύρια κατὰ δεύτερον λεπτὸν γεννᾶται αἰσθημα ἱώδους χρώματος.

Τὰ χρώματα αὗτὰ φαίνονται εἰς ἡμᾶς δτι ἔχουν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τοῦτο συμβούνει, ὡς ἔξης: ἔκα-

στον ἀντικείμενον, τὸ δποῖον προσβάλλεται ἀπὸ τὸ ἡλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, ἄλλας μὲν κυμάνσεις ἀπορροφᾶ, ἄλλας δὲ ἀντανακλᾶ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὸν ὄφθαλμόν μας, οὕτων βλέπωμεν αὐτό· οὕτως ἀποδίδομεν εἰς ἔκκστον ἀντικείμενον τὸ χρώμα, τὸ δποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς κυμάνσεις, τὰς δποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἀντανακλᾶ, καὶ λέγομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ἐρυθρόν, πράσινον, κίτρινον κλπ., ἐνῷ κυρίως πρόκειται περὶ κυμάνσεων, τὰς δποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο διὰ διαφρόρους λόγους ἀντανακλᾶ, ἐνῷ δλας τὰς ἄλλας ἀπορροφᾶ.

Ὑπάρχουν ἀνθρώποι, οἱ δποῖοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν τὰ χρώματα· περὶ τούτων λέγομεν ὅτι πάσχουν τύφλωσιν χρωμάτων· ἡ τύφλωσις τῶν χρωμάτων εἶναι ἀλλοτε μὲν μερικὴ (οὕτων οἱ πάσχοντες δὲν διακρίνουν μερικὰ χρώματα) καὶ ἀλλοτε διληκή (οὕτων οἱ πάσχοντες οὐδὲν χρώμα διακρίνουν) μερικὴν τύφλωσιν χρωμάτων πάσχουν καὶ οἱ μικροὶ παιδεῖς, οἱ δποῖοι κατ' ἀρχὰς διακρίνουν μόνον τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόν· σὺν τῷ χρόνῳ καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία τινων, ἀποκτοῦν οἱ παιδεῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τῶν ἀλλων χρωμάτων, χωρὶς δμως νὰ δύνανται ἀκόμη, νὰ διακρίνουν αὐτά τόσον σαφῶς ὅσον οἱ ἐνήλικοι· τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μόνον περὶ τὸ ἔδομον ἔτος τῆς ἡλικίας, εἰς τινας δὲ καὶ πολὺ βραδύτερον.

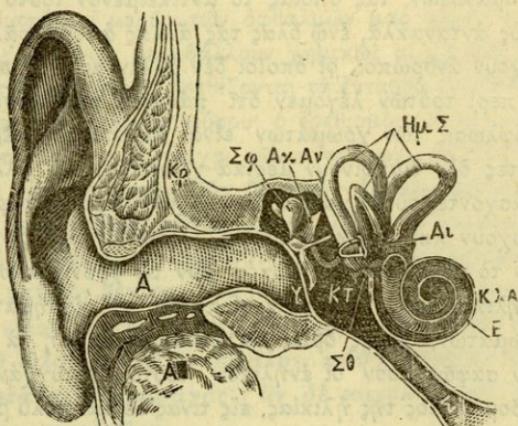
Ἡ δρασις εἶναι ἡ πολυτιμοτάτη τῶν αἰσθήσεων μας, διότι διατήσις ἀποκτῶμεν τὰς περισσοτέρας γνώσεις μας.

β') Τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς.

Διὰ τῆς ὁράσεως ἀποκτῶμεν κυρίως γνῶσιν τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα τοὺς τόνους καὶ τοὺς ψόφους.

Οργανον τῆς ἀκοῆς εἶναι τὸ οὖς, μέσον δέ, διὰ τοῦ δποίου δ ἥχος μεταβεβάζεται ἀπὸ τοῦ ἔχωτερικοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ὡτὸς ἥμων, εἶναι δ ἀηρ. Οταν κρούσωμεν π. χ. χορδὴν τινα, αὐτη τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἡ δποία μεταβίδεται καὶ εἰς τὸν ἀέρα, δ δποῖος περιβάλλει τὴν χορδὴν. Εἰς τὸν ἀέρα σχηματίζονται οὕτω κύματα δμοια πρὸς τὰ σχηματίζομενα εἰς τὴν θάλασσαν, οὕτων ῥιψωμεν εἰς αὐτὴν λίθον. Τὰ κύματα αὐτά, τὰ δποῖα λέγονται ἡχητικά, μεταβίδονται βαθμγδὸν εἰς τὸν ἀέρα, τέλος δὲ φθάγουν καὶ

εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· ὅταν τὰ κύματα ταῦτα φθάσουν εἰς τὸ οὖς ἡμῶν, συνάγονται διὰ τῆς κόργχης τῶν ὥτων, ἢ ὅποια διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι καταλλήλως κατεσκευασμένη, καὶ φθάνουν διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀκουστικοῦ πόρου μέχρι τοῦ τυμπάνου· ἀμέσως τότε ὁ ὑμήν, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀποτελεῖται τὸ τύμπανον (*δ τυμπανικὸς ὑμήν*) περιπίπτει εἰς παλμικὰς κινήσεις καὶ σῦτω μεταδίδει

Εἰκ. 12. Τὸ ἀκουστικὸν ὅργανον.—Α. Ἐξωτερικὸς ἀκουστικὸς πόρος.—Υ. Ὑμὴν τοῦ τυμπάνου.—ΚΤ. Κοιλότης τοῦ τυμπάνου.—Ε. Εὐσταχιανὴ σάλπιγξ.—Σφ. Σφῦρα.—Ακ. Ἀκιμων.—Αν. Ἀναβολεὺς.—Αι. Αἴθουσα τοῦ λαβυρίνθου.

τὰς κινήσεις αὐτὰς εἰς τὸν ἀέρα, δ ὅποιος εὑρίσκεται ὅπισθεν τοῦ τυμπάνου, εἰς τὰ ἀκουστικὰ ὀστάρια καὶ διὰ τούτων εἰς τὸ ὑγρόν, τὸ διόποιον εὑρίσκεται: εἰς τὸ ἐσώτατον μέρος τοῦ ὥτος, τὸν λαβύρινθον (εἰκ. 12)· διὰ τῶν παλμικῶν τούτων κινήσεων τοῦ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγροῦ μεταβάλλονται χημικῶς τὰ ἐνταῦθα εὑρισκόμενα ἴνδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη προχωρεῖ διὰ τῶν νευρικῶν ἴνῶν μέχρι τῶν πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων (Πρᾶλ. σελ. 20 στ. 3 κ.λ.) τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐπου καὶ μεταβάλλεται εἰς ἀκουστικὸν αἴσθημα. Προηγουμένως εἴδομεν ὅτι ὅταν πάθῃ βλάβην τινὰ ἢ πρώτη κροταφικὴ ἔλιξ δὲν ἔννοοῦμεν

τὰς λεγομένας λέξεις. "Ομιλίαν τι συμβάνει καὶ ὡς πρὸς τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς· λεπτομερεῖς ἔρευναι ἔδειξαν δτι τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς σχετίζεται μὲ τὸ ἔμπροσθεν, τὸ δὲ τῆς κατανοήσεως τῶν λεγομένων λέξεων μὲ τὸ δπίσθιον μέρος τῶν πρώτων κροταφικῶν ἔλικων.

Τόνος καὶ ψόφος. Αἱ παλμικαὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας μεταπίπτει δ ἄρ, ἔνεκα τῶν παλμικῶν κινήσεων τῶν σωμάτων, τὰ δποῖα περιβάλλει, εἶναι ἀλλοτε μὲν κανονικαὶ, ἢτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ ἀκριβῶς τόσον χρόνον, θεον διαρκοῦν καὶ αἱ ἀλλαὶ, ἀλλοτε δ' ἀκανόνιστοι, ἢτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ περισσότερον ἢ διλιγάτερον ἀπὸ τὰς ἀλλαὶ κανονικαὶ π. χ. εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, αἱ δποῖαι πρόσερχονται, δταν κτυπήσωμεν τὰ σκέλη τῆς διαπασῶν, δταν κρούσωμεν χορδὴν κιθάρας, τετραχόρδου, κλειδοχυμδάλου καὶ τῶν δμοίων, ἀκανόνιστοι δ' αἱ παραχόμεναι, δταν π. χ. δ ἀνεμος ἀνοιγούειν θύραν, παράθυρον κλπ. Τὸ ἀκουστικὸν αἰσθημα, τὸ δποῖον παράγεται ἀπὸ κανονικὰς παλμικὰς κινήσεις καλοῦμεν τόνον, ἐκείνο δὲ τὸ δποῖον παράγεται ἀπὸ ἀκανονίστους παλμικὰς κινήσεις, ψόφον.

"Οταν γίνεται λόγος περὶ τόνων, λέγομεν δτι ὁ τόνος οὔτος εἶναι βαρύς, ἐκείνος δξύς, δ τόνος οὔτος εἶναι ισχυρός, ἐκείνος ἀσθενής, πολλάκις δὲ γίνεται λόγος καὶ περὶ χρώματος τῶν τόνων.

1) **Τὸ ψύφος τοῦ τόνου.** Τὸ ψύφος τῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν παλμικῶν κινήσεων, αἱ δποῖαι παράγονται εἰς ἐν δευτερόλεπτον· δσον διλιγάτεραι εἶναι αἱ παλμικαὶ αὗται κινήσεις τόσον βαρύτερος ἢ χαμηλότερος εἶναι ὁ τόνος, δσον δὲ περισσότεραι τόσον δξύτερος ἢ ψύφηλότερος· δ χαμηλότατος τόνος, τὸν δποῖον δύναται γάντιληφθῆ τὸ ἀνθρώπινον οὔς, παράγεται ἀπὸ 11, δ' ὑψηλότατος ἀπὸ 50.000 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον· ἢ εύαισθησία τοῦ ἀνθρωπίνου ὥτδες εἶναι μικρὰ διὰ τὰς παλμικὰς κινήσεις, τὰς πλησίον τῶν δύο τούτων δρίων, μεγάλη δμως διὰ τοὺς τόνους, οἱ δποῖοι παράγονται ἀπὸ 1,000—5.000 παλμικὰς κινήσεις.

2) **Ἡ ισχὺς τοῦ τόνου.** Ἡ δὲ ισχὺς τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν παλμικῶν κινήσεων· δσον πλατύτεραι εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τόσον ισχυρότερος εἶναι ὁ τόνος, κατ' ἀ-

κολουθίαν δὲ τόσον ἵσχυρότερον εἶναι καὶ τὸ ἀκούστικὸν αἰσθῆμα, οἷον δὲ μικρότεραι εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, τόσον ἀσθενέστερος εἶναι δὲ τόνες, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ ἀκούστικὸν αἰσθῆμα

3) **Τὸ χρῶμα τοῦ τόνου.** "Οταν ἀκούωμεν τόγον τιγὰ διὰ γυμνοῦ ὡτός, δὲ τόνος οὗτος φαίνεται εἰς ἥμας ἀπλούστατος· ἐὰν δημος χρησιμοποιήσωμεν ὅργανόν τι, τὸ ὅποιον καλεῖται ἀντηχητήρ, παρατηροῦμεν δὲ τὸ ἀκουόμενος τόνος δὲν εἶναι ἀπλοῦς, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν θεμελιώδη τόνον, τὸν τόνον δηλ. τὸν ὅποιον ἀκούομεν καὶ διὰ γυμνοῦ ὡτός, καὶ ἀπὸ ἄλλους μερικοὺς τόνους, οἱ ὅποιοι παράγονται συγχρόνως μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον, ἀλλ' εἶναι τόσον ἀσθενεῖς, ὥστε, δὲν δυνάμεθα νάκούσωμεν αὐτούς, μὲ γυμνὸν οὖς· οἱ ἀσθενεῖς οὗτοι τόνοι εἶναι ἑκάστοτε καὶ εἰς τὰ διάφορα ὅργανα διάφοροι, καὶ δίδουσι διὰ τοῦτο διάφορον χρωματισμὸν εἰς τὸν ἑκάστοτε παραγομένους τόνους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διακρίνομεν εὐκόλως τὸν τόνον, δὲ ὅποιος παράγεται ἀπὸ ὅργανον, π. χ. τὸ τετράχορδον, ἀπὸ τὸν τόνον, δὲ ὅποιος παράγεται ἀπὸ ἄλλο ὅργανον, τὴν κιθάραν π. χ., τὸ κλειδοκύμβαλον κ.λ.π. Κατὰ ταῦτα τὸ χρῶμα ἑκάστου τόνου, ἔξαρταται ἀπὸ τὸν ἀσθενεῖς τόνους, οἱ ὅποιοι παράγονται συγχρόνως μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον.

Οἱ ἀρτιγέννητοι παιδεῖς δὲν ἀκούουν· ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι φυσιολογικός· εἴδομεν ἀνωτέρω δὲ τοῦ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπάνου μεταδίδονται εἰς τὸν ἀέρα, δὲ ὅποιος εὑρίσκεται ὅπισθεν τοῦ τυμπάνου, καὶ ἀπὸ τὸν ἀέρα τούτον μεταδίδονται εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὡτὸς καὶ τέλος εἰς τὰ ἴνδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, τὰ ὅποια καταλήγουν εἰς τὸν λαθύρινθον· εἰς τὸν ἀρτιγέννητον δημος παιδεῖα δημιουργεῖ τοῦ τυμπάνου δὲν ὑπάρχει ἀήρ, ἀλλὰ βλέννα· μόνον δὲ ὅταν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ βλέννα αὕτη ἀπορροφηθῇ καὶ πληρωθῇ δὲ χῶρος, τὸν δόποιον ἡ βλέννα αὕτη πρόστερον κατεῖχε, δέρος, διὰ τῆς ἀναπνοῆς, τότε εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδίδωνται, διὰ τοῦ ἀέρος τούτου, αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπανικοῦ ὑμένος εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὡτὸς καὶ εἰς τὰ ἴνδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου καὶ νὰ γεννηθῇ αἰσθηματικής.

γ') Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς δσφρήσεως.

1) Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς δσφρήσεως προκαλοῦνται διὰ χημικῶν ἐπιδράσεων, ὑπὸ τῶν ὅποίων ἐρεθίζονται: τὰ τελευταῖα ἄκρα τοῦ γευστικοῦ καὶ τοῦ δσφραγτικοῦ νεύρου. Διὰ τοῦτο τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς καλοῦσι συνήθως **χημικὰς αἰσθήσεις** καὶ τὸ μὲν γευστικὸν νεῦρον ἔξερεθίζεται διὰ δένσεως ἢ καὶ στρεψῶν, ἀλλ᾽ εἰς τὸ στόμα διαλυσμένων, τὸ δὲ δσφραγτικὸν διὰ ἀερωδῶν ἢ ἔξαερου συμμένων οὖσαν.

2) Ὅργανον τῆς γεύσεως εἶναι πρὸ πάντων ἡ γλῶσσα καὶ ιδίᾳ αἱ εἰς τὸ ἄκρον κυττῆς εὑρισκόμεναι γευστικαὶ θηλαί. Τὸ ποιὸν δημιαὶ τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ δρισθῇ δπως τὸ ποιὸν τῶν αἰσθήσεων, τὰς δποίας προηγουμένως ἔξητάσαιμεν. Αἱ λέξεις ξινός, γλυκύς, πικρός, ἀλμυρὸς φανερώνουν ἀπλῶς τὰς σπουδαιοτάτας τάξεις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, εἰς τὰς δποίας δημιαὶ διπάρχουν ποικιλώταται παραλλαγχί, αἱ δποίαι προέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάμειξιν διαφόρων αἰσθημάτων τῆς γεύσεως (π. χ. γλυκόξινον, γλυκόπικρον, κλπ.) ἢ ἀπὸ τὴν συνένωσιν καὶ συγχώνευσιν μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ αἰσθημάτων τῆς ἀγής ἢ τῆς δσφρήσεως.

3) Τῆς δὲ δσφρήσεως δργανον εἶναι ἡ βλεννογόνος μεμβρανα, ἡ δποία εύρισκεται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ξινός, τὸ δὲ εἰδος τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς εἶναι τόσον ἀδέσταιον, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ιδίας λέξεις, αἱ δποίαι νὰ φανερώνουν αὐτό. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πλειστα τῶν αἰσθημάτων τῆς δσφρήσεως δίδομεν τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σωμάτων, τὰ δποία προκαλοῦν τὸ αἰσθημα τῆς δσφρήσεως (λέγομεν π. χ. δσμὴ δρόσου, λου κλπ.).

Τὸ αἰσθημα τῆς δσφρήσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι αἱ διάφοροι δσμαὶ διὰ τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, τὴν δποίαν προκαλοῦν, διεγείρουν ἐπιθυμίαν πρός τι ἢ ἀποστροφήν πρός αὐτό.

4) Γένεσις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως καὶ τῆς δσφρήσεως. Εὰν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα ἡμῶν ὑγρόν τι ἀντικείμενον, π.χ. γάλα, αἰσθανόμεθα ἀμέσως τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο, ἐὰν δηλ. εἶναι γλυκό ἢ πικρόν, ξινόν ἢ ἀλμυρὸν κλπ· ἐὰν δημιαὶ θέσωμεν εἰς τὸ στόμα μας στερεὸν ἀντικείμενον, π.χ. ζάχχαριν, ἀλας κλπ., πρέπει

νὰ παρέλθῃ χρόνος τις, ἀλλοτε περισσότερος καὶ ἀλλοτε ὀλιγώτερος, ἔως ὅτου αἰσθανθῶμεν τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο· δ λόγος τούτου εἶναι ὅτι τὰ μὲν ὑγρὰ ἀντικείμενα εἰσέρχονται ἀμέσως εἰς τὰς γευστικὰς θηλάς, αἱ ὁποῖαι κυριώτατα μὲν εὑρίσκονται εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐπιγλωττίδα καὶ τὸν οὐρανίσκον καὶ προκαλοῦν κημικὴν μεταβολὴν εἰς τὰ κύτταρα, τὰ ὅποια εὑρίσκονται ἐνταῦθα· ἐνῷ αἱ στερεάι σύσιξι πρέπει πρώτον γὰ διαλυθοῦν ἐν μέρει τούλαχιστον διὰ τοῦ σιέλου διὰ νὰ δυνηθοῦν γὰ ἐπιφέρουν τὴν κημικὴν αὐτὴν μεταβολήν. Ἡ κημικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐρεθίζει τὰς λεπτοτάτας ἵνας τοῦ γευστικοῦ νεύρου, τὰς ἐνταῦθα εὑρισκομένας, ὁ δὲρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται διὰ τοῦ γευστικοῦ νεύρου μέχρι τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου προκαλεῖ μεταβολήν, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς γεύσεως.

Τὸ δὲ αἴσθημα τῆς δσφρήσεως προκαλεῖται ἀπὸ τὰ μόρια, τὰ ὅποια ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ δερώδη ή τὰ ἔξαερούμενα ἀντικείμενα καὶ τὰ ὅποια εἰσέρχονται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ψινός εἰτε διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, εἰτε διὰ τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος, ὅταν τρώγωμεν· τὰ μόρια ταῦτα διαλύνονται διὰ τῆς βλέννης, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὸν βλεννογόνον διέμενα τῆς ψινός, μετάβαλλουν κημικῶς τὰ δσφραντικὰ κύτταρα, τὰ ὅποια εὑρίσκονται ἐνταῦθα καὶ ἐρεθίζουν αὐτά· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται διὰ τοῦ δσφραντικοῦ νεύρου εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ἐπιφέρει ἐνταῦθα μεταβολήν, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς δσφρήσεως.

§ 6. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ἐμάθαμεν ἡδη διάφορα αἰσθήματα, αἰσθήματα ὄράσεως, ἀκοῆς, γεύσεως, δσφρήσεως, θέσεως καὶ κινήσεως κλπ. καὶ εἰδομεν διεκάστον τῶν αἰσθημάτων τούτων ἔχομεν διάφορα εἰδῆ· οὕτω π.χ. εἰδομεν διεκάστον ἔχομεν ἐκ τῆς ὄράσεως αἰσθήματα λευκοῦ, πρασίνου, κιτρίνου, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους κλπ., ἐκ τῆς ἀκοῆς αἰσθήματα δέξεων καὶ βαρέων τόνων, ἐκ τῆς γεύσεως αἰσθήματα δξίνου καὶ γλυκέος, ἐκ τῆς ἀφῆς αἰσθήματα σκληροῦ καὶ μαλακοῦ, λείου καὶ τραχέος κλπ.

Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα δὲ τῶν τούτων τῶν αἰσθημάτων εἶναι ὅτι δὲν δυνάμεθα γάνγλούσωμεν αὐτὰ εἰς ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα· κατὰ ταῦτα τὸ αἴσθημα εἶναι ἀπλοῦν πνευματικὸν φαινόμενον.

Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὃποῖον γεννῶνται ἐν γένει τὰ αἴσθηματα· διὰ νὰ γεννηθῇ οἰονδήποτε αἰσθημα, πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἐπίδρασή τις εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὅποια εύρισκονται ἢ εἰς εἰδικὰ δργανα (προκειμένου περὶ τῶν εἰδικῶν αἰσθημάτων) ἢ διακλαδίζονται εἰς δέλον τὸ σῶμα (προκειμένου περὶ τῶν γενικῶν αἰσθημάτων). Τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν δυνομάζομεν ἐρεθισμόν, εἶδομεν δὲ ὅτι δὲ ἔκαστον εἶδος αἰσθημάτων ὑπάρχουν καὶ διάφορα εἰδῆ ἐρεθισμῶν, διὰ τὰ αἰσθήματα π. χ. τῆς ὀράσεως ἡλεκτρικαὶ κυμάνσεις, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως ρευστοποιούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς δισφρήσεως ἀεριώδη ἢ ἔξαερούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἢ διαφορὰ τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι προκαλοῦν μεταβολὴν τινα εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, ἢ δὲ μεταβολὴ αὗτη μεταβιβάζομένη διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιόν, καὶ δὴ ἔκαστοτε εἰς ἄλλην χώραν αὐτοῦ, προκαλεῖ ἐνταῦθα μεταβολήν, ἢ δόποια ἔκάστοτε ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ γεννώμενον αἴσθημα. Κατὰ ταῦτα εἶς τὸ αἴσθημα διακρίνομεν:

α') Τὸν ἐρεθισμόν, δόποιος εἶναι φυσικὸν φαινόμενον τελούμενον ἐκτὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

β') τὴν διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ προκληθεῖσαν διέγερσιν τοῦ νεύρου καὶ τὴν μεταβιβάσιν αὐτῆς εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ δόποια εἶναι φυσιολογικὸν γεγονός, καὶ

γ') τὴν εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν ἐπερχομένην, διὰ τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ, μεταβολήν, διὰ τῆς δόποιας γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ώρισμένον αἴσθημα, καὶ ἡ δόποια εἶγαι ψυχικὸν γεγονός.

Κατὰ ταῦτα :

Τὸ αἴσθημα εἶναι ἀπλοῦν ἀδιαίρετον πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὃποῖον γεννᾶται δι' ἐρεθισμοῦ, ὁ δόποιος προ-

καλεῖται εἰς τὸν φλοιόν του ἐγκεφάλου καὶ μεταβιβάζεται εἰς αὐτὸν διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων.

Ίδιότητες τῶν αἰσθημάτων.

α') Τὸ περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος. Ἐχομεν σαφῆ συνείδησην ὅτι τὸ ἔρυθρὸν εἰναι κατὰ τὸ ποιόν του δλως διόλου διάφορον ἀπὸ τὸ γλυκύ, τὸ κίτρινον, τὸ ψυχρόν, τὸ λευκόν, τὸν τοιοῦτον ἡ τοιοῦτον τόνον κ.λ.π. Ἐκαστον λοιπὸν αἰσθήμα ἔχει δῷσιμένην ποιότητα, διὰ τῆς δποίας δυνάμεια νὰ διακρίνωμεν κυτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα αἰσθήματα: τὴν ποιότητα τεύτην ἑκάστου αἰσθήματος καλοῦμεν περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος τὸ περιεχόμενον ἑκάστου αἰσθήματος ἔξαρταται: ἀπὸ τοὺς ἐρεθισμούς, οἱ δποίοι προκαλοῦν τὸ αἰσθῆμα τοῦτο.

β') Η ἔντασις τοῦ αἰσθήματος. Τὸ φῶς π. χ. ἡ λεκτρικῆς λυχνίας προξενεῖ ἴσχυρότερον αἰσθημα ἀπὸ τὸ φῶς κηρίου καὶ δικρότος τηλεόβλου ἐκπυρροσκροτοῦντος πολὺ ἴσχυρότερον ἀπὸ τὸ κυνηγετικὸν μας ἔπλον.

Η ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἔξαρταται α') ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, δστις προκαλεῖ τὸ αἰσθῆμα τοῦτο· β') ἀπὸ τὴν τελείτητα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν δργάνων. Παρατηρεῖται ὅτι, δχ: μόνον παρὰ διαφόροις ἀνθρώποις, ἄλλα καὶ παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ, ἔνεκα πολλῶν λόγων, τὰ αἰσθητήρια δργανα δὲν δέχονται πάντοτε κατὰ τὸν ίδιον τρόπον τὰς ἐκ τοῦ ἔξωτεροῦ κόσμου ἐπιδράσεις. Ο ἀσθενής π. χ. ἔχει ἀσθενεστέραν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν δσφρησιν ἀπὸ τὸν ἀκμαῖον, τούναντίον δὲ πολλάκις εἰναι εὐαίσθητότερος τούτου, δσον ἀφορῷ τὰ αἰσθήματα πιέσεως καὶ θερμότητος, ἀνθρώποι δὲ νευρικοὶ ἀποκτοῦν δι' ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν σχετικῶς ἴσχυρὰ αἰσθήματα. Ἀγωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι η ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἔξαρταται ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, δ δποίοις προκαλεῖ τὸ αἰσθημα: τελεία δμως ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν δὲν παρατηρεῖται, διπλάσιος π. χ. τριπλάσιος κλπ. τὴν ἔντασιν ἐρεθισμὸς δὲν προκαλεῖ διπλάσιον, τριπλάσιον κλπ. τὴν ἔντασιν αἰσθημα.

γ') Τόνος τοῦ αἰσθήματος. Τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως προερχόμενα αἰσθήματα δὲν εἰναι ἔλα ἐξ ίσου εὐχάριστα εἰς

ημᾶς οὕτω π. χ. ἡ γεῦσις σακχάρεως εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν γεῦσιν τοῦ πικροῦ φαρμάκου, διὰς καὶ ἡ δσμὴ τοῦ ὁδοῦ εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν δσμὴν τοῦ ὅχι νωποῦ φοῦ καὶ τὰ δμοια. Τὸ εὐχάριστον τοῦτο ἡ δυσάρεστον τοῦ αἰσθήματος καλοῦμεν τόνον αὐτοῦ. Οἱ τόνοι τοῦ αἰσθήματος ἔξαρτάται:

1) Ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθήματος. Ποιότητές τινες αἰσθημάτων εἶναι πάντοτε ἡ συνήθιστη εὐχάριστοι, τουναντίον δὲ ἄλλαι εἶναι δυσάρεστοι. Οὕτω π. χ. ἡ ἀρμονία εἶναι συνήθιστη εὐχάριστος, ἐνῷ ἡ δυσαρμονία εἶναι δυσάρεστος, ἡ δσμὴ τοῦ ὁδοῦ εἶναι εὐχάριστος, ἐνῷ ἡ τοῦ οὐχὶ νωποῦ φοῦ εἶναι πάντοτε ἀνυπόφορος.

2) Ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος. Αἰσθήματά τινα εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὃσον ἔχουν ώρισμένην ἔντασιν, δταν δμως γίγνουν λοχυρότερα, καθίστανται δυσάρεστα εὐχαρίστως π.χ. ἀκούομεν ἢ ἀποστάσεως τὴν στρατιωτικὴν μουσικήν, δταν δμως πλησιάσωμεν πολὺ, δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ὑποφέρωμεν δμοίν τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων καὶ εἰς μερικὰ αἰσθήματα τῆς δσφρήσεως.

3) Ἀπὸ τὴν γενικὴν φυχικὴν καὶ σωματικὴν κατάστασιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις διαφοράς. Θερμότης π. χ. καὶ φῦχος εἶναι εὐχάριστα ἡ δυσάρεστα ἀναλόγως τῆς δλης καταστάσεως ήμῶν. Οσμαί τινες εἶναι διὰ τινας εὐχάριστοι, δὲ ἄλλους δὲ ἀνυπόφοροι δτι δμοίον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως εἴπομεν προηγουμένως.

δ) Διάρκεια τοῦ αἰσθήματος. Εκαστον τέλος αἰσθημά διαρκεῖ ωρισμένον χρόνον, ἀλλο μὲν μακρότερον, ἀλλο δὲ βραχύτερον. ἡ διάρκεια τοῦ αἰσθήματος ἔξαρτάται ἀπὸ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

§ 7. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Εἴπομεν πρηγουμένως (σελ. 38 - 39) δτι τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ αἰσθήματος εἶναι δτι δὲν δυνάμεθα νάναλούσωμεν τοῦτο εἰς ἄλλα ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα.

"Αλλο ἔὰν ἔξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰ αἰσθήματα ήμῶν θὰ παρατηρήσωμεν δτι ἔκαστον αἰσθημα δὲν εὑρίσκεται ἐν ήμεν

μεμονωμένον, ἀλλὰ συνδυάζεται μὲ δῆλα αἰσθήματα καὶ ἀποτελεῖ οὕτω σύμπλεγμα αἰσθημάτων. Οὕτω π.χ. δὲν βλέπομεν ἀπλῶς φῶς καὶ χρώματα, ἀλλὰ φωτεινὰ ἀντικείμενα καὶ ἐγχρώμους ἐπιφανείας· δμοίως, ὅταν λάδιωμεν εἰς τὰς χειρας ἡμῶν ἀντικείμενόν τι δὲν ἔχομεν μόνον τὸ αἰσθήμα τῆς πιέσεως ἢ τῆς θερμότητος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ δῆλα αἰσθήματα οὕτω π.χ. αἰσθανόμεθα, ὅταν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἴναι γωνιώδες ἢ στρογγύλον, σκληρὸν ἢ μαλακόν, τραχὺ ἢ λεῖον κλπ. κλπ.

Τα αἰσθήματα τὰ δύοτα ἔνομένεα συναποτελούν ἐν σύμπλεγμα συνδέονται συνήθως πρὸς ἄλληλα τοπικῶς· ἀλλ᾽ ἐκτὸς τῆς τοπικῆς ταύτης συνδέσεως παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι ὅταν ἐν τῶν αἰσθημάτων τούτων μεταβληθῇ συμμεταβάλλονται καὶ τὰ λοιπά.

Ἡ Συνείδησις ἡμῶν ἔχει τὴν ἰδιότητα νάναγγη τὰ τοιαῦτα συμπλέγματα τῶν αἰσθημάτων εἰς μίαν ἐνιαίαν αἰτίαν καὶ νὰ ἐκλαμβάνῃ αὐτὰ ὡς ἐνιαῖα.

Τὸ τοιοῦτον σύμπλεγμα αἰσθημάτων, τὸ δύοτον ἢ συνείδησις ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται ὡς τι ἐνιαῖον καλεῖται ἀντίληψις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

§ 8. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

Ἐφ' δοσον ἔξακολουθεῖ δὲν τίνος ἀντικειμένου προερχόμενος ἐρεθισμὸς γὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὅργανα, λέγομεν, ὅτι ἔχομεν, κατὰ τὰς περιστάσεις, αἰσθῆμα ἢ ἀντίλιψιν. Περὶ τίνος δμως ἀντικειμένου δυνάμεθα γὰ κάμψωμεν λόγον, ὅχι μόνον ἐφ' δοσον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ αὐτάς. Τὸ πλοιὸν π.χ. «Ἀδέρωφ» εἰδον πρὸ τίνος χρόνου εἰς τὸν Φαληρικὸν ὅρμον καὶ τώρα ὅμως, ἂν καὶ εὑρίσκωμαι μακρὰν τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ παρῆλθεν ἐκτοτε πολὺς χρόνος, δύναμαι νὰ περιγράψω τὸ πλοιὸν τοῦτο σχεδόν, ὡς ἔλαν ἔβλεπον αὐτὸ ἀκόμη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχω τὴν εἰκόνα τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, τοῦ πατρός μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ διδασκάλου μου κ. τ. λ. καὶ δύναμαι: γὰ εἴπω περὶ αὐτῶν πολλά, καὶ ὅταν οὕτω δὲν εὑρίσκονται πρὸ τῶν δρθαλμῶν μου.

Τὰ παραδείγματα αὗτὰ δεικνύουν ὅτι, καὶ ὅταν παύσῃ δὲν ενεκα

ἔξωτερικῶν ἐπιδράσεων προκαλούμενος ἔρεθισμός, παραπένουν ἀκόμη ἐν ἡμίν εἰκόνες, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἀντικειμένων. Τὰς εἰκόνας αὐτάς, αἱ δποῖαι μένουν εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ δταν αἱ ἔξωτερικαὶ ἐπιδράσεις παύσουν νὰ προσβάλουν τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν δργανα, καλοῦμεν παραστάσεις.

Κατὰ ταῦτα παραστασίς εἶναι ἡ πνευματικὴ εἰκών, ἡ δποῖα παραμένει ἐν ἡμίν καὶ δταν δ ἐρεθισμὸς παύση νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν δργανα.

Ἐκ τοῦ γεγονότος δτι ἔχομεν παραστάσεις ἐννοοῦμεν εὐκόλως δτι αἱ μεταβολαὶ, αἱ δποῖαι ἐπέρχονται εἰς τὰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξ αἰτίας τῆς μεταβολάσεως εἰς αὐτάς τῶν ἔρεθισμῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, δὲν ἔξαφανίζονται, δταν οἱ ἔρεθισμοὶ οὗτοι παρέλθουν· ἐὰν αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἔξηφανίζοντο εὐθὺς ὡς ἔπαυον οἱ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἔρεθισμοί, χωρὶς νἀφήσουν οὐδὲν ἵχνος των εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, θὰ εἴχομεν αἰσθήματα μόνον καὶ ἀντιλήψεις, δὲν θὰ εἴχομεν δὲ παραστάσεις. Αἱ μεταβολαὶ λοιπὸν αὐταὶ δὲν ἔξαφανίζονται, δταν παρέλθουν οἱ προκαλούντες αὐτάς ἔρεθισμοί, ἀλλ ἀφήνουν εἰς τὰ κύταρα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἵχνη αὐτῶν, αὐτὰ δὲ τὰ ἵχνη συντελοῦν, ὥστε, δοθείσης εὐκαριοίας νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου ἡ πνευματικὴ ἔκεινη εἰκών, ἡ δποῖα ἐσχηματίσθῃ, δταν τὸ πρῶτον αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἐπῆλθον, καὶ διὰ τοῦτο δονομάζουν τὰ ἵχνη ταῦτα καὶ προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις.

Κατὰ ταῦτα κατὰ τὰς παραστάσεις σχηματίζεται ἐν ἡμίν εἰκὼν ἀντικειμένων, τὰ δποῖα κάποτε ἐπέδρασαν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις μας χωρὶς ἡ ἐπίδρασίς αὐτῆς νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ τώρα, ἀλλὰ μόνον ἔνεκα ἔρεθισμοῦ τινος, δ ὅποιος ἐπέρχεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου. Εὐνόητον δ εἶναι δτι ἡ κατὰ τοιούτον τρόπον σχηματίζομένη εἰκὼν στερεῖται συνήθως τῆς ζωηρότητος καὶ τελειότητος, τὴν δποίαν ἔχουν καὶ τὸ αἰσθημα καὶ ἡ ἀντίληψις.

Καίτοι δὲ κατὰ κανόνα αἱ παραστάσεις εἶναι δμοιαὶ πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ δποῖα προέρχονται, ἔκεινο, τὸ δποῖον π.χ. ἡσθάνθημέν, ὡς λευκὸν παριστῶμεν ἐν ἡμίν καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ὡς ἐπὶ τὸ πλειστον, πάλιν λευκὸν κ.τ. δμ., εἶναι δυνατὸν ἐνίστε κατὰ τὰς παραστάσεις νὰ γεννηθῶσι πλάναι,

παριστῶμεν δηλ. ἐν γῆμιν τι διάφορον ἔκείγου, τὸ διποίον πρότερον
ἡσθάνθημεν· τοιαύτας περιπτώσεις πολλὰς δύναται· ἔκαστος γάνα-
φέρη ἐξ ἑαυτοῦ.

Ψευδαισθησία καὶ παραίσθησις. Εἰπομεν ἀνωτέρω δτι αἱ
παραστάσεις στεροῦνται συνήθως τῆς ζωηρότητος, τὴν δποίαν ἔχουν
τὸ αἰσθημα καὶ ή ἀντίληψις· ἐνίστε ὅμως αἱ παραστάσεις εἶναι
τόσον ζωηραί, ώστε νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς πραγματικαὶ
κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεις· τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται
κυρίως εἰς ἀτομική, τῶν δποίων τὸ γενερικὸν σύστημα εὑρίσκεται εἰς
ὑπερδιέγερσιν ἔνεκα νόσου, ὑπερβολικῆς ἐργασίας, ἀνεπαρκοῦς τρο-
φῆς κ.λ.π. καὶ καλεῖται ψευδαισθησία.

Ἄλλοτε πάλιν παρατηρεῖται ἄλλο φαινόμενον· διερχόμεθα π.χ.
κατὰ σκοτεινὴν νύκτα ἀπομεμονωμένον μέρος· πρὸς γῆμῶν, εἰς τινα
ἀπόστασιν, εὑρίσκεται κορμὸς δένδρου, τὸν δποίον γῆμεῖς ἐκλαμβά-
νομεν ὡς ἐνοπλὸν ἀνθρωπὸν, ὁ δποίος ἐνεδρεύει ἐκεῖ· τὸ φαινό-
μενον τοῦτο καλοῦμεν παραίσθησιν. Κατὰ μὲν δηλ. τὴν ψευδαι-
σθησίαν λείπουν δλως διόλου ἐντυπώσεις κατ' αἰσθησιν,
κατὰ δὲ τὴν παραίσθησιν ὑπάρχουν κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις,
ἄλλο γῆμεῖς ἐκλαμβάνομεν αὐτὰς δλως διόλου διαφορετικὰς
ἀπὸ δ. τι πραγματικῶς εἶναι. Κοινὸν δ' ἔχουσι καὶ ή παραίσθησις
καὶ ή ψευδαισθησία δτι· πιστεύομεν δτι ἀντιλαμβανόμεθά τι,
τὸ δποίον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα.

Διανύγεια καὶ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Διανύγης λέ-
γεται μία παράστασις, δταν ἔχωμεν ἀκριβῆ συνείδησιν δλων
τῶν αἰσθημάτων ή τῶν μερικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰς δποίας
αὔτη συναποτελεῖται, σαφῆς δ' δταν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν
αὐτὴν καλῶς ἀπὸ σιανδήποτε ἄλλην παράστασιν.

§ 9. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

A' Κατὰ τὴν σύνθεσίν των.

Ἐάν ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις καθ' ἑαυτάς, θὰ ἔδωμεν
δτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν διαφοραί, ώς πρὸς τὴν σύνθεσιν
αὐτῶν.

Ἡ παράστασις π.χ. τοῦ χρώματος τοῦ ρόδου δὲν γίνεται κατὰ
τὸν ίδιον τρόπον, κατὰ τὸν δποίον καὶ ή παράστασις τοῦ δλου ρό-

δου. Τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος ῥόδου τίνος ἀποκτῶμεν ἀπὸ
ἔν μόνον αἰσθημα κατὰ τὸν ἵδιον τρόπον ἀποκτῶμεν τὴν παράστα-
σιν τοῦ σχήματος τοῦ πίγακος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, τῆς ὕλης, ἀπὸ
τὴν διποίαν εἶναι κατεσκευασμένος κλπ. Τὰς παραστάσεις αὐτάς,
τὰς ἐποίας ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἔν μόνον αἰσθημα, ητοι ἀπὸ ἔν μόνον
εἴδος ἐφεύρισμοῦ, καλοῦμεν ἀπλᾶς παραστάσεις.

Τούνατίον τὴν παράστασιν τοῦ ὅλου ῥόδου ἀποκτῶμεν διὰ
πολλῶν αἰσθημάτων, ητοι διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐφεύ-
ρισμῶν, τοῦ χρώματος π.χ., τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς δισμῆς
αὐτοῦ κλπ.

Ἡ παράστασις αὕτη, ἡ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφό-
ρους ἐφεύρισμάς, καλεῖται σύνθετος παραστάσεις.

Περαιτέρω, ἐὰν ἔξετάσωμεν τὸ ῥόδον ὡς τι ὄλον, θὰ καλέσω-
μεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ δλικήν, ἐὰν δημας λάθωμεν πρὸ διφθαλ-
μῶν, θτὶ τὸ ῥόδον εἶναι μέρος ἀλλοῦ γενικωτέρου ὄλου, τῆς ῥοδῆς,
θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ μερικήν.

Κατὰ ταῦτα αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διακρί-
νονται εἰς ἀπλᾶς, συνθέτους, δλικὰς καὶ μερικάς. Ἡ ἴδια πα-
ράστασις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν συγκρίσει μὲν πρὸς τὴν πα-
ράστασιν ἐνὸς τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου, ἀπὸ τὸ διποίον
αὕτη προέρχεται, δλική, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν παράστασιν
τοῦ ὄλου, τοῦ ὁποίου μέρος ἀποτελεῖ, μερική.

Β' Κατὰ τὸ περιεχόμενόν των.

Ἐὰν δ' ἔξετάσωμεν τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλ-
λας, θὰ ἴδωμεν δτὶ διαφέρουν κατὰ τὸ περιεχόμενον.

1. Βλέπω π. χ. σήμερον τὸν μελανοπίνακα τῆς τάξεώς μας
καὶ ἀποκτῶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν μίαν παράστασιν τὸν ἵδιον
μελανοπίνακα εἰδον καὶ χθές, ὅπότε ἀπέκτησα καὶ ἄλλην παρά-
στασιν αὐτοῦ. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις τοῦ μελανοπίνακος, ὡς
προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, ἔχουν τὰ αὐτὰ γνωρί-
σματα, δι' ὃ καὶ λέγονται αἱ αὐταῖ.

2. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος γράφω δύο τετράγωνα, ἐκ τῶν
ὅποιων τοῦ μὲν ἐνὸς ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 5, τοῦ δὲ ἄλλου
10 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐξ ἑκατέρου τῶν τετραγώνων τούτων

ἀποκτῶ καὶ μίαν παράστασιν. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις προέρχονται ἐκ δύο σχημάτων, τὰ δποῖα ἔχουν πολλὰς δμοιότητας, μίαν δὲ καὶ μόνην διαφοράν, τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τῶν δποίων τὰ δμοία γνωρίσματα εἰναι περισσότερα ἀπὸ τὰ διάφορα, καλοῦμεν δμοίας ἡ συγγενεῖς παραστάσεις.

Ο "Ομηρος παραβάλλει τοὺς κατὰ τῶν Τρώων ἐπερχομένους Ἀχαιοὺς πρὸς σμήνη μελισσῶν, αἱ δποῖαι ἀλλεπάλληλοι καὶ πυκναὶ ἔξερχονται πέτρης γλαφυρῆς. Ἡ παράστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ παράστασις τῶν μελισσῶν ἔχουν μεταξύ των πολλὰς καὶ μεγάλας διαφοράς, μίαν δ' δμοιότητα· ἡ δμοιότης δμως αὐτῶν, τὸ πλῆθος καὶ τὸ ἀλλεπάλληλον, εἰναι σπουδαιοτάτη διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, δι^ο δ καὶ ὑπερισχύει τῶν πολλῶν διαφορῶν. Καὶ τὰς παραστάσεις αὐτάς, αἱ δποῖαι ἔχουν μίαν μόνον δμοιότητα, ἵσχυροτέραν δμως ἀπὸ τὰς πολλὰς διαφοράς, καλοῦμεν δμοίας ἡ συγγενεῖς παραστάσεις.

3. Παραστάσεις, αἱ δποῖαι ἔχουν δμοιότητας καὶ διαφοράς, ἀλλ' εἰς τὰς δποίας ὑπερισχύουν αἱ διαφοραὶ ἡ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἡ κατὰ τὴν ἴσχυν, λέγονται ἀντιθέτοι παραστάσεις· τοιαῦται παραστάσεις εἰναι π.χ. ἡ τοῦ Κροίσου καὶ ἡ τοῦ ἐπέτου, ἡ τοῦ γίγαντος καὶ ἡ τοῦ νάγου, ἡ τοῦ νεοτεύκτου καθαροῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἡ τοῦ σεσαθρωμένου ῥυπαροῦ τοιούτου κλπ.

4. Ἡ παράστασις τῆς ἥδυτητος τῆς σακχάρεως οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος αὐτῆς. Σύγκρισις μεταξύ αὐτῶν οὐδεμία εἰναι δυνατὴ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὰς παραστάσεις ταῦτας ἀσυγκρίτους.

Κατὰ ταῦτα κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχομεν παραστάσεις: τὰς αὐτάς, δμοίας, ἀντιθέτους καὶ ἀσυγκρίτους.

Τὰ τρία πρῶτα τῶν παραστάσεων εἰδη, ἦτοι τὰς αὐτάς, τὰς δμοίας καὶ τὰς ἀντιθέτους παραστάσεις, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ δμοία γνωρίσματα, καλοῦμεν δμοειδεῖς παραστάσεις, τὰς δ' ἀσυγκρίτους, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν κανὲν δμοίον γνώρισμα, ἔτεροιειδεῖς.

§ 10. ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Απὸ ἔσα εἰπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον γνωρίζομεν ποια παράστασις λέγεται σύνθετος. Εάν ἔξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς συνθέτους παραστάσεις, τὰς δποίας ἔχομεν, θὰ ἴδωμεν,

δτι σπυριώτατ' αύται είναι σαφεῖς καὶ τέλειαι. Ἐχω π. χ. φίλον, μετά του ὁποίου καθ' ἔκάστηγην συναναστέφομαι καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποκτῶ μίαν σύνθετον παράστασιν. Ἐὰν ἐρωτηθῶ διὰ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν δύναμαι εἰς τὰς περισσοτέρας φοράς νὰ εἴπω τι: ώσαύτως εἰς τὸ δωμάτιόν μου εὑρίσκεται ἐπὶ σειράν ἐτῶν εἰκών· ἐρωτώμενος περὶ αὐτῆς τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὗτη δὲν εὑρίσκεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου, δύναμαι μὲν γενικῶς νὰ εἴπω τί παριστᾷ, δὲν δύναμαι δμως νὰ εἴπω λεπτομερείας. π.χ. τὴν στάσιν, τὸ χρῶμα του ἐνδύματος κλπ. τούτου η ἐκείνου του προσώπου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν, δτι αἱ σύνθετοι παραστάσεις ἡμῶν, ὡς τὰ πολλά, δὲν είναι σαφεῖς. Ἐὰν ἔχωμεν σύνθετον παράστασιν σαφεστάτην, οὕτως ὥστε δηλ. νὰ δυνάμεθα λεπτομερῶς νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὗτη προῆλθεν, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, δνομάζομεν αὐτὴν ἐποπτείαν. Ἐποπτεία ἄρα είναι η σαφής σύνθετος παράστασις. Δύναται τις, λαμβάνων πρὸ δρθαλμῶν τὴν λέξιν ἐποπτείαν καὶ ἔξετάζων αὐτὴν κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν της, νὰ ὑποθέσῃ δτι ἐποπτεία είναι σαφής παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶμεν διὰ τῆς δράσεως μόνον. Τὸ πρᾶγμα δμως δὲν ἔχει οὕτω, διότι πρὸς ἀπόκτησιν μιᾶς ἐποπτείας συνεργοῦσι πολλάκι, πολλάκις δὲ καὶ ὅλαι αἱ αἰσθήσεις. Θὰ εἴπω π.χ. δτι ἔχω ἐποπτείαν τῆς σακχάρεως δταν γνωρίζω τὸ σχῆμα καὶ χρῶμα (δρασίς), τὴν γεῦσιν (γεῦσις), τὸ βάρος (αἰσθημα πιέσεως), τὸ τραχὺ η λειτον (ἀφῆ) κλπ. αὐτῆς. Πολλάκις μάλιστα ἀποκτῶμεν ἐποπτείας καὶ δι' ἄλλης η ἄλλων μόνων αἰσθήσεων, χωρὶς οὐδόλως νὰ συνεργῇ η δρασις. Οὕτω π. χ. ἔχω τὴν ἐποπτείαν τῆς μελῳδίας του Ἐθνικού ὅμινου, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα διὰ τούτου, δτι πολλάκις ἥκουσα ἀνθρώπους νὰ ḥδουν τὸν ὅμινον τοῦτον, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἴω τὰ σχετικὰ τῆς μουσικῆς σημεῖα η εἶδον μὲν αὐτά, ἀλλὰ δὲν ηδυνάμην νὰ ἐννοήσω τίποτε, διότι είμαι ἀπειρος τῆς μουσικῆς. Τὸ ὄνομα ἄρα τῆς ἐποπτείας δὲν φανερώνει τὴν αἰσθησιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶμεν αὐτήν, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν σαφήνειαν, η δποία χαρακτηρίζει τὴν σύνθετον αὐτὴν παράστασιν.

Ἐποπτειῶν ἔχομεν δύο εἰδη. Τὴν ἐποπτείαν π. χ. του ῥόδου ἀπέκτησα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπέκτησα

τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκίας μου, τοῦ πατρός μου, τοῦ λυμένος τῆς πατρίδος μου, τοῦ σχολείου μου κλπ. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς, τὰς δποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῶν ἵδιων αἰσθήσεων, καλοῦμεν αἰσθητικάς ή κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας.

Παρὰ ταύτας ὅμως ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐποπτείας, καὶ μάλιστα πολὺ περισσοτέρας, τὰς δποίας ἀποκτῶμεν κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐχω π.χ. τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι γαυμαχίας, τοῦ Μ. Ἀλεξανδρού, τῆς Σιθηρίας κλπ., δηλ. πραγμάτων, τα δποία οὐδέποτε ἀντελήφθην διὰ τῶν αἰσθήσεών μου. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς ἀπέκτησα διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων η διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων, καλοῦμεν δ' αὐτάς πνευματικάς ἐποπτείας.

Απὸ τὰ δύο αὐτά εἶδη τὸν ἐποπτειῶν σαφέστεραι εἶναι αἱ αἰσθητικαὶ οὕτω π. χ. σαφεστέρα είναι η ἐποπτεία, τὴν δποίαν θὰ ἔχω περὶ τῆς Σιθηρίας, ἐάν δὲ διοις ἐπισκεφθῶ τῆς χώραν αὐτὴν παρὰ ἐάν ἀναγνώσω η ἀκούσω διαδήποτε περὶ αὐτῆς.

§ II. ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

α') Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐξετάζω λεπτομερῶς ἔνα γεωμετρικὸν σῶμα, π.χ. μίαν πυραμίδα, καὶ ἀποκτῶ σαφῇ παράστασιν αὐτῆς. Μετὰ ταῦτ' ἀπομακρύνω τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἔξετάζω ἄλλο, π. χ. τὸν κύλινδρον, ἀποκτῶ δὲ καὶ ἀπὸ αὐτὸν νέαν σαφῇ παράστασιν, ἐνῷ ἐκείνη, τὴν δποίαν ἀπέκτησα πρωτύτερα, δηλ. η τῆς πυραμίδος, ἔξηφανίσθη ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει, δτι, δταν εἰσέλθῃ γέα παράστασις εἰς τὴν συνείδησίν μας, αἱ πρότερον ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι ἔξιθοῦνται ἀπὸ αὐτὴν η ἔξαφανίζονται. Ταύτην τὴν ἐκ τῆς συνείδησεως ἔξαφάνισιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν ἐπισκότισιν αὐτῶν. Η ἔξαφάνισις ὅμως αὗτη δὲν είναι διαρκής, ἀλλὰ μόνον προσωρινή, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, δτι η παράστασις, η δποία εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἔξαθει πάντοτε πᾶσαν ἄλλην ὑπάρχουσαν εἰς αὐτήν. Διάφοροι π. χ. η ἀσύγκριτοι παραστάσεις, ητοι παραστάσεις προερχόμεναι ἐκ δια-

φόρων αἰσθήσεων δύνανται γά τι συμπράξουν εἰς τὴν συνείδησιν οὕτω π. χ. ἡ παράστασις τοῦ κώδωνος δὲν ἔξωθεῖται διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἥχου αὐτοῦ, δπως καὶ ἡ παράστασις τοῦ χρώματος τοῦ ρόδου δὲν ἔξαφνίζεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ σχήματος ἢ τῆς ὀσμῆς αὐτοῦ.

Τὸ δινωτέρω ὅμως παράδειγμα διδάσκει καὶ ἄλλο τι. Περισσότεραι σαφεῖς παραστάσεις δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, συγχρόνως ὅμως δὲν δύνανται νὰ κυριαρχοῦν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο λέγομεν, δτι ἡ συνείδησις ἡμῶν εἶναι στενὴ ἢ περιωρισμένη καὶ διμιοῦμεν περὶ στενότητος τῆς συνείδησεως. Κατὰ τὴν ἴδιαν στιγμὴν δὲν δύναμαι νὰ ἔχω σαφῆ παραστασιν τοῦ φίλου μου Α καὶ τοῦ φίλου μου Β, δύναμαι ὅμως νὰ ἔχω σαφεστάτας τὰς παραστάσεις τούτων ταχέως τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην.

Η πείρα διδάσκει, δτι αἱ παραστάσεις διαρκῶς διαδέχονται ἀλλήλας εἰς τὴν συνείδησιν μας, διότι αἱ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰσερχόμεναι ἔξωθοσιν ἐκείνας, αἱ δποῖαι εὑρίσκονται πρωτύτερα εἰς αὐτήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς συνείδησεως διαρκῶς μεταβάλλεται.

Τὰς ἐν τῇ συνείδησι εὑρίσκομένας παραστάσεις καλοῦμεν σαφεῖς, τὰς δὲ ἐκτὸς αὐτῆς σκοτεινὰς ἢ ἐσκοτισμένας.

β) Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἴπομεν, δτι, δταν εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν μας ἡ παράστασις τοῦ κυλίνδρου, ἔξαφνίζεται ἡ παράστασις τῆς πυραμίδος, ἡ δποῖα ὑπῆρχε πρωτύτερα εἰς αὐτήν. "Οτι ὅμως ἡ ἔξαφάνισις αὕτη δὲν είναι διαρκής καὶ δριστική ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, δτι δυνάμεθα καὶ μετὰ ταῦτα νὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν πυραμίδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, δυνάμεθα δηλ. νὰ λέγωμεν περὶ πραγμάτων, τὰ δποῖα πρὸ πολλοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Αἱ ἐσκοτισμέναι ἀρα παραστάσεις δὲν χάνονται παντελῶς, ἀλλὰ μόνον ἐπισκοτίζονται καὶ δύνανται, δταν δοθῇ εὐκαιρία, νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν μας. Τὴν τοιαύτην τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν καλοῦμεν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

Ἐρωτῶμεν τώρα πῶς συμβαίνει ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Τὴν ἀνάπλασιν τὴν παραστάσεων δὲν δυγάμεθα γὰρ ἐρμηνεύσωμεν κατ' ἄλλον τρόπον παρά, ἐὰν παραδεχθῶμεν, διτοικατά ταύτην προκαλοῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον οἱ ὕδιοι ἐρεθισμοί, οἱ δποῖοι ἐπροκλήθησαν καὶ πρωτύτερα, δταν τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα ἐπενήργουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ συνετέλουν γὰρ σχηματισθοῦν αἱ παραστάσεις αὐτῶν. Εἰδομεν δημηπροηγουμένως, διτοικατά μεταβολαί, αἱ δποῖαι προέρχονται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, δταν τὰ ἀντικείμενα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἔξαφανίζονται, ἀλλ ἀφήνουν εἰς αὐτὸν ἵχνη τινά, τὰ δποῖα ἐκαλέσαμεν προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις· τὰ διλικὰ αὐτὰ ἵχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι ἀνάγκη γὰρ εὑρίσκονται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν δμάδα τῶν κυττάρων, τὰ δποῖα μεταβάλλονται ἀμέσως διὰ τῆς κατ' αἰσθήσιν ἐντυπώσεως· μερικὰ συμπτώματα γόσων, δπως εἶναι αἱ γλωσσικαὶ διαταραχαί, διὰ τὰς δποίας εἰπομεν προηγουμένως, δεικνύουν διτοικοῦν ὕδια κέντρα παραστάσεων, τὰ δποῖα εὑρίσκονται πλησίον τῶν αἰσθητικῶν κέντρων, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται μὲ αὐτά. Κατὰ ταῦτα, δέρεθισμὸς μεταδίδεται ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ κέντρα εἰς τὰς δμάδας τῶν κυττάρων, αἱ δποῖαι ἀποτελοῦν τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων καὶ δημιουργοῦν ἐνταῦθα τὰ ἵχνη τῶν παραστάσεων.

Διὰ γὰρ καταστοῦν δμως τὰ ἵχνη αὐτὰ ἐνεργά, διὰ γὰρ μεταπέσουν δηλ. εἰς διέγερσιν, τὴν ὕδιαν ἡ δμοίαν πρὸς ἐκείνην, ἡ δποία ἐδημιουργησεν αὐτά, καὶ οὕτως ἐμφανισθοῦν παραστάσεις πρέπει γὰρ διπάρχουν μερικοὶ δροι· τοὺς δρους δὲ αὐτοὺς θὰ ἔξετάσωμεν κατωτέρω.

γ') "Οροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Α') Ο συγχρονισμός. Ακούομεν π. χ. τὴν λέξιν Φάληρον εὐθὺς δὲ ὡς ἀκούσωμεν τὴν λέξιν αὐτήν ἐνθυμούμεθα καὶ τὸν τόπον, ἡ βλέπομεν τὸν τόπον, ἀμέσως δὲ ἐνθυμούμεθα καὶ τὸ σημα τόπου. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα διτοικατά ἀπὸ τὸ σημα τοῦ τόπου ἀναπλάττεται εἰς τὴν συγείδησίν μας καὶ ἡ παράστασις αὐτοῦ τοῦ

τόπου καὶ ἀπὸ τὸν τόπον ἀναπλάττεται· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Λόγος τῆς ἀναπλάσεως ταύτης ἐνταῦθα εἰναι, διτὶ ἡ παράστασις τοῦ τόπου καὶ ἡ παράστασις τοῦ ὀνόματος εἰσῆλθόν ποτε συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας. **συνεδέθησαν στενῶς**, καὶ διὰ τοῦτο ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον, ὅταν ἵδω εἰς τὸν πίνακα τὸ γράμμα α ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὸν φθόγγον, τὸν ὁποῖον τοῦτο φανερώνει, ὅταν δὲ ἀκούσω τὸν φθόγγον ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸ πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ χρησιμεύον γράμμα, ὅταν ἵδω τὴν χρονολογίαν 1453, ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως τὴν ἀλώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ὅταν ἀκούσω περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνθυμοῦμαι· καὶ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον αὕτη ἔγινε.

Ἄπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, διτὶ δύο παραστάσεις αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

Β') Η διαδοχή. "Οταν ἀκούσω· τὴν πρώτην λέξιν ἐνδὲ ποιήματος, ἀναπλάττω καὶ τὸ ὅλον ποίημα· ὅταν ἀκούσω ἢ ἵδω τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀναπλάττω κατὰ σειράν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα. Δύναμαι νὰ εἴπω κατὰ σειράν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅλους τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτα κατορθώνω, διέτι πολλάκις κατὰ τὴν ἴδιαν· σειράν ἐπανέλαβον ὅλα αὐτά, δηλ. τὰς λέξεις τοῦ ποιήματος, τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου κτλ., οὕτω δὲ ἡ πρώτη παράστασις ἀναπλάττει τὴν δευτέραν, ἡ δευτέρα τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθεξῆς. Δὲν δύναμαι ὅμως γάναπλάττω τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον σειράν, ἐὰν δὲν ἀσκηθῶ πρωτύτερα εἰς αὐτήν.

Παρατηροῦμεν λοιπόν, διτὶ παραστάσεις, εἰσελθοῦσαι διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησιν, συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται κατὰ τὴν ἴδιαν σειράν, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλάκις εἰσῆλθον εἰς αὐτήν.

Γ') Η ὁμοιότης. Διέρχομαι πρὸ φωτογραφείου καὶ βλέπω εἰς τὴν προθήκην αὐτοῦ τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου Κ. Ἀμέσως δύναμαι νὰ εἴπω, ἐὰν ἡ φωτογραφία αὕτη ἐπέτυχε. Τοῦτο φανερώνει, διτὶ ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶ τώρα ἀπὸ τὴν φωτογραφίαν, ἐπανέφερεν εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον πρότερον ἀπὸ τὸν ἵδιον τὸν φίλον μου. Καὶ τάνα-

παλιν, ἐὰν μετ' ὀλίγον ἵδω τὸν φίλον μου, ενθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὴν φωτογραφίαν αὐτοῦ. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι δύμοιαι πρὸς ἀλλήλας, παρατηρῶ δὲ ὅτι ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

Κατὰ ταῦτα, καὶ αἱ δύμοιαι παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Οὕτω π.χ. ὁ δειλὸς ἄνθρωπος ὑπενθυμίζει τὸν λαγόν, ὁ γενναῖος τὸν λέοντα, αἱ ἀλλεπαλλήλως ἐπερχόμεναι κατὰ τῶν Τρώων τάξεις τῶν Ἀχαιῶν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κλπ.

Δ') **Ἡ ἀντίθεσις.** Διέρχομαι πρὸ μεγάρου ἡλεκτροφωτίστου, τὸ δόποιον λάμπει ἀπὸ πολυτέλειαν, καὶ βλέπω τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ διασκεδάζουν ἀμερίμνως: ἀμέσως ἐνθυμοῦμαι τὸν πτωχόν, ὁ δόποιος ὑπὸ βροχὴν καὶ τὸ παγερὸν φῦχος τῆς νυκτὸς ἵσταται καρτερικῶς εἰς τινα γωνίαν καὶ ἔκλιπαρει τὸν δισολὸν τῶν διαβατῶν, διεκτραγψῶν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν του. Καὶ ἀπὸ τὴν θέαν δὲ πάλιν τοῦ πτωχοῦ ἐνθυμοῦμαι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τῶν διασκεδαζόντων. Όμοιώς ἀπὸ τὸ ῥυπαρὸν ἀτμόπλοιον, μὲ τὸ δόποιον κατ' ἀνάγκην ἐφέτος μετέβην εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀπαστράπτον ἀπὸ καθαρειότητα, τὸ δόποιον ἐχρησιμοποιήσα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ τάναπαλιν.

Αἱ παραστάσεις, διὰ τὰς δόποιας ἔγινεν ἐνταῦθα λόγος, εἶναι ἀντίθετοι παραστάσεις, βλέπομεν δὲ ὅτι καὶ αὗται ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

Σ') Εἰδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἴδομεν, ὅτι οἱ ὅροι, οἱ δόποιοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, εἶναι δὲ συγχρονισμός, η διαδοχή, η δύμοιστης καὶ η ἀντίθεσις τῶν παραστάσεων. Τοὺς ὅρους τούτους, οἱ δόποιοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, καλοῦμεν συγήθως καὶ νόμους τῆς ἀναπλάσεως.

Ἐὰν ἔξετάσωμεν ἀκριβέστερον τοὺς γόμους τούτους τῆς ἀναπλάσεως, θὰ ἴδωμεν

α') ὅτι η ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν γόμον τῆς διαδοχῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο κυρίως παρὰ ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ. Ὁπως δηλ. προκειμένου περὶ δύο μόνον παραστάσεων, αἱ δόποιαι, δταν εἰσέλθουν συγχρόνως εἰς τὴν

συνείδησίν μας, συγδέονται στεγώς καὶ διὰ τοῦτο ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, οὕτω καὶ θταν σειρὰ παραστάσεων εἰσέρχεται διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησίν μας, τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς ἀνὰ δύο, ἢτοι τὸ πρώτον μὲ τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον μὲ τὸ τρίτον, τὸ τρίτον μὲ τὸ τέταρτον κ.λ.π., συγδέονται μεταξύ των στενώτατα, διότι ἔκαστη φοράν, κατὰ τὴν δροῖαν ἐπανάλαμβάνομεν τὴν σειρὰν αὐτήν, τὰ μέλη αὐτὰ ἀνὰ δύο συνυπάρχουν, τούλαχιστον ἐπὶ βραχύτατον χρόνον, εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ οὕτω συγδέονται στενῶς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀναπλάττονται οὕτω κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τὸ πρώτον μέρος τῆς σειρᾶς ἀναπλάττει τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον ἀναπλάττει τὸ τρίτον, τὸ τρίτον ἀναπλάττει τὸ τέταρτον καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι πολλάκις δὲν δυνάμεθα γὰρ ἐνθυμηθῶμεν ἐν ποίημα, ἔνα κανόνα κ.λ.π., διὰ τῶν δημοσίων τοις εἰπη εἰς ημᾶς τὴν πρώτην λέξιν τοῦ κανόνος ἢ τοῦ ποιήματος, ἀμέσως, χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν, λέγομεν δλόκληρον τὸν κανόνα, τὸ ποίημα κ. λ. π. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔνεκα τῆς διαδοχῆς ἀνάπλασις γίνεται διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον, διὰ τὸν δροῖον γίνεται καὶ ἡ ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ, διότι δηλ. περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως συνδέονται ἡ συνάπτονται ἡ συνεργονται πρὸς ἄλληλα στεγῶς διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἀνάπλασιν ταύτην, ἡ δροῖα γίνεται ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς, δημοκράτοις δὲν πρόκειται καὶ τῆς διαδοχῆς, δημοκράτοις δὲν πρόκειται τὴν συναφείας ἡ τοῦ συνειδημοῦ καὶ τὸν σχετικὸν δρον ἢ νόμον τῆς ἀναπλάσεως, δρον ἢ νόμον τῆς συναφείας ἡ τοῦ συνειδημοῦ.

β') Ωσαύτως, ἐὰν ἔξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἀνάπλασιν ἔνεκα τῆς δημοιότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως, θὰ ἴδωμεν πάλιν, ὅτι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀναπλάσεως, ἡ δροῖα ἔξαρταται ἀπὸ δύο διαφόρους δρους, ἀλλὰ περὶ ἀναπλάσεως, ἡ δροῖα ἔξαρταται ἀπὸ ἕνα, καὶ δὴ τὸν αὐτὸν δρον καὶ αἱ δημοσίαι δηλ. καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουν, δημος ἐμάθομεν προηγουμένως, γνωρίσματα καὶ δημοσία καὶ διάφορα· βεβαίως τὰ διάφορα γνωρίσματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μεταξύ των, δὲν δύνανται γὰρ ἀναπλάττουν ἄλληλα· τὰ δημοσία λοιπὸν γνωρίσματα ἀναπλάττουν πρώτον ἄλληλα, ἔνεκα τῆς μεταξύ των σχέσεως, διὰ δὲ αὐτὰ ἀναπλασθοῦν, ἀναπλάττονται καὶ τὰ διάφορα, τὰ δροῖα εἰσηλθον εἰς τὴν συνείδησίν μας συγχρέονται μὲ τὰ δημοσία

καὶ διὰ τοῦτο συνεδέθησαν στεγῶς μὲ αὐτά. Ἡ ἀγάπλασις λοιπὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις γίνεται κυρίως ἐνεκαὶ τῶν δμοίων γνωφισμάτων καὶ διὰ τοῦτο τὸν δρόν ἦ νόμον τοῦτον τῆς ἀναπλάσεως καλοῦμεν δρόν ἢ νόμον τῆς δμοιότητος.

Κατὰ ταῦτα, οἱ ἀπαίτουμενοι διὰ τὴν ἀγάπλασιν τῶν παραστάσεων δρόν εἶναι δύο·

Α' Ὁ συνειρμὸς ἢ ἡ συνάφεια τῶν παραστάσεων, καὶ

Β' ἡ δμοιότης τῶν παραστάσεων.

ε') Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων.

Εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παραστάσεις, συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται πρὸς ἀλλήλας στενῶς· ἡ σύνδεσις δμως αὐτῇ τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως εἰσέρχονται εἰς τὴν συνείδησίν μας, δὲν εἶναι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ εἰδούς· οὕτω π. χ. ὅταν ἵδωμεν ἐν μῆλον, εἰσέρχονται συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας αἱ παραστάσεις τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τῆς διμῆς καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ συνδέονται διὰ τοῦτο στενῶς πρὸς ἀλλήλας· καίτοι δμως αἱ παραστάσεις αὗται συνδέονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας, ἐκάστη αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της καὶ δυνάμεθα ἑκάστην αὐτῶν νὰ παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν καθ' ἔκαστην σαφῶς· ἔχομεν ἀρα σαφῆ τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος τοῦ μήλου, τοῦ σχήματός του, τοῦ μεγέθους του, τῆς διμῆς του κ. λ. π. Τὴν τοιαύτην σύνδεσιν τῶν παραστάσεων, κατὰ τὴν δοποίαν ἑκάστη ξέ αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτέλειάν της, καλοῦμεν συμπλοκήν.

"Αλλοτε δμως αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν συγχρόνως, συνδέονται τόσον στενῶς πρὸς ἀλλήλας, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἑκάστην αὐτῶν χωριστὰ ἐν ἡμῖν· οὕτω π.χ. ὅταν τρώγωμεν, ἀποκτῶμεν συγχρόνως αἰσθήματα γεύσεως, διφρήσεως καὶ ἀφῆς, ἀλλὰ τὰ τρεῖα ταῦτα αἰσθήματα δὲν ἀποχωρίζομεν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα ὡς ἔν μόνον αἰσθημα· καὶ ὅταν ἔχωμεν εἰς τὰς χειράς μας μεταλλίνην σφαιραν, νομίζομεν διτεῖς ἔχομεν ἐν μόνον αἰσθημα, ἐνῷ πραγματικῶς αἰσθανόμεθα τρία διάφορα αἰσθήματα, τὸ βάρος, τὴν σκληρότητα καὶ τὸ λεῖον τῆς σφαιρᾶς· τὴν τοιαύτην σύνδεσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δύο ἢ περισ-

σότεραι σύγχρονοι κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις ή μία παράστασις καὶ μία κατ' αἰσθησιν ἐντύπωσις συνδέονται πρὸς ἀλλήλας τόσον στενῶς, ώστε δὲν δυνάμεθα νὰ παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ἑκάστην μεμονωμένην, καλοῦμεν συγχρόνως γένος την.

Ἐκ τοῦ γεγονότος δτι παραστάσεις, συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀναπλάτονται ἀμοιβαίως, συνάγεται δτι τὰ ἔξ αἰτίας τῶν αἰσθημάτων δημιουργούμενα εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου ἵχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἰναι μεμονωμένα, ἀλλὰ συνδέονται κατά τινα τρόπον μεταξὺ τῶν, διότι ἀλλως η ἀνάπλασις τοῦ ἐνδέσ δὲν θὰ εἴχεν ὁμοεοσον ἐπακολούθημα τὴν ἀνάπλασιν καὶ τῶν ἀλλων πάντως λοιπὸν μεταξὺ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων τῶν κυττάρων τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πρόπει νὰ υπάρχῃ σύνδεσμός τις ὄντως δὲ ὑπάρχει τοιούτος σύνδεσμος. Ἀνωτέρω (σελ. 24) εἴδομεν, δτι αἱ εἰς τὸν ἐγκέφαλον εὑρίσκομεναι συνδετικαὶ ἴνες συνδέονται πρὸς ἀλλήλας τὰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὰς πλησίον καὶ τὰς μακρὰν ἀλλήλων εὑρίσκομένας. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν συνδέσεων τούτων, δταν ἐν ἀντικείμενον ἐπιδρῷ εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν ἐρεθίζει μόνον ὅμαδας κυττάρων, αἱ ὅποιαι εὑρίσκονται εἰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἴνας αὐτάς, αἱ ὅποιαι συνδέονται τὰς ὅμαδας αὐτάς τῶν κυττάρων καὶ αἱ ὅποιαι μεταδίδουν τὸν ἐρεθισμὸν ἀπὸ τὰ κύτταρα εἰς δληγη τὴν ἔκτασιν, τὴν ὅποιαν κατέχουν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως πῶς γίνεται η ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων δταν ἰδωμεν π. χ. ἐκ νέου τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μῆλου, ἐρεθίζεται πάλιν κατ' ἀρχὰς τὸ ἵχνος, τὸ δποῖον εὑρίσκεται εἰς τινα ὅμαδα κυττάρων καὶ τὸ δποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μῆλου, κατὰ τὸν ἰδιον τρόπον, δπως καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν. ὁ ἐρεθισμὸς οὔτος μεταβιβάζεται ἀπὸ τὸ ἵχνος τοῦτο πρὸς ἄλλας ὅμαδας κυττάρων διά τινων συνδετικῶν ἴνων, καὶ δὴ διά τῶν συνδετικῶν ἴνων καὶ πρὸς τὰς ὅμαδας τῶν κυττάρων, αἱ ὅποιαι: ἔχουν ἵχνη προγουμένου δμοίου ἐρεθισμοῦ· η μεταβιβασις αὕτη γίνεται τόσον εύχολώτερον, δσον συχνότερον ἐρεθίζονται καὶ αἱ ἴνες καὶ τὰ κύτταρα κατὰ τὸν ἰδιον τρόπον, διότι οὔτως η δδός, διὰ τῆς ὅποιας μεταβιβάζεται δ ἐρεθισμός, γίνεται οὔτως εἰπεῖν, περισσότερον εύχατος.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἐρεθίσμὸς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σχετικὸν μὲ αὐτὸν ἵχνος, ἀλλὰ μεταδίδεται καὶ εἰς τὰ ἄλλα κύτταρα, καὶ δὴ εἰς τὰ κύτταρα ἔκεινα, τὰ δποῖα προηγουμένως εἶχον ἐρεθίσθη συγχρόνως μὲ ἔκεινο, τὸ δποῖον καὶ τώρα ἐρεθίζεται, διὰ τοῦτο τώρα, δόπτε βλέπομεν τὸ ἐρυθρὸν μόνον χρῶμα, π. χ. τοῦ μῆλου, παριστῶμεν ἐν ἡμῖν δχι μόνον τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὀσμὴν τοῦ μῆλου, ἀλλὰ καὶ τὴν γεῦσίν του καὶ τὸ μέρος, εἰς τὸ δποῖον εἰδομεν ἡ ἐφάγομεν ὠραιότατα μῆλα, καὶ ἔκεινους, μὲ τοὺς δποῖους ἥμεθα τότε κ.λ.π. κ.λ.π.

Ἐκ τούτων ἐνγοῦμεν εὐκόλως καὶ διατί εὐκολώτερον ἀναπλάττομεν τὰς παραστάσεις ἔκεινας, αἱ δποῖαι συνδέονται μὲ ἄλλας δσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας καὶ ἔκεινας, τὰς δποίας συχνότερον, διὸ οἰονδήποτε λόγον, διὰ σχετικῶν ἐρεθίσμῶν, ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνείδησίν μας.

§ 12. Η ΜΝΗΜΗ

α') **Ορισμὸς καὶ ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης.**

Εἰδομεν ἀνωτέρω, δτι περιεχόμενα τῆς συγειδήσεως είναι δυνατὸν νάναπλάττωνται καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν εἰσόδου εἰς τὴν συνείδησιν. Ἀκριβὴς παρατήρησις ἀποδεικνύει, δτι τὰ ἀναπλατόμενα περιεχόμενα τῆς συγειδήσεως οὐδέποτε είναι ἔγτελῶς τὰ ἴδια πρὸς τὰ εἰσελθόντα τὸ πρῶτον εἰς τὴν συγειδῆσιν· ἐὰν δμως αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ είναι μικραί, δὲν προσέχομεν εἰς αὐτὰς καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις, δτι τὸ ἀναπλασθὲν περιεχόμενον τῆς συγειδήσεως είγαται τὸ ἴδιον πρὸς τὸ πρῶτον εἰσελθόν εἰς αὐτήν· τὴν τοι-αύτην ἀνάπλασιν περιεχομένων τῆς συγειδήσεως καλοῦμεν **μνήμην**.

Κατὰ ταῦτα, **μνήμη είναι ἡ δεξιότης πρὸς διατήρησιν καὶ ἀμετάβλητον ἀνάπλασιν προγενεστέρων περιεχομένων τῆς συγειδήσεως.**

Λέγομεν δέ, δτι μνήμη τις είναι **ἀγαθή**, δταν ἔχῃ τὰ ἔξτις προσόντα.

α') **Εὐκολίαν**, ἢτοι ἔχει ἀνάγκην δλίων ἐπαναλήψεων πρὸς ἀπομνημόγευσιν,

β') **Πίστιν**, ἢτοι δύναται ἀκριβῶς καὶ τελείως γάναπλάττη τὰς

πρότερον κτηθείσας παραστάσεις, ἀνευ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν,

γ') *Διάρκειαν*, ἡτοι δύναται νὰ διατηρῇ τὰς παραστάσεις ἐφ' ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον χρόνον,

δ') *Ἐτοιμότητα*, ἡτοι δύναται, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀνευ δυσκολίῶν καὶ μακρῶν σκέψεων, νάναπλάττῃ τὰς παραστάσεις,

ε') *"Εκτασιν ἢ εύρουχωρίαν*, δύναται δηλ. γὰ περιλάβῃ καὶ διασφάζῃ ὅχι μόνον πολλά, ἀλλὰ καὶ ποικιλώτατα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Τὴν μνήμην, ἡ ὁποία ἔχει ὅλα αὐτὰ τὰ προσόντα, καλοῦμεν *ἀγαθὴν μνήμην*. Εὔκόλως δὲ δύναται πᾶς τις γὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς μνήμης αὐτῆς εἰναι γνωστὴ ἡ ῥῆσις, διτὶ γνωρίζομεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμεθα (tantum scimus quantum memoria tenemus). Δυνάμεθα δὲ γὰ εἰπωμεν, διτὶ, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μνήμη, ἐὰν δηλ. δὲν ἡδυνάμεθα, δοθείσης εὐκαιρίας, νάναπλάττωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον ἀκριδῶς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας πρότερον ἀπεκτήσαμεν, οὐδεμίᾳ θὰ ὑπῆρχε πρόσδος εὗτε εἰς τὰ ἄπομα οὕτε εἰς τὴν κοινωνίαν.

β') "Ὥροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης.

"Οσον δημιώς πολύτιμος εἶναι ἡ ἀγαθὴ μνήμη, τόσον σπανίως συναντῶμεν αὐτὴν. Βεβαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἴστορίας καὶ τῆς παραδόσεως ἀνθρώποι μὲ θυμασίαν μνήμην τὸ μέγα δημιώς τῶν ἀνθρώπων πλῆθος δὲν ἀπολαύει τοῦ εὐεργετήματος τούτου. Συγαντῶμεν πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εὔκολα ἀπομνημονεύουν, ἀλλὰ καὶ εὔκολα λησμονοῦν. "Αλλοι ἐνθυμούνται μὲν καλῶς ἴστορικὰ γεγονότα, οὐδὲν δημιώς ἐγνωμονύνται ἀπὸ τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα πρὸ διλέγων πολλάκις ὠρῶν εἴπον εἰς τὸν διδάσκαλον. "Ο πολὺς κόσμος νομίζει, διτὶ ἡ μνήμη εἶναι ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἐκ φύσεως, ἀνευ οὐδεμιᾶς ιδίας ἐνεργείας. Τοῦτο οὕτως ἀπολύτως λεγόμενον, δὲν εἶγαι δρθόν. Βεβαίως εἰς τὴν ἀγαθὴν μνήμην συντέίνει ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ σφριγγόλοτης τοῦ δργανισμοῦ, ὅπως φαίνεται ἐκ τούτου, διτὶ συνήθως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀπομνημονεύομεν εύκολώτερον καὶ ὅλα, ὅσα κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἐμάθαμεν, διατηροῦμεν συνήθως καθ' ὅλον τὸν βίον μὲ ἀξιοθαύμαστον

πολλάκις ἀκρίβειαν. Οὐχ ἡτον διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ἀγαθῆς μηνής συντελοῦν καὶ ἄλλα, καὶ δῆ.

α') *Ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων.* "Οσον σαφεστέρα εἶναι μία παράστασις, τόσον καὶ μονιμώτερον καὶ διαρκέστερον παραμένει εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἡ σαφήνεια δὲ αὕτη ἔξαρτᾶται τὸ μέν, ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπεκτήσαμεν αὐτὰς τὰς παραστάσεις τὸ δέ, ἀπὸ τὴν συχνοτέραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν αὐτῶν. Οσον περισσότερας φοράς καὶ κατὰ μικρότερα διαλείμματα ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μας σειρὰ παραστάσων, τόσον τελείτερα συνδέονται τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς πρὸς ἄλληλα καὶ τόσον βαθύτερον ἐντυπώνονται.

β') *Τὸ διαφέρον.* Τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὅποια, διὰ τοῦτο ἢ ἄλλον λόγον, περισσότερον διαφερόμεθα, ἐνθυμούμεθα καὶ περισσότερον. Διὰ τοῦτο δὲ ἀκριβῶς τὸν λόγον παρατηρεῖται μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἔκαστος διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην του. Ο εἰς π. χ. ἐνθυμεῖται περισσότερον τοὺς ἀριθμούς, ὁ ἄλλος τὰ ὀνόματα, τρίτος τοὺς τόπους, τέταρτος τοὺς ἀνθρώπους, πέμπτος τὰς εἰκόνας, ἕκτος τὰς μελῳδίας καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ ὅποιον ἔκαστος ἔχει.

γ') *Ἡ προσοχή.* "Οσον περισσότερον προσέχομεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θέλομεν νάπομνημονεύσωμεν, τόσον καὶ ταχύτερον ἀπομνημονεύομεν καὶ περισσότερον χρόνον διατηροῦμεν αὐτὸν εἰς τὴν μνήμην μας.

δ') *Σταθερώτατα δημοςίας ἀπομνημονεύομεν* ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον μετὰ προσοχῆς ἀντιλαμβανόμεθα, ἐάν συνδέωνται μὲ τοῦτο καὶ ἰσχυρά, εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, συναισθήματα, ὅπως δεικνύει καὶ δικαιημεριὸς βίος. Ἐάν π. χ. ἔτυχε νὰ ἀπορριψθῶμέν ποτε ἀδίκιας ἀπό τινα τάξιν καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην λύπην, ἐνθυμούμεθα τὸ πάθημα τοῦτο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου μας· δημοσίας συμβαίνει καὶ ἔάν ποτε συνέδη γεγονός, τὸ ὅποιον ἐπροκάλεσεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, ἐάν π. χ. ἐπετύχαμεν εἰς τινα ὑποτροφίαν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἐξηρτήθη τὸ μέλλον μας, ἐάν συνεδέθημεν διὰ φιλίας μὲ ἐπιφανὲς πρόσωπον κλπ. καὶ

ε') *Διὰ πειραμάτων τέλος ἀπεδείχθη,* δτι μεγάλην σημασίαν διὰ

τὴν μνήμην ἔχει καὶ ἡ βούλησις ἐὰν δηλ. ἐκεῖνος, δ ὅποιος ἀναγιγνώσκει τι μὲν προσοχήν, ἔχῃ καὶ τὴν θέλησιν νάπομνημονεύση τὸ ἀναγινωσκόμενον εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν διηγωτέραν ὥραν καὶ μὲν ὅσον τὸ δυνατὸν διηγωτέρας ἐπαναλήψεις, κατορθώγει πραγματικῶς τοῦτο.

γ') Εἰδη τῆς μνήμης.

Ἐὰν ἀκριβῶς ἔξετάσωμεν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπομνημονεύουν οἱ διάφοροι ἀνθρώποι καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τοῦ πράγματος, τὸ ὅποιον ἔχομεν νάπομνημονεύσωμεν, θὰ ἴδωμεν, δτι οὕτε δλοί οἱ ἀνθρώποι οὕτε ἡμεῖς ἀπομνημονεύομεν πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

1. Ἀπομνημονεύομεν π.χ. πολλάκις, ἀφοῦ πρῶτον καλῶς κατανοήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον πρόκειται νάπομνημονεύσωμεν, προσέχοντες εἰς τὴν λογικὴν σειρὰν τοῦ ἀπομνημονεύτεου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτο τῆς ἀπομνημονεύσεως ἐργάζεται τὸ λογικὸν ἢ ἡ κρίσις καὶ διὰ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης καλοῦμεν **μνήμην κριτικήν**.

2. Ἀλλοτε ἀπομνημονεύομέν τι, διότι πολλάκις ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν, εἴτε διότι δὲν δυνάμεθα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀπομνημονεύτεου, γὰρ εὕρωμεν ἐσωτερικὴν τινα σχέσιν (οὕτως ἔχει π. χ. τὸ πρᾶγμα, δταν θέλωμεν νάπομνημονεύσωμεν τὰς δασυνομένας λέξεις, τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων χώρας τινός, προσευχὴν ἢ ποίημα εἰς γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἔννοοῦμεν κλπ.), εἴτε διότι ἡμεῖς δὲν προσέχομεν αὐτήν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἀπομνημόνευσιν, αἱ παραστάσεις ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συνειρμοῦ, ἐργαζόμεθα δὲ οὐχὶ ὡς λογικὰ καὶ κρίνοντα ὅντα, ἀλλ᾽ ὡς **ἀψυχος μηχανή**. Διὰ τοῦτο καὶ καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην **μηχανικήν**. Ἡ μηχανικὴ μνήμη είναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη κατὰ τὴν παιδικὴν ηλικίαν. Οἱ παιδεῖς ἀπομνημονεύουν πολλάκις μακρὰ ποιήματα, χωρὶς γὰρ ἔννοοῦν τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενό των.

3. Ἀλλοτε πάλιν, διὰ γάπομνημονεύσωμέν τι, ἐργαζόμεθα ἄλλως, φέρομεν δηλ. τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν νέον εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλο γνωστὸν μὲν εἰς ἡμᾶς, οὐδεμίαν δμας λογικὴν ἢ ἐσωτερικὴν.

σχέσιν ἔχον πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ κατορθώνομεν διὰ τοῦ γνωστοτέρου καὶ κατ' ἀκολούθειν εὔκολωτέρου νόπομνημονεύσωμεν καὶ τὸ ἄγγωστον.

Οὕτω π.χ. διὰ νὰ ἀπομνημονεύσω τὸ σχῆμα τῆς Σικελίας παραβάλλω αὐτὸ πρὸς τρίγωνον, τῆς Ἰταλίας πρὸς ὑπόδημα κ.λ.π. Ἐπειδὴ δέ, διὰ νὰ εὑρεθοῦν αἱ ὁμοιότητες αὗται, ἀπαιτεῖται ἀγχίνοιά τις, καλοῦμεν τὴν μνήμην αὐτὴν ἀγχίνουν.

Κατὰ ταῦτα, ἔχομεν τρία εἶδη μνήμης, τὴν κοιτικήν, τὴν μηχανικήν καὶ τὴν ἀγχίνουν. Οὐδεμίᾳ ὑπάρχει ἀμφισβολία, διτι η κοιτικὴ μνήμη εἶναι η ἀρίστη μνήμη· κατη συνεγώνει τὰ περισσότερα προσόντα τῆς ἀγαθῆς μνήμης, διότι εἶναι διαρκεστέρα, προθυμοτέρα, εὔκολωτέρα καὶ εύρυχωροτέρα πάσης ἀλλης. Τὸ μόνον προσόν, τοῦ ὅποιου στερεῖται η κοιτικὴ μνήμη καὶ κατὰ τὸ ὅποιον αὕτη ὑπολείπεται τῆς μηχανικῆς, εἶναι η πίστις, τὴν ὅποιαν δυνάμεθα νὰ προσδώσωμεν εἰς αὐτήν, δταν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον κατενοήσαμεν τελείως, ἐπαναλάβωμεν πολλάκις, διὰ νὰ συνδέσωμεν τὰς παραστάσεις ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἔξωτερικήν, πρὸ πάντων τὴν διαδοχήν. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν, δταν θέλωμεν νόπομνημονεύσωμέν τι τελείως ἀπὸ πάσης ἐπόψεως.

δ') Μνημονικοὶ τύποι.

Διὰ τῆς μνήμης διατηροῦμεν ἐπὶ μακρὸν καὶ δυνάμεθα γάναπλάττωμεν τὰς παραστάσεις, τὰς ὅποιας ἀπεκτήσαμεν τῇ συνεργίᾳ ταύτης η ἐκείνης τῆς αἰσθήσεως. Παρατηρεῖται δμως, διτι εἰς δῆλους τοὺς ἀνθρώπους δὲν διατηροῦνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μὲ τὴν ἴδιαν τελειότητα αἱ ἐκ τῶν διαφόρων, αἰσθητηρίων ὀργάνων προερχόμεναι παραστάσεις, ἀλλ᾽ ἀλλοὶ μὲν ἐνθυμοῦνται περισσότερον τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ὑπέπεσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις των ἀλλοὶ δὲ τὰς λέξεις, διὰ τῶν ὅποιων τἀντικείμενα ταῦτα δηλοῦνται ἐκτὸς τούτου, ἀλλοὶ μὲν διατηροῦν καλύτερα εἰς τὴν μνήμην των δ, τι εἶδον, ἀλλοὶ δ, τι πολλάκις εἶπον, ἀλλοὶ δ, τι ἡκουσαν κλπ. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς διαφόρους μνημονικοὺς τύπους, τοὺς ἔξης:

α') Ὑπάρχουν ἀνθρωποί, σι ὅποιοι ἐνθυμοῦνται πρὸ πάντων

έκεινο, τὸ δποῖον βλέπουν. Δύνανται ώρισμένως νὰ εἴπουν εἰς τίνα σελίδα καὶ τί μέρος τῆς σελίδος εύρισκεται τοῦτο ή ἔκεινο, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων η ἀλλων ἀντικειμένων, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὴν γραφὴν ἑκάστης λέξεως τὴν δποίκην εἰδῶν γραμμένην κλπ. Παρατηροῦμεν δτι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους αἱ ἐκ τῆς δράσεως παραστάσεις είναι διαρκέσταται καὶ μονιμώταται καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, δτι οἱ ἀνθρωποι αὐτοὶ ἀνήκουν εἰς τὸν δπτικὸν τύπον. Ὁ τύπος οὗτος είναι συνηθέστατος.

β') "Αλλοι πάλιν ἐνθυμοῦνται κυρίως ἔκεινο, τὸ δποῖον ἡκουσαν" ἀναγινώσκει η ἀπαγγέλλει μετ' ἥθους διδάσκαλος ποίημά τι καὶ ἀμέσως εύρισκονται μαθηταί, οἱ δποῖοι δύνανται νὰ ἐπαναλάθουν ἀκριβῶς τοῦτο. Ἀκούουν ἀπαξ ἔσμα καὶ ἀμέσως ἐπαναλαμβάνουν αὐτὸ, μιμοῦνται μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὰς φωνὰς ζώων η ἀνθρώπων κλπ. Εἰς τούτους τὴν μεγίστην ισχὺν ἔχουν αἱ διὰ τῆς ἀκοῆς ἀποκτώμεναι παραστάσεις καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσομεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀκουστικὸν τύπον.

γ') "Αλλοι τρίτον ἐνθυμοῦνται περισσότερον ἔκεινο, τὸ δποῖον πολλάκις ἐπαναλαμβάνουν" διὰ νὰ μάθουν π. χ. πῶς λέξις τις γράφεται, πρέπει νὰ εἴπουν τὴν γραφὴν αὐτῆς διὰ νὰ μάθουν τὸ μάθημα, πρέπει νὰ μὴ διατρέχουν τὰς λέξεις μόνον διὰ τῶν δφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ λέγουν αὐτὰς. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν γλωσσικὸν κινητικὸν τύπον.

δ') Τετάρτη τέλος τάξις ἀνθρώπων ἐνθυμεῖται πρὸ πάτων δ, τι πατ' ἐπανάληψιν ἔγραψε. Συναντῶμεν π. χ. πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ δποῖοι, διὰ νὰ εύρουν τὴν δρθὴν γραφὴν τῶν λέξεων, γράφουν αὐτὰς ταχέως καὶ οὕτως εύρισκουν τὸ δρθόν. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν γραφικὸν κινητικὸν τύπον.

Δὲν πρέπει θμως νὰ διποθέσωμεν, δτι ὁ εἰς τύπος ἀποκλείει τὸν ἄλλον. Ἀπλοὶ τύποι, ητοι ἀνθρωποι, ἀνήκοντες ἀποκλειστικῶς εἰς ἕνα μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω τύπων, είναι σχετικῶς σπάνιοι, πλεονάζουν δὲ οἱ ἀνάμεικτοι τύποι. Οὕτω π. χ. ὁ ἀκουστικὸς τύπος είναι συνήθως συγχρόνως καὶ κινητικός. Καθαρῶς κινητικοὶ τύποι εύρισκονται κατ' ἔξαίρεσιν, δὲ πάντων συνηθέστατος τύπος είναι ὁ ἀκουστικὸς κινητικός.

§ 13. ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α') Φύσις καὶ εἰδη τῆς φαντασίας.

Δὲν συμβαίνει ὅμως πάντοτε νάναπλάττωνται αἱ παραστάσεις μας πιστῶς καὶ ἀκριδῶς, μᾶλλον δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι πλειστάκις αἱ εἰς τὴν συνέδησίν μας ἐπανερχόμεναι παραστάσεις εἶναι πολὺ μεταβεβλημέναι καὶ μάλιστα τόσον, ώστε δυσκολευόμεθα πολλάκις γὰ πιστεύσωμεν, ὅτι εἶναι αἱ ἴδιαι πρὸς τὰς τὸ πρῶτον σχηματισθείσας. Τὴν τοιαύτην μεταβεβλημένην ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν φαντασίαν. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ δύναται γὰ γίγνη ἢ διὰ προσθέσεως νέων μελῶν εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, ἢ διὸ ἀφαιρέσεως μελῶν τινων αὐτῶν ἢ διὰ προσθέσεως ἄμα καὶ ἀφαιρέσεως, καὶ διὰ τοῦτο διακρίνομεν τοία διάφορα εἴδη τῆς φαντασίας.

1. **Προσθετικὴ φαντασία.** Μεταβαίνω π. χ. διὸ ἀτμοπλοίους ἀπὸ τὴν πατρίδα μου εἰς τι μέρος καὶ καθ' ὅδὸν συναντῶ τρικυμίαν· ὅταν ἔλθω εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξιδίου μου, διηγοῦμαι τὰ κατὰ τὴν τρικυμίαν καὶ λέγω, ὅτι κατ' αὐτὴν τὰ κύματα ἥσαν ὑψηλὰ ὡς βουνά, ὅτι τὸ πλοῖον κατήρχετο εἰς τὴν ἀδύσον κ.λ.π. Πάντως τὰ πράγματα δὲν συνέδησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλ' ἔγώ, ἀναπλάττων τὰς παραστάσεις, τὰς δροίας ἔχω ἀπὸ τὴν τρικυμίαν, προσθέτω εἰς αὐτὰς ἐν γράσει ἢ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ νέα μέλη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἵδια δὲ εἰς τὴν ποίησιν. Τὴν φαντασίαν ταύτην, κατὰ τὴν δροίαν ἀναπλάττοντες παραστάσεις προσθέτομεν καὶ νέα μέλη, καλοῦμεν προσθετικὴν φαντασίαν.

2. **Ἀφαιρετικὴ φαντασία.** Πολλάκις ὅμως συμβαίνει ἀκριδῶς τὸ ἀντίθετον. Μελετῶ π. χ. στοιχεῖόν τι ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὄμήρου καὶ ἔπειτα διηγοῦμαι διὸ δλίγων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, λέγων μένον τὰ κύρια σημεῖα, παραλείπων δὲ τὰ ἐπουσιώδη. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο βλέπομεν, ὅτι, ἀναπλάττοντες σειρὰν παραστάσεων, ἀφαιροῦμεν μέλη τινὰ αὐτῆς. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν ἀφαιρετικὴν φαντασίαν.

3. "Ἄλλοτε πάλιν, ὅταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, ἀλλα μέλη προσθέτομεν καὶ ἀλλα ἀφαιροῦμεν. Τοῦτο συμβαίνει ἵδια

εἰς τὰ παραμύθια καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνῶν, τοὺς Κενταύρους π.χ. τὴν Χίμαιραν, τὴν Σφίγγα κλπ. Τὴν φαντασίαν ταύτην καλοῦμεν **συνδυαστικὴν φαντασίαν**.

Κατὰ ταῦτα, διακρίνομεν τρία εἰδῆ φαντασίας, τὴν **προσθετικήν**, τὴν **ἀφαιρετικήν** καὶ τὴν **συνδυαστικήν** καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα εἰδῆ τῆς φαντασίας ἀλλοτε μὲν μεταβάλλομεν τὰ ἀναπλατόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἐν γνώσει καὶ ἐκ προθέσεως, ἀλλοτε δὲ μεταβάλλομεν αὐτὰ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ χωρὶς γὰρ ἐπιδιώκωμεν τὴν μεταβολὴν αὐτήν, μάλιστα δὲ καὶ ἔχομεν τὴν πεποίθησιν, διτὶ ἐκεῖνο, τὸ δρόποιον τώρα ἀναπλάττομεν, εἰναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ δρόποιον πρότερον ἀντελήφθημεν· τὸ πρῶτον εἰδός τῆς φαντασίας λέγομεν **ἐνεργητικήν**, τὸ δὲ δεύτερον **παθητικήν φαντασίαν**. Τὴν ἐνεργητικὴν φαντασίαν συναντῶμεν συνηθέστατα εἰς τοὺς ζῷα φράφους, τοὺς γλύπτας, τοὺς ποιητάς, τοὺς πανηγυρικοὺς ῥήτορας, οὓχι δὲ σπανίως καὶ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, δρπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, τὴν δὲ παθητικὴν συνήθως εἰς τοὺς μικροὺς παιδιάς, οἱ δρόποιοι διηγοῦνται τὰ φανταστικά πράγματα ὡς πραγματικάς ἀντιλήψεις των, οὓχι σπανίως ὅμως καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους, σπανιώτερον μὲν τοὺς ὄγκεις, συνηθέστερον δὲ τοὺς νευροπαθεῖς.

Κατὰ τὴν προσθετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν φαντασίαν, θταν ἀναπλάττομεν σειρὰν παραστάσεων, προσθέτομεν εἰς αὐτὴν καὶ νέα μέλη. Ἐξεταστέον τώρα ποῦ ειδρίσκονται τὰ νέα αὐτὰ μέλη, δημιουργοῦνται δηλ. ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς φαντασίας ή εὑρίσκονται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀπλῶς δὲ κατ' ἄλλον ή ἐκεῖ τρόπον συνδυάζονται ὑπὸ τῆς φαντασίας; Περὶ τούτου θὰ διδάξῃ ἡμᾶς η ἔξῆς ἔρευνα.

Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκεῖνο, τὸ δρόποιον ἐκάστοτε προστίθεται εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις θὰ ἴδωμεν, διτὶ τοῦτο δὲν εἰναι ἐντελῶς νέον. Καὶ ἐγὼ πρὸ τοῦ ταξιδίου μου εἶδον δρη καὶ ἀβύσσους καὶ δι ποιητής τῶν παραμυθίων, δρόποις μᾶς παρουσιάζει δένδρα καὶ ζῷα ὅμιλοῦντα, σκεπτόμενα, πράττοντα, εἰδεν ἀνθρώπους γὰρ ὅμιλοῦν, γὰρ σκέπτωνται καὶ γὰρ πράττουν, καὶ δι πρῶτος φαντασθεῖς τὴν χίμαιραν εἰχεν ἵδει πρότερον λέοντα, αἴγα, δράκοντα καὶ εἰχεν ἀποκτήσει ἐξ αὐτῶν παραστάσεις. Εὑρίσκονται

ἄρα ἥδη εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, τὰ δποῖα παραλαμβάνει ἐκεῖθεν ἡ φαντασία, τὰ συνδυάζει καταλλήλως κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἐμφανίζει προϊόντα νέα μόνον κατὰ τὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν ψήλην. Δυνάμεθα νὰ παραδάλωμεν τὴν φαντασίαν πρὸς τὸν ξυλουργόν, διὸ ποιοῖς ἔχει εἰς τὴν ἀποθήκην του διάφορα ἔύλα, παραλαμβάνων δὲ ταῦτα καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενος καὶ συνδυάζων, κατασκευάζει μὲ τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον συνδυασμὸν πολλὰ καὶ ποικίλα ἔπιπλα, χωρὶς νὰ δύναται αὐτὸ τὸ ἔύλον νὰ κατασκευάσῃ.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, δτι ἡ φαντασία, δσον μὲν ἀφορᾶ τὴν ψήλην τῶν παραστάσεων, εἶναι περιωρισμένη, δσον δ' ἀφορᾶ τὴν μορφὴν, τὸ εἶδος, τὸ δποῖον δίδει εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, εἶναι ἐλευθέρα.

β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.

Ἄνωτέρω, τοῦ λόγου ὅντος περὶ μνήμης, ἐτονίσαμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, εἰπόντες, δτι ἡ μνήμη εἶναι, ἡ βάσις καὶ διθέμελος λίθος τῆς προσόδου καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας. Η δύναμις ὅμως τῆς μνήμης θὰ ἦτο πολὺ μικρά, ἐὰν δὲν προσετίθετο εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ἴκανότης τῆς κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους συνδυασμούς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων. Όσον πλουσία καὶ ἀν εἶναι ἡ ἀποθήκη τοῦ τεχνίτου, οὔτος οὐδὲν κατορθώνει, ἐὰν δὲν ἔχῃ τὴν εἰδικότητα νὰ ἐπεξεργάζεται καταλλήλως καὶ νὰ συνδυάζῃ καταλλήλως τὸ ὄλικὸν τοῦτο. Μὲ λεπτομερεστέραν τοῦ πράγματος ἔξέτασιν, δυνάμεθα νὰ ἔννοησωμεν καλύτερα τὴν σπουδαιότητα τῆς φαντασίας.

1. **Εἰς τὸ σχολεῖον** οὐδέποτε θὰ ἥδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκτήσουν σαφεῖς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, τὰ δποῖα δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὴν κατ' αἰσθήσιν ἀντίληψίν των, ἐὰν δὲν ἥδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ συγδυάζουν καταλλήλως τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν εἰς τὴν συνείδησίν των εὑρισκομένων ἐποπτειῶν. Μερικὰ σύντομα παραδείγματα θὰ ἀποδείξουν τοῦτο. Διδάσκομεν περὶ ζῷου τιγδὸς ἡ φυτοῦ ξένης χώρας, ἔστω π. χ. περὶ κάστορας, καὶ λέγομεν, δτι ἔκαστος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔχει πέντε δακτύλους, ὅπως καὶ οἱ πόδες τοῦ κυνός, οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων

ποδῶν του συνδέονται μὲν γηκτικάς μεμβράνας, δπως οἱ πόδες τῆς νήσης, καὶ θτὶ δλοὶ οἱ πόδες του ἔχουν ἴσχυροὺς ὅνυχας, δπως οἱ πόδες του τρόχου. Οὕτως ἀγακαλοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν παίδων αἱ μερικαὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελοῦνται αἱ ἐποπτεῖαι κύων, νῆσσα, τρόχος, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οὗτοι ἀπὸ τὴν κατ' αἰσθησιν ἀντίληψιν, καὶ καθίσταται σαφὲς τὸ διδασκόμενον. δμοίον τι κάμνομεν συνήθως καὶ εἰς τὴν ἴστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀνάγνωσιν κλπ.

2. **Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον**, ἐὰν θελήσωμεν ἀκριδῶς νὰ ἐννοήσωμεν πᾶν διτὶ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας. "Ἄς υποθέσωμεν, έτι διηγεῖται τις εἰς ἥμας ἢ ἀναγνώσκομέν που περὶ συμπλοκῆς, περὶ φόνου, μάχης, τρικυμίας κλπ. Εἶγαι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὰ πράγματα αὐτά, ἐὰν δὲν ἀγακαλέσωμεν εἰς τὴν συνείδησιν μας τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐποπτειῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν, καὶ συγδυάσωμεν αὐτὰς καταλλήλως. Τοῦτο δὲ κατορθοῦνται πολλάκις τόσον τελείως καὶ αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι φανταστικαὶ εἰκόνες εἶναι τόσον σαφεῖς, ὡστε πολλάκις νομίζομεν, διτὶ ήμεταις διὰ τῶν ἰδίων μας αἰσθήσεων ἀντελήφθημεν τὰ πράγματα ταῦτα. Βεβχίως εἰς τοῦτο συντείνει πολὺ καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὄποιον τὰ γεγονότα ἐκτίθενται, οὐχ ἡττον μεγίστην σημασίαν ἔχει καὶ ἡ τελειότης, μὲ τὴν ὄποιαν ἡ φαντασία του ἀναγνώστου ἢ του ἀκροατοῦ χρησιμοποιεῖ καὶ συγδυάζει τὰς εἰς τὴν συνείδησιν του εὑρισκομένας παραστάσεις.

3. **Εἰς τὰς ἐπιστήμας ἢ φαντασία εἰναι πολὺ σπουδαιοτέρα** ἀπὸ δσον δ κόσμος συνήθως νομίζει. Ἡ μελέτη π. χ. τῆς ἴστορίας καὶ τῶν σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖ, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ, τὴν συνεργασίαν τῆς φαντασίας. "Ο ἴστορικὸς πρέπει νὰ προσπαθήσῃ, δπως ἀπὸ τὰς πηγάς, τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του, σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν περασμένων ἐποχῶν, διότι ἀλλως ἡ γνῶσις αὐτοῦ παραμένει ἀψυχος καὶ νεκρά, τοῦτο δμως θὰ κατορθωθῇ μόνον μὲ τὴν φαντασίαν καὶ δ ἀσχολούμενος ἀκόμη μὲ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποίαι, ως θετικαὶ ἐπιστήμαι, φαίνονται διτὶ οὐδενὸς ἀλλου ἔχουν ἀνάγκην, πλὴν τῆς παρατηρήσεως, ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς βοήθειας τῆς φαντασίας. Αὐτὴ ἡ διάταξις σειράς πειραμάτων, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ ἔξακριθωσῃ ὠρισμένα ζητή-

ματα και να λύσῃ ἀπορίας, ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου γὰρ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας σαφῆ εἰκόνα και τῶν διὰ τὰ πειράματα μηχανημάτων και τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων, τὸ δποῖον εἶναι ἀδύνατον ξενευ τῆς φαντασίας. Δυνάμεθα δὲ γενικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, ἐφ' ὅσον αὐται δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπλῆς συμπτώσεως, ὑπῆρχαν ἥδη, κατὰ τὰς γενικὰς των γραμμάς, εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἐφευρετῶν των πρὸ τῆς λογικῆς συστηματοποιήσεως και αἰτιολογίας των. Διηγοῦνται, ὅτι ὁ μέγας Ἀγγλος φυσικὸς Νεύτων ἀπὸ τὴν πτῶσιν ἐνὸς μῆλου ἀνεκάλυψε τὸν σπουδαιότατον νόμον τῆς ἔλξεως τῶν σωμάτων. Εάν τοῦτο εἶναι ἀληθές, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, και τὴν πλουσίαν και ἴσχυρὰν αὐτοῦ φαντασίαν. Εὐθὺς ως εἰδεν ὁ Νεύτων τὸ μῆλον νὰ πίπτῃ εἰς τὴν γῆν, ἐνόησε τὴν δμοιότητα, ἥ δποία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ φαινομένου τούτου και τῆς ἔλξεως ὑπὸ τοῦ ἡλίου ὅλων τῶν πλανητῶν, οἱ δποῖοι εὑρίσκονται εἰς τὸ ἡλιακόν μας σύστημα, πάραυτα δὲ Ήλα ἐσχηματίσθη ἐν αὐτῷ διὰ τῆς φαντασίας τοιαύτη⁷ εἰκὼν τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος, τὴν δποίαν κανεὶς πρὸ αὐτοῦ δὲν εἴχε σχηματίσει, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προέβη εἰς τὴν λογικὴν αἰτιολογίαν τῆς παρατηρηθείσης ἀληθείας.

4) Ἄδιαφρονίχητος προσέτι εἶναι ἡ σημασία και ἡ σπουδαιότης τῆς φαντασίας εἰς τὰς τέχνας. Ὁ Φειδίας π. χ. οὐδέποτε εἰδεν ἀνθρωπον, δ δποῖος ἥτο ἀκριδῶς τοιοῦτος, δποῖον ἀπεικόνισε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Δία, οὐδὲ ὁ Πραξιτέλης γυναικα κατὰ πάντα δμοίαν μὲ τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην ἢ ἔφηδον δμοιον τελείως μὲ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθὲν ἄγκλημα τοῦ Ἐρμοῦ. Ἀλλ ἀμφότεροι ἔλαβον πάντως ἀπὸ τοὺς ἄγδρας, τὰς γυναικας και τοὺς νέους, τοὺς δποίους καθ⁸ ἐκάστην ἔθλεπον, ἐν καταλλήλῳ συνδυασμῷ, τὰ μερικὰ στοιχεῖα, τὰ δποία ἐνόμιζον καταλληλότατα διὰ τὴν ἰδέαν, τὴν δποίαν ἥθελον γὰρ ἀποτυπώσουν, και τοῦτο κατώρθωσαν διὰ τῆς συνδυαστικῆς φαντασίας.

5) Διὰ τῆς φαντασίας τέλος, τὸ μὲν ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὰς καθημερινὰς λύπας, πλάττοντες εἰκόνας περὶ καλυτέρου μέλλοντος και οὕτως ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου και ὡς ἀτομα και ὡς ἔθνος, τὸ δὲ προφυλασσόμεθα ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους, τοὺς δποίους ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα (τὰ νέφη π. χ. τὴν τρικυμίαν, τὸ

ρεῦμα τοῦ ἀέρος κτλ.) προμαντεύμεν καὶ προσπαθοῦμεν μὲ διάφορα μέσα νῦνοφύγωμεν.

Απὸ ἔτι ταῦτα βλέπομεν ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ φαντασία διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόσδον ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων διαν διευθύνεται ἀπὸ τὸν ὁρθὸν λόγον.

§ 14. Η ΠΡΟΣΛΗΨΙΣ "Η ΑΦΟΜΟΙΩΣΙΣ

Οταν ἀνωτέρω ἐλέγομεν περὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, εἴδομεν διὰ πᾶσα νέα παράστασις ἡ ἀντίληψις ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μας ἄλλας ὅμοίας παραστάσεις, μὲ τὰς ὅποιας εὑρίσκεται εἰς τινα σχέσιν, ἐσωτερικὴν (ὅμοιότητος) ἡ ἐξωτερικὴν (συναφείας). Ότι διμως ἡ πνευματική μας ἐνέργεια κατὰ τὴν περιπτώσιν ταύτην δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαναφορὰν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεων ὅμοιων ἡ σχετικῶν πρὸς τὴν νέαν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ προκωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω, καταγοοῦμεν, ἢν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον, τί συμβαίνει ἐν ἡμίν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

1) Βλέπω π. χ. καθ' ὅδὸν ἀνθρωπὸν γνωστὸν μου καὶ ἀμέσως λέγω, διὰ δὲ ἀνθρωπὸς οὐτος εἶναι δ. Α. πῶς συμβαίνει τοῦτο; ἡ νῦν ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐπαναφέρει πάντας εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν αὐτοῦ, τὴν δόποιαν ἀπέκτησα ἀπὸ προηγουμένην ἡ προηγουμένας ἀντίληψεις αὐτοῦ καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτήν, οὕτω δὲ ἀναγνωρίζω τὸν ἀνθρωπὸν αὐτὸν ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὅποιον ἀλλοτε εἶδον· ἐνταῦθα ἀρχὴ ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐπαναφέρει ἀπλῶς εἰς τὴν συνείδησίν μας παλαιὰν παράστασιν, ἀλλὰ καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτήν· ἐάν τοῦτο δὲν συνέβαινεν, ἐὰν δηλ. ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐταυτίζετο μὲ τὴν παλαιὰν παράστασιν, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν γὰρ ἀναγνωρίσω τὸν ἀνθρωπὸν, τὸν ὅποιον τώρα βλέπω, ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον τὸν ὅποιον ἀλλοτε εἶχον ἴδει.

2) Ἐρχομαί εἰς τὸ ζωολογικὸν μουσεῖον καὶ ἔκει βλέπω πτηνόν, τὸ ὅποιον οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἴδει· παρατηρῶ τὸ πτηνὸν τοῦτο προσεκτικῶτερα καὶ βλέπω, διὰ ἔχει μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας ὅμοίας πρὸς ἐκείνας, τὰς δόποιας ἔχει ἡ χήνα, ἡ νῆσσα κ.λ.π. καὶ λέγω, διὰ τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι νηκτικόν· τὸ

γνώρισμα δηλ. τοῦτο, τὸ δόποιον εἰδὸν εἰς τὸ γέον πτηγόν, ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, ἔνεκα τῆς δμοιότητος, δμοιον γνώρισμα, τὸ δόποιον ἀλλοτε εἶχον ιδει εἰς ἀλλα πτηγά, τοῦτο δέ, ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὸ σηνομά τῆς τάξεως, εἰς τὴν δόποιαν τὰ πτηγά αὐτὰ ἀνήκουν, καὶ οὕτω κατορθώνω νὰ ὑπαγάγω τὸ πτηγὸν τοῦτο, τὸ δόποιον τώρα βλέπω, εἰς τὴν τάξιν ἔκεινην, εἰς τὴν δόποιαν ἔχω ὑπαγάγει καὶ τὰ ἀλλα πτηγά, τὰ δόποια ἔχουν τὸ ιδίον γνώρισμα.

3) Ἐργάζομαι εἰς τὸ γραφεῖόν μου· ἔξαφνα ἀκούω κραυγάς ἀπὸ τὸ δωμάτιον, εἰς τὸ δόποιον εὑρίσκονται τὰ τέκνα μου καὶ ἔρωτῷ ἀμέσως, «τί ἔπαθαν τὰ παιδιά;» τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐγὼ δὲν ἀντιλαμβάνομαι τίποτε ἀλλο, παρὰ μόνον κραυγάς· καὶ ὅμως ἀπὸ τὰς κραυγάς αὐτὰς ἔγνω, ὅτι κάτι ἔπαθαν τὰ παιδιά· ή σημερινή μου δηλ. ἀντίληψις τῶν κραυγῶν ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, κατὰ τὸν νόμον τῆς δμοιότητος, τὴν παράστασιν ὅμοιων κραυγῶν, τὰς δόποιας ἡκουσα ἀλλοτε, κατὰ δὲ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν δόποιαν τότε ἐκραύγαζαν, καὶ διὰ τοῦτο φοβοῦμαι καὶ τώρα μήπως ἔπαθαν τὸ ιδίον καὶ σπεύδω νὰ μάθω τὴν αἰτίαν τῶν κραυγῶν. Ἔνῳ λοιπὸν κυρίως ἀντιλαμβάνομαι μόνον κραυγάς, εἰς τὴν συνείδησίν μου δὲν ἔχω μόνον τὴν αἰτίληψιν αὐτήν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν αἰτίαν, ἀπὸ τὴν δόποιαν προέρχεται τὸ προκαλέσαν τὴν ἀντίληψιν ταύτην.

4) Βλέπω μακρόθεν πλοιον ἐρχόμενον, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ ἀκριβῶς ποιον πλοιον είναι· ἀπὸ δλίγα ὅμως πράγματα, τὰ δόποια ἀντιλαμβάνομαι, π. χ. τὸ χρῶμα ἢ τὸ σχῆμα ἢ κανὲν ἀλλο χαρακτηριστικόν γνώρισμα, ἔγνω ποιον είναι τὸ πλοιον τοῦτο καὶ λέγω ἀμέσως τὸ σηνομά του ἢ τὸ σηνομά τῆς ἔταιρείας ἢ τῆς ἔθνικότητος, εἰς τὴν δόποιαν τὸ πλοιον τοῦτο θὰ ἀνήκῃ· δλίγα λοιπὸν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ πλοίου τούτου ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνείδησίν μου τὰς παραστάσεις τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων, κατὰ τὸν νόμον τῆς δμοιότητος, καὶ μαζὶ μὲ αὐτάς, κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὰς παραστάσεις τῶν λοιπῶν γνωρισμάτων τοῦ πλοίου τούτου, οὕτω δὲ συμπληρώνεται, διὰ τῶν ἀναπλαττομένων γνωρισμάτων, ἢ νῦν ἀντίληψις μου καὶ ἔγνω, ὅτι τὸ πλοιον τοῦτο είναι αὐτὸ ἢ ἔκεινο.

5) Ιστάμενος ἐπὶ τῶν γραμμῶν τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Λαρίσης,

εἰς μέρος, ὅπου αἱ γραμμαὶ αὐται· ἔκτεινονται εἰς μεγάλην ἀπόστα-
σιν κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, βλέπω ὅτι αἱ γραμμαὶ αὐται· ὅσον προ-
χωροῦν, τόσον καὶ στενεύουν· τοῦτο πραγματικῶς ἀντιλαμβάνομαι·
καὶ θμως, παρὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτῆν, λέγω ὅτι εἰς τὴν πραγματι-
κότητα αἱ γραμμαὶ δὲν στενεύουν, ἀλλ᾽ ἔχουν παντοῦ τὸ αὐτὸ με-
ταξύ των πλάτος· ἐνταῦθα ἀντιλαμβάνομαι τι, ἐννοῶ δμως,
ὅτι η ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι δρυθή· Ἐάν εἰχον μόνον τὴν
ἀντίληψιν, θά ἔλεγα, ὅτι αἱ γραμμαὶ τοῦ σιδηροδρόμου πράγματι
στενεύουν εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει·
ἀπόδειξις δια η πνευματική μου ἐνέργεια δὲν περιορίζεται
εἰς τὴν νῦν ἀντίληψιν, ἀλλὰ προχωρεῖ περαιτέρῳ· μόλις ἀντι-
ληφθεῖ τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ὁ καθηγητής τῶν φυσι-
κῶν εἶχε κάμει κάποτε λόγον εἰς τὸ μάθημά του διὰ τὴν ὀπτικήν
ἀπάτην, εἶχε μάλιστα ἔντηγρήσει τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ οὕτω, μὲ
τὰς παραστάσεις, τὰς ὅποιας ἔχω, διορθώνω ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον
τώρα ἀντιλαμβάνομαι.

Εἰς δλας τὰς περιπτώσεις, περὶ τῶν ὅποιων ἔγινε προηγουμένως
λόγος, εἴδαμεν, ὅτι κατὰ τὰς ἀντιλήψεις η πνευματική μας
ἐνέργεια δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνάπλασιν δμοίων
περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, ἀλλ᾽ η ἐκ τῆς νέας ἀντιλήψεως
προερχομένη παράστασις ἀφομοιώνεται μὲ τὰς ἐν τῇ συνειδήσει
παλαιὰς σχετικάς παραστάσεις καὶ οὕτω κατορθώνομεν καὶ νὰ
ἀναγνωρίζωμεν τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια τώρα προσπίπτουν εἰς
τὰς αἰσθήσεις μας ὡς τὰ ἵδια πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἄλλοτε ἀντε-
λήφθημεν, καὶ νὰ υπάγωμεν αὐτὰ εἰς ωρισμένας τάξεις καὶ νὰ
εὑρίσκωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῶν καὶ νὰ συμπληρώνωμεν τὰς ἀτε-
λεῖς ἀντιλήψεις μας καὶ νὰ διορθώνωμεν τὰς ἐσφαλμένας· ἐν συγ-
τόμῳ πατορθώνομεν νὰ ἐννοοῦμεν σαφέστερον τὰς νέας ἀντι-
λήψεις μας· τὴν ταιαύτην πνευματικήν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὅποιαν
αἱ νέαι ἀντιλήψεις ἀφομοιώνονται ὑπὸ τῶν παλαιῶν παρα-
στάσεων καὶ οὕτως ἐννοοῦνται τελειότερον, ὀνομάζομεν ἀφο-
μοίωσιν ή πρόσληψιν· καὶ τὰς μὲν νέας ἀντιλήψεις καλοῦμεν
ἀφομοιουμένας ή προσλαμβανομένας, τὰς δὲ παλαιὰς παρα-
στάσεις, αἱ ὅποιαι προσλαμβάνουσαι τὰς νέας ἀφομοιώγουν ταύτας
πρὸς ἑαυτάς, ὀνομάζομεν προσλαμβανούσας ή ἀφομοιούσας.
Ἐγίστε παρατηρεῖται καὶ τὸ ἀντίθετον φαινόμενον· παλαιὰ

δηλ. παράστασις ἀφομοιώνεται ὅπο τῆς νέας ἀντιλήψεως καὶ οὕτω καταγοῦμεν αὐτὴν τελειότερον· δταν ἡμην π.χ. μικρός, ἥκουσα κάποιον γὰ λέγῃ, ὅτι ἥντιλει εἰς πίθον Δαναΐδων· ἡ φράσις αὗτη ἡτο τελείως ἀκατάληπτος εἰς ἐμέ, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο τὴν ἀπετύπωσα εἰς τὴν μνήμην μου· δταν κατόπιν ἔμαθα τὸν σχετικὸν μυθον, ἐνόησα καὶ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως αὐτῆς· ἐνταῦθα ἡ νέα ἀντιληψις προσέλαβε καὶ ἀφωμοίωσε πρὸς ἔσυτὴν παλαιὰν παράστασιν· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀφομοιώνεται τὸ ἐν ἡμῖν ενδισκόμενον, λέγομεν ἔσωτερικήν ἀφομοίωσιν, ἐνῷ τὴν προηγουμένην, κατὰ τὴν δοποῖαν ἀφομοιώνεται τὸ ἔξωθεν ἔρχομενον, λέγομεν ἔσωτερικήν.

Κατὰ ταῦτα ἀφομοίωσις εἶναι ἡ πατανόησις τοῦ ἀγνώστου· Ἡ ἀφομοίωσις γίνεται ἀλλοτε μὲν ἀφ' ἔσυτῆς, χωρὶς γὰ δαπανήσωμεν χρόνον ἢ νὰ κοπιάσωμεν, καὶ τότε λέγεται παθητική, ἀλλοτε δμας ἀπαιτεῖ καὶ κόπον καὶ χρόνον· δταν π.χ. συναγτήσωμεν εἰς τὸ κείμενόν μας μίαν πρότασιν, ἢ δοπία εἰσάγεται διὰ τοῦ εἰ καὶ ἐρωτηθῶμεν τί πρότασις εἶναι, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ τινα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν, ἀν ἡ πρότασις αὗτη εἶναι πλαγία ἐρώτησις ἢ ὑποθετικὴ πρότασις· ὠσαύτως, δταν τρέχοντες εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου μας πέσωμεν ἐπάνω εἰς ἔνα συμμαθητήν μας καὶ ἐρωτώμεθα, ποῖος φυσικὸς νόμος ἐνήργησεν, ὡστε, ἀν καὶ εἴδομεν τὸν συμμαθητήν μας ἀπὸ ἀποστάσεως δλίγων βημάτων, δὲν κατωρθώσαμεν νὰ κρατηθῶμεν, ἀλλ' ἐπέσαμεν ἐπάνω του, θὰ σκεφθῶμεν ἀρκετὴν ὥραν, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν, δτι πρόκειται περὶ τοῦ νόμου τῆς ἀδρανείας· ὠσαύτως, δταν δ καθηγητής μας τῶν φυσικῶν φέρῃ εἰς τὴν τάξιν τὸ κρανίον ἐνὸς ζώου καὶ ἐρωτήσῃ, ἀν τὸ κρανίον τοῦτο εἶναι κρανίον ζώου σαρκοφάγου ἢ φυτοφάγου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν καὶ νὰ σκεφθῶμεν, διὰ γὰ εὔρωμεν τὴν ἀρθὴν ἀπάγητον, δηλ. διὰ νὰ ἀφομοίώσωμεν ἀκριβῶς τὸ νέον· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν καλοῦμεν ἐνεργητικήν.

"Οτι δὲ καὶ ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ ἀφομοίωσις ἐπιτυγχάνεται καὶ ταχύτερον καὶ τελειότερον δσον περισσότεραι καὶ σαφέστεραι συγγενεῖς πρὸς τὸ ἀγνώστον παραστάσεις ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησίν μας, εἶναι εὐγόητον μετὰ τὰ ἀγωτέρω λεχθέντα. Ωσαύτως εὐνόητον εἶγαι διατὶ δλοι οἱ ἀνθρωποι δὲν ἀφ-

μοιώνουν, δηλ. δὲν κατανοοῦν κατὰ τὸ αὐτὸν τρέπον, ἔλα τὰ εἰς τὰς αἰσθήσεις των προσπίπτοντα, ἀλλ᾽ ἄλλοι κατανοοῦν ταῦτα τελειότερον καὶ ὄλλοι ἀτελέστερον· ὁ λόγος πάντως τούτου εἶναι, ὅτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις· ὅσον αἱ ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις εἶναι περισσότεραι καὶ τελειότεραι, οὗτοι κατανοοῦν ταχύτερον καὶ τελειότερον τὰς νέας ἀντιλήψεις, ὅσοι δὲ δὲν ἔχουν τοιαύτας ἀφομοιούσας παραστάσεις, οὗτοι καὶ βραδύτερον καὶ ἀτελέστερον κατανοοῦν τὰς νέας

ἀντιλήψεις.

§ 15. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

1. Ὁρισμὸς τῆς προσοχῆς.

Διὰ τὴν ἀφομοίωσιν μεγίστην σημαίαν ἔχει ἡ προσοχὴ· ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πειράν διδασκόμεθα, ὅτι ἔκεινο, τὸ δόπιον βλέπομεν, ἀκούομεν ἢ ἀναγινώσκομεν μὲ προσοχήν, ἐννοοῦμεν καλύτερον καὶ μαθάνομεν εὑκολώτερον. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦμεν, δταν λέγωμεν δτι προσέχομεν εἰς τι;

Ἄς σκεφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς ἡμᾶς, δταν προσέχωμεν εἰς ἐν σύνδηποτε πρᾶγμα· μεταβλύομεν π.χ. εἰς τὸ θέατρον καὶ ἔκει παρακολουθοῦμεν μίαν παράστασιν δράματος ἢ κωμῳδίας· καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως εἰμεθα τελείως προσηλωμένοι εἰς ἔκεινα, τὰ δποτα λέγονται καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χωρὶς κατὰ τὸν χρόνον τούτον νὰ σκεπτώμεθα τίποτε ἄλλο· αἱ σκέψεις, αἱ φροντίδες, αἱ λύπαι κτλ. τὰ δποτα ἀπησχόλουν ἡμᾶς κατὰ τὸν χρόνον, καθ' ὃν μετεβαίνομεν εἰς τὸ θέατρον, λησμονοῦνται τελείως·

καθ' ἐπὶ τὸν ἡμέραν καθηταί τις, δτοῖς μᾶς ἐμποδίζει νὰ βλέπωμεν καλῶς τὰ ἐν τῇ σκηνῇ γινόμενα, μετακούμεθα καταλλήλως διὰ τορπὸν νὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν καλύτερα· ἐὰν γθοποιός τις ὀμιλῇ μὲ καὶ χαμηλοτέραν φωνὴν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν καλῶς τοὺς λόγους του, θέτομεν τὴν χειρα περὶ τὴν κόγχην τοῦ ὀττέος, διὰ νὰ δεχώμεθα περισσότερα γηγητικὰ κύματα καὶ σύτω δυνηθῶμεν νὰ ἀκούωμεν καλύτερα· τόσον μάλιστα εἰμεθα προσηλωμένοι εἰς τὴν παράστασιν, δτε δὲν αἰσθανόμεθα κατὰ τὴν διάρκειάν της τίποτε περισσότερον· τίδι τις μαρτυρεῖτο, ρωτήσεις γενεθῆται διὰ τὸν πολλούς τις περισσότερον νοίσον δτοτάκη, νονόση νὸτ ἔτοικτο, νεανούς τοτούς τοτούς, νοιλθεῖ δτι πολλούς τις περισσότερον νοίσον δτοτάκη, νονόση νὸτ ἔτοικτο, νεανούς τοτούς,

ἄλλο καὶ τόσον μάλιστα, ὥστε εὐκόλως κατορθώνει παρακαθήμενος λωποδύτης νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ χρηματοφυλάκιόν μας.

Μετὰ τὴν πρώτην πρᾶξιν κλείεται ἡ αὐλαία καὶ ἡμεῖς μὲ τὸν συνοδόν μας κάμνομεν λόγον περὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια ὀλίγον πρότερον εἴδαμεν ἢ ἀκούσαμεν ἀπὸ τὴν σκηνῆν, κρίνομεν τὰ λεχθέντα, τοὺς ἡθοποιούς, τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὄποιον ἔξελίσσεται καὶ θὰ προχωρήσῃ ἢ ὑπόθεσις κ.τ.λ. Έλα σχετικὰ πρὸς δόσα πρὸς ὀλίγου ἀντελήφθημεν· ἔξαφνα ἀκούομεν ἀπὸ μίαν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ θεάτρου φωνάς, στρέφομεν πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸ βλέμμα καὶ βλέπομεν δύο ἀνθρώπους συμπλεκομένους· ἀμέσως λησμονοῦμεν καὶ παράστασιν καὶ ἡθοποιούς, προσπαθοῦμεν νάντιληφθῶμεν καλύτερα τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα, ἀγαθαίγομεν εἰς τὸ κάθισμά μας ἢ πλησιάζομεν περισσότερον εἰς τὸ μέρος τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐρωτῶμεν τοὺς παρισταμένους, διὰ νὰ μάθωμεν τὰ αἰτία τῆς συμπλοκῆς κτλ.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι ἡ προσοχὴ μας κατηνθύνετο κατ’ ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν παράστασιν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν συμπλοκήν· παρατηροῦμεν δὲ ὅτι κατ’ ἀρχὰς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν συνείδησίν μας ἢ πνευματικὴ εἰκὼν τῆς παραστάσεως, ἔπειτα δὲ ἢ τῆς συμπλοκῆς, καὶ αἱ δύο αὗται ἐκυριαρχησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινα χρόνον, καὶ μάλιστα μὲ μεγίστην σαφήνειαν ἔνεκα δὲ τούτου πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνείδησεως ἀπεμακρύνθησαν αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἢ ἡσαν πολὺ ὀλίγον συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς· συγχρόνως ἐκάμναμεν καὶ μερικὰς κινήσεις, διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτὰς τὴν μεγίστην δύνατὴν σαφήνειαν καὶ τέλος ἡσθάνθημεν μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ ἄλλα σχετικὰ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις.

Ομοίον τι συμβαίνει καὶ ὅταν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου ἀναγινώσκω εὐχάριστόν τι βιβλίον, εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄποιον εἶμαι τελείως ἀφωνιώμενος, ἐνῷ εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα κτυποῦν, ἀπὸ τὸν δρόμον ἀκούεται ὁ θόρυβος τῶν διερχομένων αὐτοκινήτων, εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον κλαίει τὸ τέκνον μου κ.τ.λ. Παρὰ πάντα ταῦτα, ἐγὼ προχωρῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν μου, χωρὶς νὰ προσέχω εἰς τὴν ταραχὴν καὶ τὸν θόρυβον ἢ τὸ πολὺ ἀποκτῶ ἀπὸ αὐτῶν μερικὰς συγκεχυμένας ἐντυπώσεις· καὶ ἐδῶ παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὄποιον ἀναγινώσκω τὸ βιβλίον,

αἱ ἔξ αὐτοῦ παραστάσεις κυριαρχοῦν τελείως τῆς συνειδήσεως μου ἀπομακρύνουσαι ἀπ' αὐτὴν δλας τὰς ἄλλας, δσον ισχυρὰ καὶ ἀν εἶναι τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ δποῖα αὗται προέρχονται· συγχρόνως δὲ βλέπομεν, δτι ἔχω καὶ μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσω περισσότερας ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου γνώσεις.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, δτι προσέχομεν εἰς τι, ὅταν ἐν ὥρισμένῳ χρόνῳ διπάρχουν εἰς τὴν συνείδησίν μας σαφεῖς μόνον αἱ ἐκ τούτου παραστάσεις· πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἔξωθισται ταῦτης ἡ τούλαχιστον ἐπισκοτίζονται πολὺ· προσέχομεν ἄρα εἰς τι ἀντικείμενον, ὅταν μόνον τοῦ ἀντικειμένου τούτου παραστάσεις κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μὲ τελείαν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, ἐπισκοτίζουσαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡτον, δλας τὰς ἄλλας, τέλος δὲ καὶ ἔξωθισται αὐτὰς τῆς συνειδήσεως.

Εμάζθαμεν προηγουμένως (σελ. 49), δτι ἡ συνείδησίς μας εἶναι καθόλου στενή· κατὰ τὴν προσοχὴν δμως ἡ συνείδησίς γίνεται ἀκόμη στενωτέρα· τὴν δληγην συνείδησιν δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὸ δπτικὸν πεδίον τοῦ δφθαλμοῦ, ἵτοι πρὸς τὸν χῶρον, τὸν δποῖον δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν δι^ε ἑνὸς βλέμματος· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔκεινο, τοῦ δποίου ἔχομεν ἐκάστοτε σαφῆ συνείδησιν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέρος τοῦ χώρου τούτου, τὸ δποῖον βλέπομεν δξύτερον κατὰ τινα στιγμὴν καὶ τὸ δποῖον συνήθως λέγομεν δπτικὸν σημεῖον. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἰπωμεν, δτι προσέχομεν εἰς τι περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, ὅταν τοῦτο ενδισκεται εἰς τὸ δπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεώς μας.

Συχνὰ μὲ τὴν προσοχὴν συνδέονται καὶ τινες κινήσεις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν αἰσθητηρῶν δργάνων, μὲ τὰς δποίας κατορθώμομεν νὰ ἀντιλαμβάνωμεθα τὰ διάφορα ἀγτικείμενα ἀκριβέστερα. Τέλος δὲ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσοχῆς εἶναι καὶ τοῦτο, δτι κατὰ ταῦτην παρατηρεῖται τάσις νὰ μάθωμεν περισσότερα διὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ δποῖον ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μας.

Κατὰ ταῦτα, τὴν προσοχὴν δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ὡς ἔξης: *Προσοκή εἶναι ἡ πνευματικὴ λειτουργία, διὰ τῆς δποίας περιεχόμενόν τι τῆς συνειδήσεως καθίσταται σαφέστατον*

καὶ διαυγέστατον ἐπὶ βλάβῃ σλων τῶν ἀλλων περιεχομένων
λαπτῆς συνειδήσεως.

2. Εἰδη τῆς προσοχῆς.

Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, περὶ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ παραστάσεως καὶ τῆς εὐχαρίστου ἐν τῷ γραφείῳ μου ἀναγνώσεως, δεικνύουσιν δύο διάφορα εἰδη τῆς προσοχῆς. Εἰς τὴν πρώτην δηλ., περίπτωσιν εἰχόμεν σαφῆ συγέδηγιν ἀντιλήψεων καὶ αἰσθησιν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν παραστάσεων διὰ τοῦτο, εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν καλούμεν τὴν προσοχὴν καὶ αἰσθησιν προσοχὴν, παρότι εἰς δὲ τὴν δευτέραν πνευματικήν. Εἰς τὴν κατ' αἰσθησιν προσοχὴν γίνονται συνειδηταὶ εἰς ἡμᾶς μὲν μεγάλην σαφήνειαν καὶ διαύγειαν κατ' αἰσθησιν ἔντυπώσεις, εἰς δὲ τὴν πνευματικὴν ἀναπλατόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας παρατηρεῖται ἐπὶ μακρὸν χρόνον μόνον· ή καὶ αἰσθησιν προσοχή.

3. Γένεσις τῆς προσοχῆς.

α' Ψυχικὰ αἴτια καὶ ψυχολογικοὶ δρός.

1. Κάθημαι εἰς τὸ δωμάτιόν μου καὶ μελετῶ τὸ μάθημα τῆς ἴστορίας. Ἐξαφνα ἀκούω ἔνα πυροδοτισμόν. Τί συμβαίνει τότε; Ἄμεσως ἐπισκοτίζονται αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μου εὑρισκόμεναι παραστάσεις τῆς ἴστορίας, καταλαμβάνει δὲ αὐτὴν ἡ παράστασις τοῦ πυροδοτισμοῦ, εἰς τὴν δόποίαν ἀσχολοῦμαι σκεπτόμενος ἐπὶ πολὺ τὰ κατ' αὐτόν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, διτὶ ἡ προσοχὴ μου δλη στρέφεται εἰς τὸν πυροδοτισμόν, ἀποσπωμένη ἀπὸ τὴν ἴστορίαν. Ὁμοίον συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἀλλην ἰσχυρὰν καὶ αἰσθησιν ἐντύπωσιν, δταν κεντήσῃ π. χ. τὴν χειρά μας μέλισσα, αἰσθανθῶμεν τὴν δυμὴν καιομένου ὑφάσματος, ἀκούσωμεν μερικούς νὰ φάλλουν τὸν ἔθνικόν μας ὅμονον κλπ. ἡ προσοχὴ μας δηλ. ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ θέμα, μὲ τὸ δόποιον ἔως τώρα ἡσχολεῖτο, καὶ στρέφεται δλη εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν καὶ αἰσθησιν ἐντύπωσιν.

2. Περιπατῶ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτὴν μὲ φίλον μου καὶ συζητῶ μὲ αὐτὸν περὶ τινος φλέγοντος ζητήματος; Ἐξαφνα διέρχεται Κινέζος φέρων τὴν ιδιόρρυθμον στολήν του· ἀμέσως λησμονῶ τὸ

θέμικ, διὰ τὸ δποῖον συγεζήτουν, αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὸ παραστάσεις τελείως ἔξαφανίζονται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου, καταλαμβάνουν δὲ τὴν ἀρχουσαν θέσιν εἰς αὐτὴν αἱ σχετικόμεναι μὲ τὴν νέαν ἀντίληψιν. Ἐνταῦθα προσείλκυσε τὴν προσοχὴν μου τὸ νέον.

3. Καθ' ὃν χρόνον παραδίδει ὁ διδασκαλὸς μαθηματικά, κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνείδησίν μου αἱ πρὸς τὸ διδασκόμενον σχετικαὶ παραστάσεις. Ἀπροσδοκήτως ἀκούω ἔνα συμμαθητήν μου νὰ φάλλῃ μὲ σιγανὴν φωνὴν γνωστόν μου φύσια· ή ἀπροσδόκητος αὕτη ἐντύπωσις ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου δλας τὰς τέως εἰς αὐτὴν κυριαρχούσας παραστάσεις, καταλαμβάνει δὲ αὕτη τὴν θέσιν ἐκείνων. Ἐνταῦθα ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μου η ἀπροσδοκητὸς ἐντύπωσις.

4. Τὰ μικρά μου τέχνα ἔχουν ἔξελθει εἰς περίπατον καὶ τὰ περιμένω νὰ ἐπανέλθουν ὡρισμένην ὥραν· ὅταν ἔλθῃ η ὥρα αὕτη, ἀκούω μὲ προσοχὴν κάθε θύρυθον, ὁ δποῖος γίνεται εἰς τὴν θύραν η τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν προκαλεῖ η προσδοκωμένη ἐντύπωσις.

5. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων παρατηροῦμεν, ὅτι προσέχομεν περισσότερον εἰς ἐκεῖνα, τὰ δποῖα ἐννοοῦμεν εὑκολώτερον· ὅταν ἐννοοῦμεν μὲ μεγάλον κόπου μάθημά τι η δὲν τὸ ἐννοοῦμεν καθόλου, προσέχομεν μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτό, ἀλλ' ἐλίγον κατ' ὀλίγον ἐλαττώνεται η πρὸς αὐτὸ προσοχὴ μας, τέλος δὲ καὶ ἔξαφανίζεται δλας διόλου· κατὰ ταῦτα προσέχομεν γενικῶς εἰς ἐκεῖνα, τὰ δποῖα δυνάμεθα εὐκόλως νὰ κατανοήσωμεν η νὰ ἀφομοιώσωμεν.

"Ωστε η προσοχὴ προκαλεῖται:

1. Ἀπὸ ἵσχυρᾶς κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις.
2. Ἀπὸ νέας ἐντυπώσεις.
3. Ἀπὸ ἀπροσδοκήτους ἐντυπώσεις.
4. Ἀπὸ προσδοκωμένας ἐντυπώσεις, καὶ
5. Ἀπὸ τὴν εὑκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως.

β' Φυσιολογικοὶ δροὶ τῆς προσοχῆς.

"Η προσοχὴ ἔξαρταται καὶ ἀπὸ μερικὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ καταστάσεις.

Οὕτω π. χ. μεγάλην σημασίαν ἔχει διὰ τὴν προσοχὴν η κό-

πωσις, η δοκία προέρχεται η από σωματικήν ή από πνευματικήν ἐργασίαν· τοῦτο γνωρίζομεν δλοι: ἐκ πείρας· δταν εἰμεθα κουρασμένοι, δὲν δυνάμεθα γὰ προσέχωμεν τόσον καλῶς, δσον, δταν εἰμεθα ἀκμάζοι.

‘Η πείρα ἐπίσης διδάσκει, δτι ἔξασκοιν ἐπιδλαβῇ ἐπίδρασιν εἰς τὴν προσοχὴν τὸ πολὺ ψῦχος, η πολλὴ θερμότης καὶ δ μεμολυσμένος ἀήρ· ἀπαραίτητος δρος διὰ τὴν προσοχὴν εἶναι καὶ η ἐλευθέρα καὶ ἀκόλυτος ἀναπνοή διὰ τῆς φινός.

Κατὰ ταῦτα οἱ σπουδαιότατοι φυσιολογικοὶ δροι τῆς προσοχῆς εἶναι η σωματική καὶ η πνευματική ἀκμή, η κατάλληλος θερμοκρασία, δ καθαρὸς ἀήρ καὶ η ἐλευθέρα διὰ τῆς φινὸς ἀναπνοή.

4. Ἀκουσία καὶ ἑκουσία προσοχῆ.

“Οταν ὑπάρχουν οἱ φυχικοὶ καὶ φυσιολογικοὶ δροι, διὰ τοὺς δοπούς εἴπομεν ἀνωτέρω, η προσοχὴ γεννᾶται μόνη τῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἐπιδάλλεται εἰς ήμας· τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν ἀκουσίαν προσοχῆν. Ἀκουσία λοιπὸν προσοχὴ γεννᾶται, δταν δὲν ἔχωμεν τὴν πρόδεσιν νὰ προσέξωμεν εἰς τι, ἀλλὰ κυριαρχοῦν τῆς συνείδησεώς μας, μὲ μεγάλην διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, αἰσθήματα η παραστάσεις ἀνεν τῆς συνεργίας μας.

“Ἀλλοτε δημως στρέφομεν σκοπίμως τὴν προσοχὴν μας εἰς τινας παραστάσεις η αἰσθήματα· οὕτω π.χ. οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν μὲ προσοχὴν τὴν διδασκαλίαν, καὶ δταν τὸ διδασκόμενον δὲν παρέχῃ εἰς αὐτοὺς καμμίαν εὐχαριστησιν, διότι σκέπτονται, δτι αὐτό, τὸ δποτὸν διδάσκει δ διδάσκαλος, εἶναι χρήσιμον εἰς αὐτοὺς διὰ τὰς περαιτέρω σπουδάς των η τὸν κατόπιν βίον των, η δτι οὕτω θὰ λάθουν καλοὺς βαθμοὺς καὶ θὰ εὐχαριστήσουν τοὺς γονεῖς των κ. λ. π. Τὸ ίδιον συμβαίνει πλειστάκις καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον· η σκέψις δηλ. περὶ ἐπικειμένης ωφελείας η βλάβης παρακινεῖ νὰ προσέξωμεν εἰς τι. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀναγκάζομεν ήμας αὐτοὺς νὰ ἀποκτήσωμεν κατ’ αἰσθήσιν ἐντυπώσεις μὲ μεγάλην σαφήνειαν, νὰ ἀναπλάσωμεν παραστάσεις καὶ γὰ ἔξετάσωμεν μὲ προσοχὴν τὸ ἀναπλαττόμενον· τὴν τοιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν ἑκουσίαν προσοχῆν.

5. Καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς.

"Οσα εἰπομένη προηγουμένως περὶ προσοχῆς, δεικνύουν δτι κατὰ κανόνα ἡ προσοχὴ εἰς ἐν πρᾶγμα ἡ φαινόμενον, ἀποκλείει τὴν προσοχὴν εἰς ἄλλο πρᾶγμα ἡ φαινόμενον.

Ἐνίστε δμως εἶναι δυνατὸν συγκρόνως νὰ προσέχωμεν εἰς περισσότερα πράγματα· οὕτω π.χ. εἶναι δυνατὸν νὰ πλέκῃ τις, νὰ ἀναγιγώσκῃ, νὰ γράψῃ κ. λ. π. συγχρόνως δμως νὰ παρακολουθῇ καὶ τινα συζήτησιν· διευθύνων τὴν δρχήστραν παρακολουθεῖ τὰ μουσικὰ σημεῖα εἰς τὸ πρὸ αὐτοῦ βιβλίον τῆς μουσικῆς, προσέχει δμως συγχρόνως καὶ εἰς ὅλα τὰ δργανα καὶ εἰς τὰς φωνὰς τῶν ἀοιδῶν· δμοιὼς δ διδάσκαλος προσέχει εἰς ἑκεῖνα, τὰ δποῖα αὐτὸς διδάσκει ἡ λέγουν οἱ μαθηταί, προσέχει δμως καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν ὅλων τῶν μαθητῶν κ.λ.π. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλούμεν καταμερισμὸν τῆς προσοχῆς.

"Οταν καταμερίζεται ἡ προσοχὴ εἰς περισσοτέρας σειρὰς αἰσθημάτων ἡ παραστάσεων, ἔχομεν ἀσαφῆ συνείδησιν ὅλων τούτων, ἐὰν δὲ αἰσθημά τι ἡ παράστασις ἀπαχολῇ ὅντως ὅλοκληρον τὴν προσοχὴν μας, ἡ προσοχὴ περιορίζεται εἰς αὐτὸν μόνον τὸ αἴσθημα ἡ αὐτὴν τὴν παράστασιν. Οὕτω π. χ. ἑκεῖνος, δ δποῖος γράφων παρακολουθεῖ μίαν συζήτησιν, δταν θέλῃ νὰ ἀκούσῃ τι καλύτερον, ἀφήνει ἀμέσως, τὴν γραφῆδα.

"Ο καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς εἶναι δ τελειότατος τύπος τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖ δ ἔκτατον πνευματικὴν δύναμιν.

§ 16. ΤΟ ΔΙΑΦΕΡΟΝ

α' 'Ορισμὸς τοῦ διαφέροντος.

Συγγενὲς μὲ τὴν προσοχὴν εἶναι τὸ διαφέρον, καὶ μάλιστα τόσον συγγενές, ὥστε πολλοὶ συγχέουν τὰ δύο αὐτὰ πνευματικὰ φαινόμενα.

"Ἐὰν μαθητής, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἴστορίας εἶναι τελείως προσηλωμένος εἰς αὐτὴν καὶ εὑρίσκονται εἰς τὴν συνείδησιν του μόνον αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο παραστάσεις, λέγομεν δτι προσέχει. Πολλάκις δμως παρατηρεῖται, δτι δ μαθητῆς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ προσέχῃ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήμα-

τος τῆς ἴστορίας εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος του παραμένουν καὶ κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνειδήσιν του αἱ σχετικαὶ παραστάσεις· διαρκῶς σκέπτεται τοὺς θρωνας καὶ τὰς πράξεις, διὰ τὰς δποίας ἡκουσε νὰ γίνεται λόγος, ἀσχολεῖται μὲ αὐτούς, ζητεῖ νὰ εῦρῃ ἐκτενέστερα ἴστορικὰ βιβλία, τὰ δποῖα ἐκθέτουν λεπτομερέστερον τὰ πράγματα, τὰ δποῖα μελετᾶ, πολλάκις μάλιστα καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους, εἰς τοὺς δποίους ἔγιναν διάφορα ἴστορικὰ γεγονότα. Περὶ τοῦ μαθητοῦ τούτου λέγομεν, οτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν ἴστοριαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν περὶ τίνος, οτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν φυσιογνωσίαν, τὴν ἰχνογραφίαν κ. λ. π. Επειδὲ δὲν ἀσχολήται μὲ τὰ σχετικὰ πράγματα μόνον κατὰ τὴν ὥραν του μαθήματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, καταρτίζει π. χ. συλλογὰς φύλλων, ἐντόμων κ. λ. π. ἢ ἰχνογραφεῖ δχι μόνον κατὰ τὸ ὑπό του διδασκάλου δριζόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀλλα δσον τὸ δυνατὸν περισσότερα.

Κατὰ ταῦτα, εἰς μὲν τὴν προσοχὴν παράστασίς τις ἢ ὅμας παραστάσεων κυριαρχεῖ τῆς συνειδήσεως ἐπὶ ὁρισμένον βραχὺν κερόντον, εἰς δὲ τὸ διαφέρον ἡ κυριαρχία αὕτη εἶναι διαρκής. Δυνάμεθα ἀρα νὰ εἰπωμεν, οτι διαφέρον εἶναι ἡ διαρκής προσοχὴ.

β) Ὁροι ἀπαιτούμενοι διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ διαφέρον.

Διὰ νὰ γεννηθῇ διαφέρον, ἀπαιτεῖται εἰς ἀπὸ τοὺς ἐπομένους ὅρους:

α') **Ἡ εὐκολία τῆς ἀφομοιώσεως.** Ὁταν προσλαμβάνωνται εὐκόλως αἱ νέαι παραστάσεις ὑπὸ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει, εὐχαριστούμεθα. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη διεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν μας νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκ νέου μὲ τὰς ἴδιας παραστάσεις, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν καὶ πάλιν τὴν ἴδιαν εὐχαρίστησιν. Ὁταν παρουσιασθῇ ἡ ἐπιθυμία αὕτη, λέγομεν οτι ἔχομεν διαφέρον.

β') **Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις.** Δύο μαθηταὶ ἐπιδίδονται συγχρόνως εἰς τὴν ἔκμαθησιν τῆς ἰχνογραφίας. Ο εἰς ἐκ τούτων ταχέως προχωρεῖ καὶ δεικνύει δι' αὐτὴν μέγα διαφέρον, ἐνῷ ὁ ἄλλος πολὺ ὀλίγα καταρθώνει καὶ διὰ τούτο δὲν ἔχει διαφέρον· ἐνταῦθα τὸ διαφέρον δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώ-

ώσεως, διότι καὶ τῶν δύο αἱ παραστάσεις, αἱ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο σχετιζόμεναι, εἰναι κί τίδιαι. Μᾶλλον τὸ διαφέρον γεννᾶται ἐνταῦθα ἐκ τούτου, ὅτι δὲ εἰς μαθητής ἔχει ἐκ φύσεως δξὺν δρθαλμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀντιλαμβάνεται τελείως τὰ ἔξεταζόμενα ἀντικείμενα, καὶ δεξιὰν χεῖρα καὶ διὰ τοῦτο ἀναπαριστᾷ αὐτὰ ἐπιτυχῶς. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν εὐχαριστεῖται, διὸ καὶ ἀσχολεῖται περισσότερον εἰς τὴν ἴχνογραφίαν, διὰ νὰ συναισθάνεται καὶ μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν.

γ') **Συνείδησις τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων.** "Οπως δὲ συλλογεὺς γραμματοσήμων, καθ' δσον βλέπει τὴν συλλογήν του καθ' ἑκάστην πλουτίζομένην, ἀποκτᾷ διαφέρον δι' αὐτὴν καὶ ἐπιδιώκει τὴν αὔξησιν αὐτῆς καὶ διὰ δαπάνης καὶ διὰ κόπου, οὕτω καὶ πᾶς ἄλλος καθόσον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών του, διαφέρεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δι' αὐτὰς καὶ προσπαθεῖ ναύξησην ταύτας.

Τὸ διαφέρον, τὸ δποῖον γεννᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, καλεῖται **ἄμεσον**, διότι ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ οὐχὶ εἰς αὐτά, ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπωτέρου τινὸς σκοποῦ. Πολλάκις δμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως ὑπάρχει π.χ. μαθητής, δὲ ποῖος δεικνύει διαφέρον διὰ τὰ μαθηματικὰ χωρὶς γὰ συντρέχῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω δρους· ἐπιδίδεται δμως μὲ μεγάλον ζῆλον εἰς αὐτὰ δι' ἀπώτερόν τινα σποπόν, η διὰ νὰ τύχῃ π. χ. καλοῦ βαθμοῦ η διότι σκέπτεται, ὅτι θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν σχολὴν τῶν Εὑελπίδων, τῶν Δοκίμων η τὸ Πολυτεχνεῖον κλπ. καὶ θὰ τοῦ χρειασθῇ η γνῶσις αὐτῶν. Ήερὶ τούτου τοῦ μαθητοῦ λέγομεν, διὶ τοῦτο **ἔμμεσον** διαφέρον.

Τὰ δύο ταῦτα εἰδὴ τοῦ διαφέροντος ὑπενθυμίζουν τὰ δύο εἰδῆ τῆς προσοχῆς, διὰ τὰ δποῖα ἔγινε λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον καὶ δὴ τὸ μὲν **ἄμεσον** διαφέρον τὴν **ἀκουσίαν** προσοχῆν, τὸ δὲ **ἔμμεσον** τὴν **ἐκουσίαν**. Δυνάμεθα λοιπὸν γὰ εἶπωμεν, ὅτι τὸ μὲν **άμεσον** διαφέρον εἶναι διαρκῆς **ἀκουσία προσοχῆ**, τὸ δὲ **ἔμμεσον** διαρκῆς **ἐκουσία προσοχῆ**.

τος αριστερής μέρης της πόλης, λαζαρέττα στην αριστερή πλευρά της πόλης, και επίσημη
κεφαλαιον τέλος της πόλης, που έχει την ονομασία της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

§ 17. Η ΝΟΗΣΙΣ

α' Ἡ νόησις ἐν γένει.

Εἰδομεν ἀνωτέρω, δτι τὰ αἰσθητήρια ὅργανα συντελοῦν γάπο-
κτήσωμεν πολλάς καὶ ποικίλας παραστάσεις· αἱ παραστάσεις αὗται
ἔρχονται εἰς τὴν συνείδησίν μας ὅχι καθ' ὥρισμένον καὶ λογικῶς
ἀκριβῶς διατεταγμένον τρόπον, ἀλλ' ἀτάκτως δλως, ἀναλόγως τῶν
ἀντικειμένων, τὰ δποῖα ὑποπίπτουν ἐκάστοτε εἰς τὰς αἰσθήσεις μας.
Ἐξέρχομαι π. χ. εἰς περίπατον καὶ τώρα μὲν συναντῶ ἀνθρώπους
βαδίζοντας, ἔπειτα ποίμνιον, ἔπειτα δάσος, λίμνην, σιδηρόδρομον
κτλ. Ἐξ δλων τούτων ἀποκτῶ παραστάσεις· αἱ παραστάσεις δμως
αὗται δὲν ἔχουν κακμίαν ἐσωτερικήν σχέσιν πρὸς ἀλλήλας· δπως
μετὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶδον τὸ ποίμνιον, κατὰ τὸν ἰδιον τρόπον
ἡδυνάμην να ἴδω ὅρος, θάλασσαν κ.λ.π. Αἱ οὕτως δμως ἀτάκτως
εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰσερχόμεναι παραστάσεις δὲν εὑρίσκονται
εἰς αὐτὴν συγκεχυμέναι, ἀλλὰ συνδέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ
κατὰ τὴν ἐσωτερικήν των σχέσιν, καὶ ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἔξω-
τερηκήν, δπως εἰναι συνδεδεμέναι κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσόδου
των εἰς τὴν συνείδησίν οὕτω δὲ συνδεόμεναι· ἀποτελοῦν ἄλλα
ψυχικὰ φαινόμενα πολυτιμότατα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον
τοῦ ἀνθρώπουν. Ταῦτην τὴν κατὰ τὴν ἐσωτερικήν σχέσιν συσχέ-
τισιν καὶ σύνδεσιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν νόησιν.

Εὔκόλως δὲ δυνάμεθα να ἔγγοήσωμεν, δτι διὰ τὴν νόησιν με-
γάλην σημασίαν ἔχει τὸ μὲν ἡ ἐν τῇ συνείδησει ὑπαρξίες τῶν
παραστάσεων, τὸ δὲ ἡ τελεία ἀνάπλασις αὐτῶν. Μόνον δταν
οἱ δροὶ οὗτοι ἐκπληρώνωνται εἰναι δυγατὸν να ἔχωμεν νόησιν. Ἡ
τελεία δμως ἀνάπλασις τῶν διὰ τὴν νόησιν ἀπαιτουμένων παρα-
στάσεων κατορθώνεται μόνον, δταν ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν συνεί-
δησίν μας δλας τὰς ξένας πρὸς ταῦτας παραστάσεις. Κατὰ ταῦτα,
ἀπαραίτητος τῆς νοήσεως δρος εἰναι ἡ ἐκουσία προσοχῆ. Ἡ
ἀπλῆ τῶν παραστάσεων ὑπαρξίες εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἔχει καμ-
μίαν σημασίαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ καὶ ἡ προσοχῆ. Μόνον διὰ τῆς
προσοχῆς δυνάμεθα να ἔξακριβώνωμεν τὰς μεταξὺ τῶν παραστά-

σεων σχέσεις, νὰ εύρισκωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν δμοιότητας καὶ διαφοράς, νὰ διαβλέπωμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν δμοιότητων ἢ διαφορῶν τούτων ἢ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν συνθέτου τινὸς παραστάσεως καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὁλικὴν παράστασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγομεν τὰ ἐπόμενα:

α') Αἱ παραστάσεις, ἐρχόμεναι εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν συνδέονται μεταξὺ των μόνον κατὰ τὴν ἔξωτερικήν των σχέσιν (τὸν συγχρονισμὸν καὶ τὴν διαδοχήν), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικήν (τὴν δμοιότητα ἢ ἀντίθεσιν).

β') Τὴν τοιαύτην κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων δημοκράτομεν νόησιν.

γ') Διὰ νὰ γίνῃ νόησις ἀπαιτεῖται:

1) **Νὰ ύπαρχουν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεις**. δισον τελειότεραι είναι αἱ παραστάσεις αὗται, τόσον τελειότερά είναι καὶ ἡ νόησις.

2) **Ἡ τελεία ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.**

3) **Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν συνείδησιν πάσης ἐνοχλητικῆς παραστάσεως, ἥτοι ἡ ἐκουσία προσοχῆ.**

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν δμῶς τελειότερον καὶ τὴν νόησιν καὶ τὰς ἀποτελέσματα αὐτῆς, είναι ἀνάγκη νὰ ἔξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ διάφορα εἶδη τῆς νοήσεως.

β') Τὰ εἴδη τῆς νοήσεως.

1. **Ἡ ἔννοια.**

Ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ παραστάσεις, ὅταν ἔλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν μένουν μεμονωμέναι, ἀλλὰ συνδέονται μεταξὺ των κατὰ τὴν ἐσωτερικήν των σχέσιν.

Εἶδον π.χ. ποτὲ ἔνα κύνα καὶ ἀπέκτησα ἐξ αὐτοῦ μίαν παράστασιν· μετὰ ταῦτα εἶδον καὶ ἄλλους κύνας, ἐκάστοτε δὲ ἀπέκτων καὶ παράστασιν τοῦ κυνός, τὸν ἀποίον ἔβλεπον. Οὕτως ἀπέκτησα πολλὰς παραστάσεις ἐκ πολλῶν δμοίων ζώων. Αἱ παραστάσεις αὗται είναι δμοιαὶ πρὸς ἄλληλας, διότι ἔχουν μὲν δμοιότητας καὶ διαφοράς, ἀλλ' αἱ δμοιότητες ὑπερισχύουν τῶν διαφορῶν, διότε είναι πολυαριθμότεραι. Τί συμβαίνει τώρα; "Οταν λέγω περὶ κυνάς,

Ωὲν ἔχω εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τούτου ἥ ἔκεινου τοῦ κυνός, τὸν ὅποιον εἰδόν ποτε, ἀλλ᾽ ἀπλῶς ἐνὸς ζώου, τὸ ὅποιον ἔχει τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν κυνῶν, τοὺς ὅποίους μέχρι τοῦδε εἶδον. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἡ ψυχή μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἀνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνετέλεσεν, ὅπως τὰ μὲν ἴδιαιτερα γνωρίσματα ἐκάστης παραστάσεως τῶν κυνῶν ἀπομακρυνθοῦν, τὰ δὲ κοινὰ μεταξὺ ὅλων τῶν παραστάσεων συνενωθοῦν καὶ ἀποτελέσουν μίαν γενικὴν παράστασιν τοῦ κυνός.

Τὴν γενικὴν αὐτὴν παράστασιν, ἡ ὅποία περιέχει ὅλα τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν διμοίων παραστάσεων, καλοῦμεν **ἔννοιαν**. Οπως ἔχωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ κυνός, οὕτως ἔχωμεν καὶ πολλὰς ἄλλας ἔννοιας, π. χ. τοῦ ἵππου, τῆς αἴγρου, τοῦ πλοίου, τοῦ πίνακος, τοῦ θρανίου κλπ. Καὶ τὰς ἔννοιας δὲ αὐτὰς ἀπεκτήσαμεν κατὰ τὸν ἰδιὸν τρόπον. Εἴδαμεν π. χ. πλείστας αἴγρας μέχρι τοῦδε, ἡ δὲ ψυχή μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἀνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνέκρινε τὰς ἐκ τούτων παραστάσεις, ἀπέβαλλε τὰς διαφοράς, ἐκράτησε τὰς διμοιδητὰς καὶ οὕτω ἀπετέλεσε τὴν **ἔννοιαν τῆς αἴγρου**.

Κατὰ ταῦτα ἡ **ἔννοια** ἀναφέρεται εἰς διμάδα διμοειδῶν παραστάσεων, περιέχει δὲ ἐν ἣ περισσότερα τῶν εἰς πάσας τὰς παραστάσεις ταύτας κοινῶν γνωρισμάτων.

Τὰ κοινὰ γνωρίσματα διαφόρων παραστάσεων διομάζομεν καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα, τὰς δὲ συγγενεῖς παραστάσεις, τὰς ὅποίας περιέχει ἔννοιά τις, ἀντιπροσώπους ἥ εἰδη τῆς ἔννοιας αὐτῆς· διὰ τοῦτο δυγάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι **ἔννοια εἶναι** ἡ συνένωσίς τινων ἥ ὅλων τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῶν εἰδῶν αὐτῆς.

Ἐλέγχαμεν προηγουμένως, ὅτι τὴν συγένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ μόνη της, ἀγεν συνειδητῆς συγεργασίας τοῦ λογικοῦ οὐδέποτε π. χ. ἐγὼ ἐσκέφθην νὰ εῦρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν πλοίων, τὰ ὅποια ἔχω ἀντιληφθῆν, καὶ διμως ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοίου, ώσταύτως οὐδέποτε⁵ ἐσκέφθην νὰ εῦρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὅποίους εἶδον, καὶ διμως ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὴν συγένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑαυτῆς, καλοῦμεν αὐτὴν τὴν **ἔννοιαν ψυχικήν**.

Εύνοητον δημως είναι: θτι ή ψυχική ἔννοια δὲν εἶναι τελεία.
Θὰ ήτο π. χ. ή ἔννοια τῆς αἰγὸς τελεία, ἐάν ἐγὼ εἴχον ἵδει: ὅλα
τὰ εἰδη τῶν αἰγῶν: τοῦτο ἔμως δὲν συμβαίνει: συνήθως γνωρίζω
μόνον τὰς αἰγὰς τῆς πατρίδος μου καὶ τῶν τόπων, τοὺς ἀποίους
μέχρι: τοῦτο ἐπεσκέφθη. Σχηματίζω ἀρά τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγὸς
ἀπὸ περιωρισμένον ἀριθμὸν εἰδῶν αὐτῆς καὶ ὅχι ἀπὸ ὅλα, καὶ
διὰ τοῦτο ή ἔννοια αὐτῇ λέγομεν, θτι εἶναι στενωτέρα τοῦ δέον-
τος: τοῦτο δὲ κατανοοῦμεν ἐκ τούτου, θτι, θταν ἴδωμεν νέον εἶδος
τῆς ἔννοιας αὐτῆς, π. χ. αἴγα τῆς Ἀγκύρας, δὲν τὸ ἀναγνωρί-
ζομεν.

"Αλλοτε πάλιν ή ψυχική ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον
ἐλάττωμα: δὲν εἶναι σπάνιον π. χ. νάκούσωμεν μικρὸν παιδία, βλέ-
ποντα ἵππον, νὰ ὁγομάζῃ αὐτὸν ὅνος ἡ καὶ τάναπαλιν, ὑπάγει
δηλ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἵππου καὶ εἶδος, τὸ ὅποιον δὲν ἀνήκει
εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν: διὰ τοῦτο λέγομεν, θτι ή ἔννοια αὐτῇ εἶναι
εὐρυτέρα τοῦ δέοντος.

"Η ψυχικὴ λοιπὸν ἔννοια ἀλλοτε μὲν εἶναι στενωτέρα τοῦ δέον-
τος, ἡτοι δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα εἰδη, ἀλλοτε
δ' εἶναι εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, ἡτοι περιλαμβάνει καὶ εἰδη, τὰ ὅποια
δὲν ὑπάγονται κυρίως ὑπὸ ταύτην, διὰ τοῦτο δὲ δὲν παραμένει
πάντοτε ή αὐτῇ, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς πνευμα-
τικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τοῦ
βίου τοῦ ἀνθρώπου" ἔχω π.χ. τὴν ψυχικὴν ἔννοιαν τῆς οἰκίας
τὴν ὅποιαν ἀπέκτησα ἀπὸ τὴν πατρίδα μου: μεταβαίνω μετὰ ταῦτα
εἰς Ἀθήνας, βλέπω καὶ ἄλλας οἰκίας καὶ οὕτω συμπληρώνεται
καὶ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν ή ἔννοια αὕτη.

"Εκτὸς δημως τῆς ψυχικῆς ἔννοιας, ή δοπία ἔχει αὐτὰ τὰ ἐλατ-
τώματα, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ή δοπία δὲν σχηματίζεται ἀφ'
ἔστιτῆς, ἀλλὰ πατόπιν σκέψεως. Φροντίζομεν δηλαδὴ νὰ παρα-
λαμβάνωμεν ὅλα τὰ εἰδη μιᾶς ἔννοιας καὶ μόνα αὐτά, συγκρί-
νομεν αὐτὰ μὲ προσοχῆν, εὑρίσκομεν τὰς δμοιότητας καὶ τὰς
διαφοράς, κρατοῦμεν τὰς δμοιότητας καὶ οὕτως ἔχομεν ἔννοιαν,
ή δοπία δὲν εἶναι οὕτε στενωτέρα, οὕτε εὐρυτέρα τοῦ δέοντος,
κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται μεταβολήν. Τὴν ἔννοιαν
αὐτὴν καλοῦμεν λογικὴν ἔννοιαν. Οὕτω π.χ. σχηματίζω τὴν λο-
γικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου, συγκρίνων πρὸς ἄλληλα ὅλα

καὶ μόνα τὰ εἰδη αὐτῆς, ἥτοι τὸ τετράγωνον, τὸ δρυογώνιον, τὸν
ρόμβον^γ καὶ τὸ τραπεζοειδές. Ἀποβάλλω τὰς διαφοράς, κρατῶ μό-
νον τὰς δμοιότητας, ἥτοι δι: αἱ ἀπέναντι πλευραὶ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ
σχήματα εἶναι ισαῖ καὶ παράλληλοι καὶ οὕτως ἔχω τὴν λογικὴν
ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν δύο εἰδη ἔννοιῶν, τὴν λογικὴν καὶ
τὴν ψυχικὴν, διαφόρους ἀλλήλων καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σχη-
ματισμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελειότητα.

Ἐάν δμως λάβωμεν πρὸ δφθαλμῶν τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν,
εἰς τὰ ὄποια ἔννοιά τις ἀναφέρεται, ἔχομεν ἄλλην διαιρέσιν τῶν
ἔννοιῶν. Ἐχω π. χ. τὴν ἔννοιαν τοῦ μελανοπίνακος, τὴν ὄποιαν
ἀπέκτησα ἀφοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πολλοὶ μελανο-
πίνακες, διάφοροι κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος κλπ. Ἐκτὸς αὐτῆς
δμως ἔχω καὶ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὠρισμένου μελανοπίνακος, π.χ. τοῦ
μελανοπίνακος τῆς τάξεως μου· τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἀπέκτησα, ἀφοῦ
εἶδον ποικιλωτάτας μορφάς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μελανοπίνακος καὶ
διετήρησα ἐκεῖνο, τὸ ὄποιον πάντοτε μένει σταθερὸν καὶ ἀμετά-
βλητον εἰς αὐτόν. Τὰς ἔννοιας ἐκείνας, αἱ ὄποιαι ἀναφέρονται
εἰς ὅλα ἡ πολλὰ τούλαχιστον εἰδὴ καὶ περιλαμβάνουν τὰ με-
ταξὺ αὐτῶν κοινὰ γνωρίσματα, καλοῦμεν γενικάς, ἐκείγας δέ, κι
ὄποιαι ἀναφέρονται εἰς ἐν μόνον εἰδος ἡ ἀτομον, καλοῦμεν ἀτο-
μικάς ἔννοιας. Ἀτομικάς ἔννοιας ἔχομεν, δχι μόνον ἀντικειμένων,
ἄλλα καὶ προσώπων· οὕτω π.χ. ἔχομεν τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τοῦ
Κίμωνος, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κλπ. Τὰς ἔννοιας αὐτὰς σχη-
ματίζομεν κρατοῦντες μόνον τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὄποια μέ-
γουν σταθερὰ εἰς δλας τὰς περιπτώσεις τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τού-
των καὶ ἀποβάλλοντες δλα τὰ ἀλλα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι εἰς τὰς ἔννοιας διακρίνομεν τὰ
ὑπ' αὐτὰς ὑπαγόμενα εἰδη καὶ τὰ οὖσιώδη γνωρίσματα αὐ-
τῶν. Τὰ μὲν εἰδη λέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν τὸ πλάτος τῆς ἔννοιας,
τὰ δὲ οὖσιώδη τῶν εἰδῶν γνωρίσματα τὸ βάθος αὐτῆς. Τὸ πλάτος
καὶ τὸ βάθος τῶν ἔννοιῶν εὑρίσκονται πρὸς ἄλληλα ἐν ἀντιπε-
πονθότι λόγῳ, ἥτοι, ὅταν αὐξάνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος ἐλατ-
τώνεται καὶ, ὅταν ἐλαττώνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος αὐξάνεται.

2. Ή κρίσις.

α') Όρισμὸς τῆς κρίσεως.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, δτι ὁ παῖς ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀποκτᾷ πολλὰς ψυχικὰς ἐννοίας. Ἀλλ ὁ παῖς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο. Ὅταν δεῖξωμεν εἰς αὐτὸν γλύκισμα καὶ τὸν ἔρωτήσωμεν τί εἰναι, λέγει, δτι εἰναι γλύκισμα καὶ δεικνύει σῦτως, δτι ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ γλύκισματος; δταν δμως καὶ γευθῇ αὐτοῦ, λέγει δτι τὸ γλύκισμα εἶναι καλόν. Κατὰ τὸν ίδιον τρόπον δὲν ἀναγγωρίζει μόνον τὴν ὑπηρέτριαν Α, ἀλλὰ καὶ, ἐάν ποτε αὕτη ἔκαμεν εἰς αὐτὸν κακόν τι, λέγει, χωρὶς νὰ δύναται ἀκόμη νὰ δμιλῇ καλῶς, δτι ή Α εἶναι κακή. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, δτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας δὲν ἀποκτᾷ μόνον παραστάσεις καὶ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ δύναται νὰ συνδέῃ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Διὰ νὰ γίνῃ δμως ή σύνδεσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῇ σκέψις, σύγκρισις τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο παραστάσεων μόνον δὲ μετὰ τὴν σύγκρισιν αὐτὴν εἰναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ἐάν αὗται δύνανται νὰ συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας ἢ σχι. Ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων καὶ τὴν ἀπόφανσιν, ἐάν εἶναι δυνατὴ ή σύνδεσις αὐτῶν ἢ δχι, καλοῦμεν κρίσιν. Ή διὰ τῆς γλώσσης ἔκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται πρότασις. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γραμματικήν, οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν, ή μὲν μία ἐννοία ἢ παράστασις καλεῖται ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ ὑποκειμένου, ή δὲ ἄλλη, ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ κατηγορουμένου. Καὶ ἐφ δσον μὲν η σύνδεσις η δ χωρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου γίνεται μὲ ἐπίγνωσιν, καλοῦμεν τὴν κρίσιν λογικήν, ἐάν δὲ δὲν συιτιστίγη τοῦτο, ψυχολογικήν.

β') Εἶδη τῶν κρίσεων.

1) Ὅπως εἴπαμεν προηγουμένως, εἰς τὰς κρίσεις ἀποφανόμεθα, δτι εἰναι ἢ δὲν εἰναι δυνατὴ η σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ κατηγορουμένου μὲ τὴν ἐννοίαν τοῦ ὑποκειμένου· ἐγτεῦθεν ἐγγοσοῦ-

μεν, οὗτι ἔχομεν δύο εἰδη κρίσεων, τῶν ὅποιων ἐ τύπος εἶναι δέ πόρμενος :

α') 'Ο τοῖχος οὗτος εἶναι λευκός.

β') 'Ο τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι λευκός.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν τὸ κατηγορούμενον (λευκός) ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον (ἐ τοῖχος)· ή κρίσις αὕτη καλεῖται **καταφατική**. Εἰς τὴν δευτέραν τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν **ἀποφατικήν**. Ἐπειδὴ δὲ ή ἀπόδοσις τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον ἔξαρτάται ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμένου, ητοι ἀπὸ τὸ ποιὸν αὐτοῦ, τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν διαίρεσιν **κατὰ τὸ ποιόν**.

2. Ἐάν ἀποδιλέψωμεν εἰς τὸ διάφορον πλάτος, ητοι εἰς τὸ ποσὸν τῆς ἔννοίας τοῦ ὑποκειμένου, ἔχομεν ἀλλην διαίρεσιν τῶν κρίσεων, τὴν **κατὰ τὸ ποσόν**, π.χ.

α') 'Ο ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

γ') "Ολοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θυητοί.

Τὴν πρώτην κρίσιν, εἰς τὴν ὅποιαν ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορουμένου (δίκαιος) ἀποδίδεται εἰς ἓν **δωρισμένον ἀτομον** (ἐ ἄνθρωπος οὗτος), καλοῦμεν **ἀτομικήν**. τὴν δευτέραν, εἰς τὴν ὅποιαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς μέρος τοῦ πλάτους τῆς ἔννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **μερικήν**, τὴν δὲ τρίτην, εἰς τὴν ὅποιαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς δλον τὸ πλάτος τῆς ἔννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **γενικήν κρίσιν**.

3. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ καὶ ὡς πρόδις τὴν σχέσιν ἡ τὴν **ἀναφορὰν** τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον τὴν διαφορὰν αὐτὴν δεικνύουσιν αἱ ἐπόμεναι κρίσεις :

α') 'Ο ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Ἐάν ἀκολουθῇς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, θὰ ἀνταμειφθῇς.

γ') Τὰ τρίγωνα εἶναι ή δρθογώνια ή δξυγώνια ή ἀμβλυγώνια.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν ἡ ἔννοια τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ἄνευ δρον**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **κατηγορικήν**. Εἰς τὴν δευτέραν κρίσιν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ὑπὲ δρον**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **ὑποθετικήν**. Εἰς τὴν τρίτην τέλος δίδεται **ἐκλογὴ μεταξὺ περισσοτέρων κατηγορουμένων**· τὴν κρίσιν αὐτὴν καλοῦμεν **διαζευκτι-**

κήν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι η ἔκλογη εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ καὶ εἰς τὰ ὑποκείμενα, δπως π.χ. εἰς τὴν κρίσιν:

Στερεά, ρευστὰ ἡ ἀέρια πληροῦν πάντα χῶρον.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν κρίσεων, ὡς δηλοῦσαν τὴν πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἀναφορὰν τοῦ κατηγορούμενου, καλοῦμεν διαίρεσιν κατ' ἀναφοράν.

4. Ἐάν τέλος ἔξετάσωμεν τὰς κρίσεις κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος, μὲ τὴν ὅποιαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ ὑποκείμενου, εὐρίσκομεν ἀλληγ ὅπιστιν, δπως φανερώνουν τὰ ἐπόμενα παραδείγματα:

α') Ὁ μαθητὴς οὗτος εἶναι ἐπιμελῆς.

β') Ὁ μαθητὴς οὗτος δυνατὸν νὰ εἴναι ἐπιμελῆς.

γ') Ὁ μαθητὴς οὗτος πρέπει νὰ εἴναι ἐπιμελῆς.

Ἡ πρώτη κρίσις φανερώνει τι τὸ πραγματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν πραγματικὴν ή βεβαιωτικήν, η δευτέρα φανερώνει τι προβληματικὸν διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν προβληματικήν, καὶ η τρίτη φανερώνει τι, τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ καλοῦμεν αὐτὴν ἀποδεικτικήν. Τὴν τελευταίαν ταύτην διαισθίουν τῶν κρίσεων καλοῦμεν κατὰ τὸν τρόπον.

Ἡ ιδία κρίσις ὑπάγεται, καθόσον ἔξετάζεται ἀπὸ αὐτὴν η ἔκεινην τὴν ἔποψιν, εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ὑποδιαιρέσεις, ἐὰν δὲ ἔξετασθῇ ὅπὸ δλας τὰς ἐπόψεις, ὑπάγεται εἰς δλας τὰς ὑποδιαιρέσεις. Οὕτω π.χ. η κρίσις «ὁ μαθητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἐπιμελῆς» κατὰ τὸ ποιὸν εἶναι ἀποφατική, κατὰ τὸ ποσὸν ἀτομική, κατὰ τὴν ἀναφορὰν κατηγορική καὶ κατὰ τὸν τρόπον βεβαιωτική.

3. Ὁ συλλογισμός.

α') Ορισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι πρὶν η ἔκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ δυνατοῦ η μὴ τῆς συνδέσεως δύο ἐννοιῶν η παραστάσεων, ἔχομεν ἀνάγκην σκέψεως διὰ νὰ ἔξακριβώσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Ἡ σκέψις ἡμῶν δρμάται εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀπὸ πράγματα γνωστὰ καὶ οὕτω κατορθώνει νὰ εὕρῃ τὸ ἀγνωστὸν· συγήθως αἱ γνωσταὶ κρίσεις εἶναι δύο καὶ ἀπὸ αὐτὰς κατορθώνομεν νὰ εὕρω-

μέν τι, τὸ ὁποίον δὲν ἐγνωρίζομεν πρωτύτερα πῶς ἔχει. Διὰ νὰ ἀπαντήσῃ π. χ. ὁ μαθητὴς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρωσίας εἶναι ψυχρότερον, δρμάται ἀπὸ δύο κρίσεις γνωστὰς ἥδη εἰς αὐτόν α') Χώρα, κειμένη βορειότερον ἄλλης ἔχει κλῖμα ψυχρότερον ἀπὸ ἑκείνην, β') ἡ Ρωσία κεῖται βορειότερον τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ εὑρίσκει τὸ τέως ἄγνωστον εἰς αὐτόν ὥστε ἡ Ρωσία ἔχει κλῖμα ψυχρότερον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς γοήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ γνωστὰς κρίσεις καὶ τὴν μεταξύ των σχέσιν, εὑρίσκομεν ἀλλην κρίσιν τέως ἀγνωστον, καλοῦμεν συλλογισμόν.

Αἱ δύο γνωσταὶ κρίσεις καλοῦνται προκείμεναι ἢ δροι τῆς προτάσεως, ἑκείνη δέ, τὴν ὁποίαν τώρα εὑρίσκομεν, καλεῖται συμπέρασμα.

β') Εἴδη τοῦ συλλογισμοῦ

1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμός.

Ἐρωτώμεν γένα μαθητὴν π.χ. ἐὰν ὁ Γεώργιος εἶναι θητός· διὰ νὰ δώσῃ εἰς ήμᾶς τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν ὁ μαθητὴς οὗτος, σκέπτεται ὡς ἔχει:

‘Ο Γεώργιος εἶναι ἀνθρωπος.

‘Ολοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι θητοί.

Καὶ ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θητός.

Αἱ δύο πρῶται κρίσεις περιέχουν τὸ ἥδη γνωστὸν εἰς τὸν μαθητὴν, εἰς δὲ τὴν τρίτην ἐκφράζει οὗτος ἑκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνώριζε τέως, ἀλλὰ τώρα τὸ πρώτον ἔξαγει ἀπὸ τὰς δύο γνωστὰς εἰς αὐτὸν κρίσεις. Καὶ αἱ τρεῖς κρίσεις ὅμοι ἀποτελοῦν συλλογισμόν.

Εἰς τὴν λογικὴν ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει ἀλλον τύπον·

‘Ολοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι θητοί.

‘Ο Γεώργιος εἶναι ἀνθρωπος.

‘Ο Γεώργιος ἄρα εἶναι θητός.

‘Ο συλλογισμὸς οὗτος, κατὰ τὸν ὁποῖον δρμάτεια ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς ἀτομικὴν ἢ μερικήν, καλεῖται παραγωγικὸς συλλογισμός. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλο-

γιομοῦ τούτου εἶναι ὅρθὸν πάντως, ἐὰν δὲ μείζων πρότασις εἶναι ὁρθή, κατὰ τὸ γνωστὸν ἥδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθὲν ἀξιῶμα· «τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται». Ἐὰν δὲ δὴ μείζων πρότασις εἶναι ἐσφαλμένη, τὸ συμπέρασμα δύναται μὲν γὰρ εἶναι ὁρθόν, δπως εἰς τὸν συλλογισμόν:

“Ολοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

Ο Γεώργιος εἶναι ἀνθρωπός.

Ο Γεώργιος ἄρα εἶναι δίκαιος, δύναται δημος γὰρ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, δπως εἰς τὸν συλλογισμόν.

Πάν τὸ ἔχον πόδας περιπατεῖ.

Η τράπεζα ἔχει πόδας.

Η τράπεζα ἄρα περιπατεῖ.

2. Ο ἐπαγωγικὸς συλλογισμός.

Εἰς τὸν προηγούμενον συλλογισμὸν ὠρμήθημεν ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως· πῶς δημος κατελήξαμεν εἰς τὴν κρίσιν αὐτῆν; Παρετηρήσαμεν πολλούς, τὸν Α, Β, Γ, Δ κλπ. οἵτινες, ἀνθρωποι δύντες, ἀπέθανον· ἐκ τῶν μερικῶν τούτων παρατηρήσεων κατελήξαμεν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα, δτὶ δηλοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι θνητοί· δ συλλογισμός, διὰ τοῦ δποίου κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι δ ἔξῆς:

Ο Α, Β, Γ, Δ εἶναι ἀνθρωποι.

Ο Α, Β, Γ, Δ εἶναι θνητοί.

Ολοι ἄρα οἱ ἀνθρωποι εἶναι θνητοί.

Εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦτον δρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα εἰς γενικήν κρίσιν. Ἐνίστε δρμώμεθα καὶ ἀπὸ ἀτομικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικήν, δπως φανερώνει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα:

Η αἴξ αὕτη ἔχει στόμαχον πολυμερῆ.

Η αἴξ αὕτη εἶναι μηρυκαστικόν.

Ολα ἄρα τὰ μηρυκαστικὰ ἔχουν στόμαχον πολυμερῆ.

Τὸν συλλογισμὸν τοῦτον, εἰς τὸν δποῖον δρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικήν, καλοῦμεν ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν· τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου δὲν εἶναι ἀσφαλές καὶ δέδαιον, ἀλλ εἶναι ἀνάγκη, διὰ γὰρ βεβαιωθῶμεν

διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν δρθότητα αὐτοῦ, νὰ συνεχίσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεύνας μας. Ἐφ' οἷσιν δὲ ἑκάστη νέα παρατήρησις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἔξαχθὲν ἡδη συμπέρασμα, ἐπὶ τοσοῦτον πειθόμεθα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτοῦ.

Οἱ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς εἶναι σπουδαιότατος καὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει: διὰ τούτου ἀπὸ μερικὰς περιπτώσεις δρμώμενος ἔξαγομεν τοὺς κανδνας εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, τοὺς νόμους εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τοὺς ἥθικοὺς νόμους εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν Ἱερὰν ἴστοριαν· ἀφοῦ δὲ καταλήξωμεν εἰς τὰ γενικὰ αὐτὰ συμπεράσματα (κανδνας, νόμους κ. λ. π.) προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν διὰ τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

3. 'Ο κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός.

Τὸν συλλογισμὸν αὐτὸν δεικνύει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα:

Οἱ ἀετὸς εἶναι πτηγόν.

Τὰ γνωστά μου πτηγὰ πετοῦν.

Καὶ ὁ ἀετὸς ἄρα πετᾷ.

Εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦτον δρμώμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν πάλιν εἰς μερικήν: τὸ συμπέρασμα ἐνταῦθα εἶναι δρθόν, δυνατὸν ἔμως νὰ είναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπόμενον παράδειγμα:

Η στρουθοκάμηλος εἶναι πτηγόν.

Τὰ γνωστά μοι πτηγὰ πετοῦν.

Καὶ ἡ στρουθοκάμηλος ἄρα πετᾷ.

Οἱ τύποι οὗτοι τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ εἶναι ὁ ψυχολογικὸς, ἐνῷ ὁ λογικὸς ἔχει διάφορον διάταξιν, τασσομένην πάντοτε πρώτης τῆς μείζονος τῶν δύο προκειμένων.

Κατὰ ταῦτα, εἰς τὸν κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸν προβαίνομεν ἀπὸ γνωστὰς μερικὰς περιπτώσεις εἰς νέαν μερικὴν περίπτωσιν, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι δὲ μὲ δρθὸν, διὸ δ' ἐσφαλμένον.

Οὕτως εὑρομεν τὰ τρία κύρια τοῦ συλλογισμοῦ εἰδη: εἰς τὸν καθ' ἡμέραν ἔμως βίον οὐδέποτε ἡ σπανιώτατα ἐκφραζόμεθα καθ' ἔνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω τρόπων. Μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο, διτι,

πάντοιο γάτος απόπειρασμάτων, οτι συνέβη να μη ήδη γένηται πλήρωμα του πολιτισμού της αρχαίας φυγής της πόλης, η οποία μετατρέπεται σε έναν πολιτισμό που διατηρεί την αρχαία της φύση, αλλά με την προσθήκη της επικοινωνίας με την άλλη πόλη. Το παρόν έργο είναι η πρώτη φάση της αναγέννησης της πόλης, η οποία θα πρέπει να γίνεται στην απόπειρα της αναγέννησης της πόλης.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

§ 20. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α' Τι είναι συναίσθημα.

Γνωρίζομεν ἀπὸ δσα ἐμάθομεν ἀνωτερω, τί είναι **αἰσθῆμα**, γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι τὰ αἰσθήματα διακρίνονται μεταξύ των κατὰ τὸν τόνον ἄλλα μὲν δηλ. αἰσθήματα είναι εὐδάρεστα, ἄλλα δὲ είναι δυσάρεστα· οὕτω π.χ.: ὅταν βλέπω τὸν πατέρα μου ἀσθενῆ δυσαρεστοῦμαι τούγαντίον, ἐάν οὗτος, μετὰ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν, ἐνέρρωσεν ἐντελῶς, εὐχαριστοῦμαι· δομοίως εὐχαριστοῦμαι μέν, ὅταν βλέπω ὥραίν εἰκόνα, ὥραίον οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ὥραίαν μουσικήν, ὅταν τρώγω εὐχάριστον φαγητὸν κλπ. δυσαρεστοῦμαι δέ, ὅταν βλέπω ἀσχημον εἰκόνα ή οἰκοδόμημα, ὅταν ἀκούω ἀσχημον μουσικήν, ὅταν τρώγω ἀηδές φαγητὸν κ.λ.π. Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι τὰ αἰσθήματα συνοδεύονται συντήθως ὑπὸ εὐαρέστησεως ή δυσαρεσκείας.

Χωρὶς δόμιας ἀπὸ τὴν εὐαρέστησιν ή δυσαρέσκειαν, αἱ δρποῖαι συνοδεύουσι τὰ διάφορα αἰσθήματα, διακρίνομεν εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλο τι· ὅταν δηλ. περιμένωμεν κάτι εὐχάριστον ή δυσάρεστον, εὑρισκόμεθα εἰς διαρκῆ συγκίνησιν καὶ ταραχήν. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν χαρακτηρίζομεν ως ἔξεγερσιν· ὅταν δέ, ἀργὰ ή γρήγορα, ἐπέλθῃ τὸ προσδοκώμεγον, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἡρεμον ψυχήν κατάστασιν, ή συχάζομεν, διποις λέγομεν συντήθως, ή καταπραϋνόμεθα· τὴν κατάστασιν αὐτὴν καλοῦμεν καταπράῦνσιν.

Εἰς μερικάς περιπτώσεις διακρίνομεν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν αἰσθημάτων μόνον τὴν εὐχαρέστειαν ή δυσαρέστειαν, δπως π. χ. δταν φάγωμεν εὐχάριστόν τι ή δυσάρεστόν φαγητόν· εἰς ἄλλας δμως παρατηροῦμεν καὶ τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν καταπράυνσιν, τοῦτο δὲ εἰναι καὶ τὸ συνηθέστερον. Πάντως δμως καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν παρατηροῦμεν. Θτι ἔνεκα τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων ή τῶν σκέψεων μας ή ψυχική μας κατάστασις μεταβάλλεται, καὶ ἄλλοτε μὲν χαίρομεν, ἄλλοτε δὲ λυπούμεθα· τὴν συνείδησιν αὐτὴν τῆς χαρᾶς ή λύπης καλοῦμεν συναίσθημα. Ἐφ' ὅσον βλέπω ἀπλῶς μίαν εἰκόνα, ἔχω αἰσθημα, δταν δμως εὐχαριστηθῶ ή δυσαρεστηθῶ ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτήν, ἔχω συναίσθημα· ὡσαύτως, ἐφ' ὅσον ἀπλῶς ἀκούω ἔνα τυφλὸν ἐπαίτην νὰ διεκτραγῳδῇ τὴν κατάστασίν του, ἔχω αἰσθημα, δταν δμως λυπηθῶ διὰ τὸ δυστύχημά του, ἔχω συναίσθημα.

β' Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναίσθημάτων.

Ως γενικὰς ιδιότητας τῶν συναίσθημάτων δυνάμεθα γὰρ ἀναφέρωμεν τὰς ἔξης:

α') "Ολα τὰ συναίσθηματα δύνανται γὰρ ὑπαχθοῦν εἰς δύο θεμελιώδεις τύπους, τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν, μεταξὺ τῶν ὅποιων διακρίνομεν οὐδετέραν τινὰ κατάστασιν, κατὰ τὴν δποίαν τὰ διάφορα αἰσθηματα δὲν προκαλοῦν σύτε εὐχαρίστησιν, οὔτε δυσαρέσκειαν.

β') Τὰ συναίσθηματα διακρίνονται ἀλλήλων : 1) κατὰ τὸ ποσόν· ή λύπη π.χ. τὴν δποίαν συναίσθάνομαι, δταν ἵδω νεκρὸν τὸν πατέρα μου, εἰναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν δποίαν συναίσθάνομαι, δταν ἀκούσω, δτι ἀπέθανεν ἀγνωστος ἀνθρωπος· ὡσαύτως ή δυσαρέσκεια, τὴν δποίαν συναίσθάνομαι ἀπὸ τὴν δυσμῆνην φοῦς οἷς νωποῦ, εἶγαι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν τὴν δποίαν συναίσθάνομαι ἀπὸ τὴν δσμήνην καιομένου ὑφάσματος κλπ. 2) κατὰ τὸ ποιόν· ἄλλη εἰναι ή εὐχαρίστησις, ή δποία προέρχεται ἀπὸ μίαν ἀγαθήν πρᾶξιν, καὶ ἄλλη εἰναι ή εὐχαρίστησις, ή δποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν μιᾶς ἐπιχειρήσεως, δπως ἄλλη εἰναι ή δυσαρέσκεια, ή δποία προέρχεται δταν βλέπωμεν πλούσιον γὰρ παρέχῃ συνδρομην εἰς πτωχὸν πάσχοντα, καὶ ἄλλη

είναι ή δυσαρέσκεια, ή δοποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν μου π.χ. εἰς ἔνα διαγωνισμόν, τὰς ἐξετάσεις κλπ.

γ) Τὰ συναισθήματα συνήθως ἀπαμβλύνονται καθόσον ἐπαναλαμβάνονται τὰ αἰτια, τὰ δοποία προκαλοῦν αὐτά: ἐ μαθητῆς π.χ. ὁ δοποῖος πρώτην φορὰν ἀπορρίπτεται, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἔὰν τοῦτο συμβῇ εἰς αὐτὸν καὶ δευτέραν καὶ τρίτην φοράν, η λύπη του ἑκάστοτε είναι μικροτέρα: δμοίως δ πατήρ, δ δοποῖος μανθάνει πρώτην φορὰν τὸν θάνατον τέκνου του, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἔὰν δμως δμοιον ἀτύχημα πλήξῃ αὐτὸν κατ' ἐπανάληψιν, η λύπη του ἑκάστοτε είναι μικροτέρα. Ἐνίστε μάλιστα παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, δτι ἔνεκα τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τῶν αἰσθημάτων, τὰ δοποία προκαλοῦν ὥρισμένα συναισθήματα, τὰ συναισθήματα ταῦτα μεταβάλλονται κατὰ τὸ ποιόν. Οὕτω π. χ. έταν φάγωμεν κατ' ἐπανάληψιν φαγητόν, τὸ δοποῖον κατ' ἀρχὰς προεκάλει εἰς δμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, δὲν παρατηρεῖται δλίγον κατ' ὀλίγον ἀπάμβλυνσις μόνον τῆς εὐχαρίστησεως ταῦτης, ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἀηδίαν· κατὰ ταῦτα, ἀπὸ τὴν ἀπάμβλυνσιν ἐπέρχεται πολλάκις καὶ ἀλλοίωσις τῆς ποιότητος τῶν συναισθημάτων.

‘Η ἀπάμβλυνσις δμως καὶ ἀλλοίωσις δὲν παρατηροῦνται εἰς δλα τὰ συναισθήματα είναι γνωστόν, δτι τὰ πραγματικὰ ἔργα τῆς τέχνης, δπως είναι τὰ ποιήματα τοῦ Ὄμηρου, τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὔριπίδου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, δ Παρθενών, δ Ἐρμῆς τοῦ Πραξιτέλους κλπ. προκαλοῦν εἰς δμᾶς πάντοτε εὐχαρίστησιν καὶ μάλιστα ἑκάστην φοράν, κατὰ τὴν δοποίαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτά, η εὐχαρίστησίς μας είναι μεγαλυτέρα: ἐγταῦθα η ἐπανάληψις τῶν αἰσθημάτων δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνίσχυσιν τῶν συναισθημάτων ἀκριβῶς δὲ τοῦτο, δτι δηλ. ἔργον τι τέχνης δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν τοῦ συναισθήματος, είναι ἀπόδειξις, δτι τὸ ἔργον τοῦτο είναι πραγματικὸν καλλιτέχνημα.

δ') ‘Η ισχὺς τῶν συναισθημάτων ἔξαρταται καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ δοποία προηγουμένως εἴχομεν· η χαρὰ π. χ. τὴν δοποίαν συναισθανόμεθα μετὰ λύπην, είναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν χαράν, τὴν δοποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην χαράν· ὡσαύτως η λύπη, τὴν δοποίαν συναισθανόμεθα μετὰ χαράν είναι

πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὅποιαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην λύπην. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τῶν ἀντιθέτων συναισθημάτων, παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ συναισθημάτων, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ δμοειδεῖς ἔρευνσι.

§ 21. ΣΩΜΑΤΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγιναν πολλαὶ καὶ ἐπιμεμελημέναι ἔρευναι, διὰ νὰ ὁρισθῇ ἡ ἐπίδρασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τὸ σῶμα, ἵδιᾳ δ' ἐπὶ τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Αἱ παρατηρήσεις αὗται κατέληξαν εἰς τὰ ἔξῆς πορίσματα:

‘Απλὰ εὐδράσεστα συναισθήματα (π.χ. ἡδεῖα γεῦσις) ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα ἐπιβράδυνσιν καὶ συγχρόνως ἐνίσχυσιν τῶν παλμῶν. ‘Απλὰ δυσδάσεστα συναισθήματα (π.χ. γεῦσις πικροῦ ἀντικειμένου) ἐπιφέρουν ἐπιτάχυνσιν καὶ ἔξασθένωσιν τῶν παλμῶν. Διεγερτικὰ συναισθήματα ἐπιφέρουν ἐνίσχυσιν, καταπραῦντικὰ δὲ ἔξασθένωσιν τῶν παλμῶν ἀνευ μεταβολῆς τῆς ταχύτητος αὐτῶν. Τὰ πειράματα εἰς τὴν τελευταῖαν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἔγιναν εἰς ἀπλὰ συναισθήματα ἔξεγέρσεως καὶ καταπραῦνσεως (π.χ. ὑψηλούς τόγους, ἐρυθρὸν χρῶμα ἢ χαμηλούς τόγους καὶ κυανοῦν χρῶμα), ἀλλ' εἰς συναισθήματα προκληθέντα ἀπὸ πολυπλόκους ἔρευνσι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ πορίσματα αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλῆ.

§ 22. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι συναισθῆμα εἶναι ἡ συνείδησις τῆς καρδᾶς ἢ τῆς λύπης ἢ ἄλλο ἢ καρδα καὶ ἡ λύπη, ἢ ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια, τὰς ὅποιας ἐκάστοτε συγαισθανόμεθα, είγαι δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ διαφόρων λόγων ἢ λλοτε μὲν π.χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἢ π. εὐθείας ἢ π. ὥρισμένα αἰσθήματα, ὅπως π.χ. συμβαίνει, δταν δσφραγώμεθα ἐν ρόδον, δταν τρώγωμεν πρᾶγμά τι γλυκό, δταν θερμανώμεν τὰς παγωμένας κειράς μας, δταν βλέπωμεν τὸ κυανοῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, δταν αἰσθανώμεθα τὴν ὁσμὴν φούσι οὐχὶ γωποῦ, δταν λαμβάγωμεν πικρὸν φάρμακον, δταν ἀκούωμεν τὸν τριγμὸν

τῆς θύρας κ. λ. π. ἀλλοτε δὲ πάλιν εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἔνεκα ἀλλων λόγων, ὅπως π. χ. συμβαίνει, δταν ἡμεῖς κάμψωμεν μίαν ἀγαθήν ἡ κακήν πρᾶξιν, ἢ βλέπωμεν ἄλλον τινὰ κάμνη αὐτήν, δταν βλέπωμεν δτι προχωροῦμεν ἢ δὲν δυνάμεθα. παρ' ὅλους τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπαθείας μας, νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ μαθήματα, δταν ἀναγιγνώσκωμεν τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα ἢ τὰ ἀτυχήματα τῶν προγόνων μας κ. λ. π. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ εὐχαριστησίας καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἡμῶν προσέρχονται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ αἰσθήματα καὶ διὰ τοῦτο τὴν ταυτήν εὐχαριστησίαν ἢ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν κατ' αἰσθησιν ἢ ὄλικὸν συναίσθημα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ εὐχαριστησίας καὶ ἡ δυσαρέσκεια δὲν προέρχονται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ αἰσθήματα, ἀλλ' ἀπὸ τὰς παραστάσεις, τὰς ἐννοίας. τὰς κρίσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας· τὰ τοιαῦτα συναίσθηματα καλοῦμεν πνευματικὰ συναίσθηματα.

Τὰ πνευματικὰ συναίσθηματα εἶναι διαφόρων εἰδῶν, ἀναλόγως τῆς προκαλούσης αὐτὰ αἰτίας· κατωτέρω θὰ ἔξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἰδη τῶν πνευματικῶν συναίσθημάτων, ἀφοῦ εἰπωμεν δλίγα περὶ τῶν ὄλικῶν ἢ κατ' αἰσθησιν συναίσθημάτων.

§ 23. ΥΛΙΚΑ "Η ΚΑΤ" ΑΙΣΘΗΣΙΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

"Οταν πονῇ ἡ κεφαλή μας, εἰμεθα σιωπηλοὶ καὶ φαινόμεθα δτι κατεχόμεθα ἀπὸ λύπην, εἰθύς δημος ὁ παρέλθη δ πόνος οὗτος μεταβάλλεται ἡ ψυχική μας κατάστασις καὶ ἀνακτῶμεν τὴν εὐθύμιαν μας.

Τὸ φῶς, τὰ ζωηρὰ χρώματα, ὁ γῆλος, ὁ ὥρατος καιρὸς μας κάμνουν εὐθύμους, τούναντίον τὸ σκότος, τὰ πολὺ σκοτεινὰ χρώματα, δηρὸς καιρὸς ἐπιδροῦν δυσαρέστως καὶ ἀφαιροῦν τὴν εὐχαριστησίαν καὶ τὴν εὐθύμιαν μας. Εὐχάριστος συναναστροφὴ καὶ μουσικὴ χαροποιοῦν τὸν ἄγηρωπον, τούναντίον δ μονήρης βίος δυσαρεστεῖ αὐτόν. Ό αγαπῶν τὰ ώρατα φαγητὰ καταλαβάνεται ὑπὸ μεγάλης λύπης, δταν τρώγῃ φαγητὸν δχι καλόν, κ.λ.π.

"Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, δτι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκὸν ἢ ἄλλο αἰσθῆμα προένετε εἰς ἡμᾶς χαρὰν ἢ λύπην.

‘Η εύχαριστησις αυτή καὶ ή δυσαρέσκεια, ή όποια συνδέεται μὲν δρισμένα αἰσθήματα, καλεῖται ψλικόν ή κατ’ αἰσθησιν συναισθήματα· καὶ εἶναι εὐάρεστον μέν, ἐφ’ δύον λαμβάνομεν συνείδησιν, δτι ἐρεθισμός τις προσάγει τὴν καλὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν, δυσάρεστον δέ, δταν συμβαίνῃ τὸ ἀντίθετον.

Τὰ ψλικὰ συγαισθήματα εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτὸς ἐλαχίστων ἔξαιρέσεων κατὰ κανόνα εὐχάριστα μὲν ψλικὰ συγαισθήματα προκαλοῦν τὰ πράγματα, τὰ δποῖα εἶναι ὠφέλιμα ή ἀναγκαῖα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ σώματός μας (ὅπως εἶναι π.χ. αἱ νωπαὶ διπλῶται, τὸ γάλα, ὁ ἄρτος κτλ.) δυσάρεστα δὲ τὰ πράγματα, τὰ δποῖα εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ψυχήν μας (ὅπως εἶναι π. χ. οὐχὶ νωποὶ ἵχθυες, τὸ χαλκομένον κρέας, διπλῶται καὶ ὡρὰ πολλῶν ἡμερῶν κλπ.). Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὰ ἴσχυρότατα ψλικὰ συγαισθήματα προκαλοῦνται δύο αἰσθήσεις, αἱ δποῖαι ἐνεργοῦν ἀμέσως κατὰ τὴν εἰς τὸ σῶμα εἴσοδον τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ζωῆς στοιχείων, δηλ. τοῦ ἀέρος καὶ τῆς τροφῆς, ἢτοι η δσφροσις καὶ η γεῦσις, τὰ ἀσθενέστατα δὲ η μόλις ἀντιληπτὰ ψλικὰ συγαισθήματα προκαλοῦνται ἀπὸ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, αἱ δποῖαι δὲν εὑρίσκονται εἰς ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς μας εὐεξίας.

Τὰ ψλικὰ συγαισθήματα ἔξαρτῶνται:

α') ἀπὸ τὴν γενικὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν· δταν π.χ. πεινῶμεν, φαγητόν τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐγεστότατον· ἐνῷ, δταν εἰμεθα χορτασμένοι, τὸ αὐτὸ φαγητὸν προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν· ὥσαύτως, δταν εἰμεθα ἀκμαῖοι, συγαισθανόμεθα εὐχαρίστησιν ἀπὸ μακρὸν πορείαν, ἐνῷ, δταν εἰμεθα, ἔξ οίσαδήποτε αἰτίας, καταπεπονημένοι, ἀποκρούομεν οἰανδήποτε καὶ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν.

β') ἀπὸ τὴν συχνοτέραν η σπανιωτέραν ἐπανάληψιν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ δποῖοι προκαλοῦν τὰ συγαισθήματα ταῦτα· σύτῳ π.χ. φαγητόν, τὸ δποῖον τρώγομεν κατ’ ἀρχὰς μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν, προκαλεῖ ἐπὶ τέλους εἰς ἡμᾶς τὴν ἀηδίαν, ἐάν τρώγωμεν αὐτὸ συχνάκις· τὸ κάπνισμα προκαλεῖ κατ’ ἀρχὰς ἀηδίαν,

Δ. Γεωργανάκη—Ψυχολογία

μετά τινα ὅμως χρόνον δχι μόνον πάνει ή ἔξ αὐτοῦ ἀηδία, ἀλλὰ καὶ μεταβάλλεται εἰς εὐχαρίστησιν.

γ') ἀπὸ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ δποῖοι προκαλοῦν αὐτά· οὕτω π. χ. τὸ ἀλιμυρὸν καὶ τὸ δξιγον εἰναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον η ἰσχὺς τῶν ἐρεθισμῶν εἰναι μικρά, θταν ὅμως οἱ ἐρεθισμοὶ καταστοῦν ἰσχυρότεροι, η γεῦσις αὐτῶν καθίσταται δυσάρεστος· ωσαύτως τὸ γλυκὺ εἰναι συνήθως εὐχάριστον, θταν ὅμως ὁ ἔξ αὐτοῦ ἐρεθισμὸς εἰναι ἰσχυρότατος, καθίσταται ἀηδής· διὰ νὰ προκαλέσῃ λοιπὸν αἴσθημά τι εὐαρέσκειαν πρόπει νὰ ἔχῃ ὠδισμένην ἰσχύν, θταν δὲ η ἰσχὺς αὐτη γίνη μεγαλυτέρα, η εὐαρέσκεια μεταβάλλεται δλίγον κατ' δλίγον εἰς δυσαρέσκειαν· τὸ ἴδιον συμβαίνει πολλάκις καὶ θταν η ἰσχὺς τοῦ ἐρεθισμοῦ εἰναι πολὺ μικρά.

§ 24. ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

α') Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

‘Ορισμὸς τοῦ αὐτοσυναισθήματος. Μαθητής τις βλέπει δτι παρακολουθεῖ μὲ εὔκολίαν τὰ μαθηματικά, τὰ δποῖα διδάσκονται εἰς τὴν τάξιν του, δτι λύει εύκολως τὰ προβλήματα, τὰ δποῖα δίδει εἰς αὐτόν, διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν, δ διδάσκαλος, δτι καὶ ἴδιας λύσεις αὐτῶν εύρισκει καὶ διὰ τοῦτο συναισθάνεται μεγάλην εὐχαρίστησιν· ἀλλος ἔκτελει εύκολως τὰς διαφόρους χσκήσεις τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀθλητικὰς παιδιάς πρωτεύει τῶν συμμαθητῶν του· καὶ οὕτως συναισθάνεται εὐχαρίστησιν διὰ τὴν εύδοκιμησίν του εἰς τὴν γυμναστικήν· τούναντίον δυσαρεστεῖται ἔκεινος, δ δποῖος βλέπει δτι, παρ' δληγην τὴν προσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους, τοὺς δποίους καταβάλλει, δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τόσον καλὰ δσον θέλει μάλιημά τι η νὰ ἔκτελέσῃ ἐργασίαν ἀνατιθεμένην εἰς αὐτόν.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς η εὐχαρίστησις καὶ η δυσαρέσκεια ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς τὴν παράστασιν, τὴν δποῖαν ἀτομόν τι σχηματίζει περὶ τῆς ἴδιας ἀξίας· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν η ἀξία αὐτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μεγάλη, τὸ ἀτομόν τοῦτο εὐχαριστεῖται· ἐφ' ὅσον δὲ η ἀξία αὐτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μικρὰ η μηδαμινή, δυσα-

ρεστεῖται τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν καὶ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν
αὐτοσυναίσθημα.

Αὐτοσυναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ
δυσαρέσκεια, ἡ δποία συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις ἡμῶν
περὶ τῆς ἴδιας ἡμῶν ἀξίας· εὐχάριστα μὲν συναισθήματα
ἔχουμεν, δταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μεγάλη, δυσά-
ρεστα δέ, δταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μικρά.

Αὐτοσυνειδησία. Αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ παράστασις, τὴν
ἐποίαν σχηματίζομεν περὶ τῆς ἴδιας ἡμῶν ἀξίας, ἦ, μὲ ἄλλας λέ-
ξεις, ἡ γνῶσις τῆς ἴδιας ἡμῶν ἀξίας, τὸ γνῶθι σαυτὸν τῶν
ἀρχαίων. Κατὰ ταῦτα, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ βάσις τοῦ αὐτο-
συναισθήματος. Καὶ δρθὴν μὲν αὐτοσυνειδησίαν λέγομεν ὅτι
ἔχει ἐκεῖνος, δτις ἔχει ὁρθὴν παράστασιν περὶ τῆς ἀξίας του,
χωρὶς οὔτε νὰ ὑπερτιμᾷ οὔτε νὰ διποτιμᾷ αὐτήν, ἐσφαλμένην δὲ
αὐτοσυνειδησίαν ἔχει ἐκεῖνος, δτις δὲν ἔχει ὁρθὴν παράστασιν
τῆς ἀξίας του, ἀλλὰ γομίζει ταῦτην ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τῆς
πραγματικότητος.

Ο ἀνθρώπος, δ δποίος ἔχει περὶ αὐτοῦ παράστασιν ὅτι ἔχει
ἀξίαν ἢ πραγματικήν ἢ φανταστικήν, καθίσταται εὐκόλως ἀλαζών,
ὑπερήφανος, συγχρόνως δμως εἶναι καὶ θαρραλέος καὶ ἀποφα-
σιστικός· ἐνῷ τούναντίον δ ἀνθρώπος, δ δποίος φρονεῖ περὶ ἐκυ-
τοῦ ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν τινά, εἴτε στηρίζεται ἡ γνώμη του αὗτη
ἐπὶ πραγματικῆς αἵτιας, εἴτε μόνον ἐπὶ φανταστικῆς, γίνεται δει-
λὸς καὶ ἀτολμός, συγχρόνως δμως εἶναι ταπεινόφρων καὶ με-
τριόφρων. Ή δρθὴν λοιπὸν αὐτοσυνειδησία, ἦτοι ἡ ὁρθὴ κρί-
σις περὶ τῆς ἴδιας ἡμῶν ἀξίας, προφυλάττει ἡμᾶς, τὸ μὲν ἀπὸ
τῆς ἔπαρσιν καὶ τὴν ἀλαζονίαν, τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἀτολμίαν.

β') Τὸ συναισθημα τῆς τιμῆς.

Τὰ συναισθήματα ἡμῶν δὲν ἔξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν γνώ-
μην, τὴν δποίαν ἔχουμεν ἡμεῖς περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ
ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἀλλων περὶ ἡμῶν. Οὕτω π.χ. μαθητής τις
εὐχαριστεῖται, δταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτι-
μάται ὑπὸ τῶν διδασκάλων του, δυσκρεστεῖται δὲ δταν βλέπῃ ὅτι
οἱ διδάσκαλοι του ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν μικρὰν ἀξίαν ἢ καὶ δὲν τοῦ

νεώνορκα ναιενθέρκουσ ἵπη νιτοτολογίας νητάκιος μήτ οικισμός
ἀναγνωρίζουν καμμίαν ἀξίαν· ώσαύτως ὁ ὑποψήφιος διά τι ἀξίωμα
εὐχαριστεῖται μέν, δταν βλέπη δτι ή ἀξία του ἀναγνωρίζεται· καὶ
διὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνει κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μάλιστα μὲν μεγάλην
πλειοφήιαν, δυσαρεστεῖται δέ, δταν βλέπη δτι ή ἀξία του δὲ ἀνα-
γνωρίζεται· καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνει ἐλαχίστας φήφους. Τὴν εὐχα-
ρίστησιν αὐτὴν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν, η̄ ὅποια προέρχεται ἀπὸ
τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, καλοῦμεν συναίσθημα
τῆς τιμῆς.

**Συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς εἶναι η̄ εὐχαρίστησις η̄
η̄ δυσαρέσκεια, η̄ ὅποια συνδέεται μὲν τὴν ἐκτίμησιν τῆς
ἀξίας ἡμῶν ὑπὸ ἄλλων· καὶ εὐχάριστα μὲν συναίσθηματα
ἔχομεν, δταν βλέπωμεν δτι οἱ ἄλλοι ἐκτίμοῦν ἡμᾶς, δυσά-
ρεστα δὲ δταν βλέπωμεν δτι οἱ ἄλλοι μᾶς ὑποτιμοῦν η̄ δὲν
μᾶς ἐκτιμοῦν.**

Κατὰ ταῦτα τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς συγγενεύει μὲ τὸ
αὐτοσυναίσθημα· βάσις καὶ τῶν δύο τούτων συγαίσθημάτων εἶναι
η̄ κρίσις περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ᾽ εἰς μὲν τὸ αὐτοσυναίσθημα η̄
κρίσις αὐτῇ προέρχεται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ίδίους, εἰς δὲ τὸ συναίσθημα
τῆς τιμῆς η̄ κρίσις αὐτῇ προέρχεται ἀπὸ ἄλλους. Τὸ συναίσθημα
λοιπὸν τῆς τιμῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐπέκτισις τοῦ αὐ-
τοσυναίσθηματος καὶ εἰς ἄλλους· διὰ τοῦτο δὲ τὸ συναίσθημα
τῆς τιμῆς ἔξαρταται ἀπὸ τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ μεταβάλ-
λεται, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ αὐτοσυναίσθηματος. Ἐκεῖνος
π.χ. δστις ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὥραιότητά του, εὐχα-
ριστεῖται, δταν οἱ ἄλλοι ἐπαιγοῦν αὐτὸν διὸ αὐτὴν, λυπεῖται δέ,
δταν οἱ ἄλλοι δὲν ἀποδίδουν καμμίαν σημασίαν εἰς τὸ κάλλος του.
Ἐὰν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ κατανοήσῃ, δτι η̄ ὥραιότης δὲν εἶναι πολὺ^ν
σπουδαῖον πρᾶγμα καὶ ἀποδίδῃ μεγάλην σημασίαν εἰς ἄλλο τι, π.χ.
τὰς γνώσεις, τὴν δεξιότητα εἰς ταύτην η̄ ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν
κλπ. δὲν κάμνει πλέον ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν η̄ περὶ τῆς καλλονῆς
του εύμενής η̄ δυσμενής κρίσις τῶν ἄλλων.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν
ἄνθρωπον· ἐκεῖνος, δστις ἔχει ἴσχυρὸν συγαίσθημα τιμῆς, ἐκεῖνος
δηλ. δ δποτος ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων
ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας του, προσπαθεῖ νὰ κάμηγη μόνον ἐκείνο, τὸ
ὅποιον θὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ

πᾶσαν πρᾶξιν, ἢ ὅποια εἶναι δυνατὸν γὰ προκαλέση τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ὑποτίμησίν του· ἐὰν δὲ τοιοῦτος ἀνθρωπος ζῇ εἰς ἀγαθὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἵτοι μεταξὺ ἀνθρώπων, οἱ δόποιοι ἀναγνωρίζουν καὶ ἐκτιμοῦν τὸ πραγματικῶς ὁρθὸν καὶ ἀγαθὸν κατηγοροῦν δὲ καὶ ἀποδοκιμάζουν τὸ πραγματικῶς κακόν, ὁ ἀνθρωπος οὗτος θὰ γίνη σὺν τῷ χρόνῳ ἡθικὸς ἀνθρωπος. Ἐπειδὴ διαφέρει τοῦτο δὲν συμβαίνει συνήθως, ἀλλ᾽ ἔκκαστος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός μας ἐπαιγνεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς νομίζει ὁρθὸν καὶ ἀγαθόν, διὰ τοῦτον ἡ ἄλλον λόγον, ἀποδοκιμάζει δὲ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς νομίζει, διὲ οἰονδήποτε λόγον, κακόν, δὲν πρέπει γὰ ἐξαρτῶμεν ἀπολύτως τὴν συμπεριφοράν μας ἀπὸ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων, ἀλλ᾽ ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας ὁρθὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κρίσιν, τὴν δοκίμην θὰ μορφώσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον σύμφωνα μὲν ἐκεῖνα, τὰ ὅποια θὰ μάθωμεν εἰς ἐν ἀπὸ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια (ἡθικὸν συγαίσθημα).

γ') Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Ορισμὸς καὶ γένεσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναίσθηματος.
Ημέραν τινὰ τοῦ χειμῶνος συναντῶ γέροντα ἐπαίτην μὲ παλαιὰ ἐνδύματα, ὧχρὸν πρόσωπον καὶ τρέμοντα ἀπὸ τὸ ψῦχος καὶ τὴν πειναν· μόλις ἴδω τὸν γέροντα τοῦτον, συναίσθανομαι τάσην λύπην δισηγή σχεδὸν θὰ συνησθάνομην, ἐὰν ἐγὼ δὲ ἴδοις εὑρισκόμην εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ πάσχω λοιπὸν μετὰ τοῦ πάσχοντος γέροντος καὶ τὸ συγαίσθημα, τὸ δόποιον γεννᾶται εἰς ἐμέ, καλοῦμεν συμπάσχειν.

Αλλοτε μεταβαίνω πρὸς ἐπίσκεψιν φίλου μου, ὁ δόποιος εὑρίσκεται· εἰς ἀνάρρωσιν ἀπὸ μακράν καὶ ἐπικίνδυνον νόσου· βλέπω πόσον αὐτὸς χαίρει διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ὑγείας του καὶ χαίρω καὶ ἐγὼ μετ' αὐτοῦ· τὸ συναίσθημα τοῦτο καλοῦμεν συγχαίρειν, διὲ ἐνδὲ δὲ δινόματος τὸ συμπάσχειν καὶ τὸ συγχαίρειν καλοῦμεν συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Συμπαθητικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι ἡ χαρὰ διὰ τὴν χαρὰν τῶν ἄλλων καὶ ἡ λύπη διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων. Συγχαίρομεν μέν, ὅταν μετέχωμεν τῆς χαρᾶς τῶν ἄλλων, συμπάσχομεν δέ, ὅταν μετέχωμεν τῆς λύπης τῶν ἄλλων.

Ἄλλὰ πῶς συμβαίνει νὰ μετέχωμεν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς

λύπης τῶν ἄλων; ὅταν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ἐποίαν, οἱ ἄλλοι χαίρουν ἢ λυποῦνται, ἐάν συνέῃ ἀνάλογόν τι καὶ εἰς ἡμᾶς προηγουμένως, ἢ σημερινὴ ἀντίληψις ἀναπλάττει εἰς τὴν συνείδησίν μας τὴν δμοίαν κατάστασιν, εἰς τὴν ἐποίαν καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε εὑρέθημεν, κατέτη δὲ τὰ συναισθήματα, τὰ ἐποία τότε συγκριθάνθημεν ὥστε τὰ συναισθήματα, τὰ ἐποία τώρα ἔχομεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας, ἢ ὅποια προκαλεῖ τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων, εἶναι συναισθήματα, τὰ ἐποία προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάπλασιν σχετικῶν πρὸς τὴν αἰτίαν ταύτην παραστάσεων· δὲν εἶναι τι, τὸ δποῖον ἀμέσως προκαλεῖται παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναπλάσεως σχετικῶν περιστάσεων. Ἔνιστε δμως τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα προκαλοῦνται καὶ ἀμέσως ὅχι δηλ. ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης. ἄλλοτε μόνον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἔξωτερων σημείων τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τὰ ἐποία βλέπομεν εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ ἕδια ἔξωτερικὰ σημεῖα (συγωφρυμένον π. χ. πρόσωπον, δάκρυα ἢ γέλως, ἐνθουσιασμὸς κ. λ. π.) εἰχον συνδεθῆ ἄλλοτε καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς μέτινα λύπην ἢ χαράν.

Αὐτονόητος λοιπὸν προϋπόθεσις διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ συμπαθητικὸν συναισθῆμα, εἶναι τὸ δτι καὶ ἡμεῖς ενδρέθημεν ποτε εἰς τὴν αὐτὴν ἢ δμοίαν κατάστασιν καὶ συνησθάνθημεν τὸ ἕδιον πρὸς τοῦτο, τὸ δποῖον οἱ ἄλλοι συναισθάνονται τώρα. Ἐντεῦθεν ἔξηγεται, διατὶ τὸ αὐτὸν πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ εἰς δλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ ἕδιον ἢ τῆς αὐτῆς ἴσχύος συμπαθητικὸν συναισθῆμα (ἐκείνος, δ ἐποίος ἐπείγαχε ποτε, λυπεῖται πολὺ περισσότερον τὸν πεινῶντα ἀπὸ ἐκείνον, δ ὁ δποῖος οὐδέποτε γῆσθάνθη τὸ λυπηρὸν τῆς πείνης αἰσθῆμα, ἐκείνος, δ ἐποίος ἔχασε τὸν οἰόν του εἰς τὸν πόλεμον, ἐγνοεῖ πολὺ καλύτερα τὸν πόνον τοῦ πατρός, εἰς τὸν δποῖον ἀναγγέλλεται δμοία ἀπώλεια ἀπὸ ἐκείνον, δ ὁ δποῖος δὲν ἔδοκιμασε τοιστὸν ἀτύχημα ἢ δὲν ἀπέκτησε τέκνα κ. λ. π.) καὶ διατὶ παρατηρεῖται ἐνίστε δτι, βλέποντες ἀνθρώπους πάσχοντα, συναισθανόμεθα λύπην πολὺ μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν ἐκείνης, τὴν ἐποίαν συναισθάνεται: αὐτὸς δ πάσχων (πρδλ. καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν «ὅ χορτασμένος δὲν πιστεύει τοῦ πεινασμένου»).

Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Πολλάκις δμως παρατηρεῖται φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου· οἱ ἀνθρώποι δηλ.

ένιστε χαίρουν διὰ τὴν λύπην τῶν ἀλλων καὶ λυποῦνται διὰ τὴν χαράν των εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγομεν, διὰ ἔχουν χαιρεῖ-
κανίαν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν φθόνον. Ἡ χαιρεκακία λοιπὸν εἶναι
ἀντίθετος τοῦ συλλυπεῖσθαι, ὃ δὲ φθόνος ἀντίθετος τοῦ συγ-
χαίρειν τὴν χαιρεκακίαν καὶ τὸν φθόνον καλοῦμεν μὲν ἐν ὄγομα-
ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Ὁ φθόνος ἐμφανίζεται συχνότε-
ρον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν χαιρεκακίαν.

Ἀνάπτυξις τῶν συμπαθητικῶν καὶ τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθήματων. Τὰ συμπαθητικὰ καὶ τὰ ἀντιπαθητικὰ συναι-
σθήματα πρόερχονται κυρίως ἀπὸ τὴν οὐλίσιν καὶ τὴν ἀποστρο-
φὴν πρὸς τοὺς ἄλλους. Συμπαθοῦμεν κυρίως τοὺς ἀνθρώπους
πρὸς τοὺς ὅποίους συγαισθανόμεθα, διὸ οἰογδήποτε λόγον, ἀγάπην,
ἀντιπαθοῦμεν δὲ ἑκείνους, πρὸς τοὺς ὅποίους συγαισθανόμεθα ἀπο-
στροφὴν. Ἐντεῦθεν ἐνγοσῦμεν, διατὶ τὸ συμπαθητικὸν συγαισθήμα
ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν μελῶν μιᾶς
οἰκογενείας (*οἰκογενειακὸν συναισθῆμα*) καὶ τῶν μελῶν τῆς
αὐτῆς πατρίδος (*πατριωτικὸν συναισθῆμα*). Ἡ ὑψίστη καὶ τε-
λειωτάτη μορφὴ τοῦ συμπαθητικοῦ συγαισθήματος εἶναι ἑκείνη,
κατὰ τὴν ὅποιαν συμπαθοῦμεν ἀγνώστους εἰς ήματς ἀνθρώπους καὶ
μάλιστα καὶ τοὺς ἔχθρους ήματα.

Ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ συμπάθεια. Ἐφ' ὅσον η συμ-
πάθεια, τὴν ὅποιαν συγαισθανόμεθα διὰ τοὺς πάσχοντας, περιορί-
ζεται μόνον εἰς τὸ συναισθητικόν, τὸ ὅποιον γεννᾶται παρ' ήματι, ἀνευ-
οὐδεμιᾶς ἐνεργείας πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ πάσχοντος, καλεῖται πα-
θητική, δταν δὲ η συμπάθεια αὕτη παρακινή ήματς καὶ εἰς ἐνερ-
γείας, εἰς πράξεις, εἰς ἀτομικὰς θυσίας πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πα-
σχόντων, καλεῖται ἐνεργητική. Οτι η ἐνεργητικὴ συμπάθεια
εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς παθητικῆς εἶναι αὐτονόητον. Τὴν ἐνεργητι-
κὴν αὐτὴν συμπάθειαν συνιστᾷ καὶ δι κύριος ήματα Ἰησοῦς Χριστός,
τονίζων τὴν σημασίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

δ') Τὸ συναισθῆμα τοῦ καλοῦ.

1. Τὸ καλόν.

Ἐὰν ἴδωμεν μίαν στιγμήν, μίαν εὐθεῖαν γραμμήν, ἔν χρώμα-
έὰν ἀκούσωμεν ἕνα φθόγγον, ἕνα μουσικὸν τόνον, δὲν λέγομεν διὰ
αὐτὰ εἶναι: **καλά.**

Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν ἀπλᾶς παραστάσεις, ἡτοι παραστάσεις, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν μέλος μόνον ἢ ἀπὸ ἕνα ἐρεθισμόν. Ἐκ τούτου ἐγγοῦμεν, δτι τὸ καλὸν δὲν ἔξαρταται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων. Ἐὰν εἰς τόνος εἶναι καθαρὸς καὶ σαφῆς, τὸ γεννώμενον συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς εὐάρεστον, ὅχι δμως καὶ καλόν. Κατὰ ταῦτα τὸ εὐάρεστον δὲν εἶναι πάντοτε καὶ καλόν.

Πολλαὶ γραμμαὶ ἢ στιγμαὶ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν μίαν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν μὲν εὐχαρίστησιν. Ὁμοίως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς εὐχαρίστησιν συνδυασμὸς τόνων, ποίημα καλῶς ἀπαγγελόμενον ἢ ἀδόμενον, τὸ ρόσον, μία καλὴ ἀνθοδέσμη, ἢν ώραίον οἰκοδόμημα, ἢν τοπίον κτλ.

Αἱ παραστάσεις αὐταὶ ἔχουν κοινόν, δτι εἶναι σύνθετοι· τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερα μέλη, τὰ ὅποια ὅλα δμοῦ ἀποτελοῦν ἢν ἑναίον ὅλον, εἶναι δὲ καὶ ὅμοια πρὸς ἀλλήλα, π. χ. γραμμαὶ, χρώματα, τόνοι ἢ φθόγγοι. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, δτι τὸ καλὸν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον εἰς συνθέτους παραστάσεις. Καλὸν δὲν ὑπάρχει, δταν ἔξετάξωμεν ἢν ἔκαστον μέλος, τῆς συνθέτου παραστάσεως, καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ μόνον, δταν λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς σχέσεως, ἢ δποία ὑπάρχει μεταξὺ πολλῶν μελῶν τῆς συνθέτου παραστάσεως.

Οταν φαντασθῶμεν ἀπλᾶς δμοειδεῖς παραστάσεις, π. χ. γραμμάς, χρώματα, τόνους, λέξεις κ. λ. π. εἰς ώρισμένην σχέσιν πρὸς ἀλλήλας, γεννᾶται μία μορφή. Οταν λέγωμεν μορφήν, ἐννοοῦμεν πάντοτε ἀντικείμενόν τι, π. χ. τὴν μορφὴν φύλλου, εἰκόνος, οἰκίας, κήπου κλπ. Δυνάμεθα δμως νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ εἰς ἀλλην περίπτωσιν. Οὕτω π. χ. ἢ συμφωνία εἶναι μορφὴ τόνων (μουσικὴ μορφή), τὸ ἰχνογράφημα εἶναι μορφὴ γραμμῶν (πλαστικὴ μορφή) κλπ. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει τὸ καλόν, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μορφὰς αὐτὰς καλοῦμεν καλαισθητικὰς μορφάς.

Ολαὶ δμως αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι καλαί, μὲ ἀλλας λέξεις ἀπὸ πάντα συνδυασμὸν ἀπλῶν παραστάσεων δὲν ἀποτελεῖται καὶ καλὴ μορφή. Οὕτω π. χ. τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παραμορφώνε-

ταὶ πολλάκις διὰ τοῦτον ἡ ἄλλον λόγον καὶ φαίνεται εἰς ἡμᾶς αἰσχρόν. Συνδυασμὸς ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ κιτρίνου δὲν ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς. Ὁμοίως οἰκοδόμημα ἀτύμμετρον δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς καλόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν μᾶς ἀρέσκει.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι διακρίνομεν δύο εἰδη μορφῶν, τὰς καλὰς καὶ τὰς αἰσχράς, καὶ ὅτι αἱ μὲν καλαὶ προκαλοῦν τὴν εὐαρέσκειαν, αἱ δὲ αἰσχραὶ τὴν ἀπαρέσκειαν ἡμῶν. Ἐάν θελήσωμεν νὰ εὔρωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης εὐκρεσκείας καὶ ἀπαρεσκείας, θὰ ίδωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰς πρώτας, τὰς καλὰς δηλ. μορφάς, παρατηρεῖται ὅτι αἱ ἀπλαῖ παραστάσεις συνδυάζονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον μεταξύ των, ὡστε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τοῦτον γεννᾶται ἀρμονία, ἐνῷ εἰς τὰς αἰσχρὰς μορφάς, εἴτε διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ συνδυασμοῦ, εἴτε διὰ τὴν μονοτονίαν τῶν συνδυαζομένων ἀπλῶν γραμμῶν, ἡ ἀρμονία αὐτῇ δὲν ὑπάρχει· ἀπέραντος π.χ. πεδιάς ἡ ἔρημος ἀπαρέσκουν εἰς ἡμᾶς.

Κατὰ ταῦτα

Καλὰς λέγομεν τὰς μορφάς, αἱ δοποῖαι προκαλοῦν παρ' ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα, αἰσχρὰς δὲ τὰς προκαλούσας δυσάρεστον συναίσθημα.

Ἐξ ὧσων ἀνωτέρω ἐλέγομεν, βλέπομεν ὅτι πηγαὶ τοῦ καλοῦ εἶναι κυρίως δύο, ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη. Ὄλαι αἱ μορφαὶ τῆς φύσεως δὲν εἶναι καλαῖ· εὑρίσκομεν π.χ. δένδρα, ἄνθη, τοπία, ἀτινα δὲν εἶναι καλά. Πᾶσα δύμας μορφὴ τῆς τέχνης πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι καλή, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τέχνης. Ἡ τέχνη δύναται πολλάκις νὰ διορθώσῃ τὴν φύσιν συνδυάζουσα καταλλήλως τὸ ἐν τῇ φύσει ἀτάκτως διεσπαρμένον. Οὕτω π.χ. εἰς ἔνα ἀνθίνα δυνάμεθα νὰ διατάξωμεν καταλλήλως τὰ διάφορα φυτὰ καὶ νὰ ἀποτελέσωμεν ἐν σύνολον διεγείρον τὴν εὐαρέσκειάν μας· τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι κατὰ τὸ κάλλος πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους.

Τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καλὸν εἶναι ποικίλον. Ὅταν ἡ τέχνη συνδυάζῃ σωματικὰς μορφάς, ὥπως κάμηνον ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική καὶ ἡ ζωγραφική, καλοῦμεν αὐτὴν εἰκαστικήν, ὅταν δὲ συνδυάζῃ καλοὺς μουσικοὺς τόνους, καλοῦμεν αὐτὴν μουσικήν, καὶ τέλος

εταν ἐκφράζῃ τὸ καλὸν διὰ τῆς γλώσσης, καλοῦμεν αὐτὴν ποίησιν.

2. Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

Τὸ καλὸν βλέπομεν εἰς τὰς εἰκόνας, τὰς οἰκοδομήματα, τὰς ἐκκλησίας, τοὺς ἀνθρώπους κλπ. ἀκούομεν εἰς φόρα, ἀπαγγελλόμενον ποίημα, μουσικὴν συμφωνίαν κλπ. Δυνάμεθα ἄρά γε καὶ νὰ γευθῶμεν αὐτὸν εἰς ἐν φαγητόν, νὰ τὸ δισφραγθῶμεν εἰς ἐν ἀνθοῖς ἢ διταν ἐγγίζωμεν ἐν μέταλλον νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ εὑαρεσκείας :

Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἀπαντῶμεν ἀρνητικῶς. Ἐκείνον, τὸ δποῖον γευθῆμα ἢ δισφραινόμεθα, καλοῦμεν ἀπλῶς εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον καλὸν δμως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν. Ὁχι δὲ μόνον αἱ ἀπλαῖ αὐταὶ ἐκ τῆς γεύσεως, τῆς δισφρήσεως καὶ τῆς ἀρῆς παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ δονομασθοῦν καλαῖ, ἀλλ ὡδὲ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν, π.χ. γλυκὺ καὶ ξινόν, ψυχρὸν καὶ θερμὸν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας μόνον ἢ δρασίς καὶ ἡ ἀκοή βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ, διὰ τούτο δὲ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταῦτα αἰσθήσεις τοῦ καλοῦ. Ἐνεκα τούτου ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἀμα καὶ κωφός δὲν ἀποκτᾷ παράστασιν τοῦ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην καλοῦ.

Ο μικρὸς βλέπει πολλὰ ἀντικείμενα καὶ ἀκούει πολλοὺς θῆχους, ἀλλὰ δὲν δεικνύει ὅτι τούτο, τὸ δποῖον βλέπει ἢ ἀκούει, προκαλεῖ εἰς αὐτὸν εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Ὄλιγα δμως ἔτη μετὰ ταῦτα διαχρίνει τὰ καλὰ ἐγδύματα, τὴν καλὴν κούκλαν, τὴν καλὴν οἰκίαν, εἰκόνα κλπ. ἀπὸ τὰς αἰσχράς. Ωσαύτως μὲ εὐχαρίστησιν ἀκούει τὸ κλειδοκύμβαλον, τὸ φόρα κλπ,

Ἐκ τούτων ἔννουμεν, ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἀπλῶς καὶ μόνον μὲ τὴν δρασίν καὶ τὴν ἀκοήν. Πῶς συμβαίνει τοῦτο; Ἐκείνος, δστις κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινὸς δὲν προσέχει εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ κατ ἀκολουθίαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκριβῶς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων διαφοράν, δὲν δύναται ἀκόμη νἀντιληφθῇ τὸ καλὸν οὐδὲ νὰ ἀπολαύσῃ ἐκ τούτου εὐχρέστειαν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ κάλλος οἰκοδομήματος, εἰκόνος κλπ. πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμβα-

θύγωμεν εἰς τὴν ἔξέτασιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον δλα αὐτά, ἀλλὰ σαφῶς γάντιλαμβανώμεθα καὶ τὰ μέρη, ἀπὸ τὰ δποῖα ταῦτα ἀποτελοῦνται, καὶ νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰ πρὸ ἀλληλα. Τότε μόνον γίνεται ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου σαφεστάτη καὶ διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα. Μόνον δταν ἔξετάζωμεν μὲ προσοχήν τι, ἀνακαλύπτομεν τὴν ὁρθὴν σχέσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, παρατηροῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ ἐννοοῦμεν πόσον ἐπιτυχῶς ἡδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ ἔξωτερικεύσῃ τὴν ἴδεαν, τὴν δποίαν συνέλαθε, καὶ λέγομεν, αὐτὸ εἶναι καλόν.

Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ δποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν ἀρμονικῶν μορφῶν, καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, τὸ δποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπό τὴν σαφῆ παράστασιν δυσαρμονικῶν μορφῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰς μὲν ἀρμονικὰς μορφὰς καλοῦμεν καλάς, τὰς δὲ δυσαρμονικὰς αἰσχράς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συντομώτερον συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐπὶ τῷ αἰσχρῷ.

Εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους παρατηρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, διαφορὰ δὲ ὑπάρχει κυρίως εἰς τοῦτο, τί δῆλον. ἔκκαστος νομίζει καλόν τοῦτο ἔξαρταται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν, τὸ περιβάλλον καὶ τὴν πνευματικὴν ἐν γένει μόρφωσιν. Παρατηρεῖται ως αὐτῶς, δτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὴν ἴδιαν δεξιότητα νὰ ἀντιλαμβάνωνται τὸ καλόν, δπου δήποτε τοῦτο ὑπάρχει ἄλλος π.χ. ἀντιλαμβάνεται τελειότερον τὸ ἐν τῇ φύσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ποιήσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ζωγραφικῇ κλπ. καλόν, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ δποῖον ἔχει ἔκαστος.

3. Σπουδαιότης τοῦ συναίσθηματος τοῦ καλοῦ.

Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἀνθρώπον, ὅχι μόνον διότι ἀνυψώνει αὐτὸν εἰς σφαίρας ὑψηλοτέρας τοῦ ἀγώνος καὶ τῶν κακοπαθειῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, οὕτω δὲ ἀνακουφίζει αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ διότι συντελεῖ εἰς τὴν ἡθικοποίησίν του. Ὁ ἀλγήθως εὐχαριστούμενος καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ καλὸν οὐδέποτε περιπίπτει εἰς ὠμέτητας καὶ χυδαιότητας, ἀλλὰ μὲ ἀγανά-

κτησιν ἀποστρέφεται πᾶν ἡθικῶς οὐχὶ καλὸν καὶ ὄγγόν. Διὰ τοῦτο
ὁρθῶς θεωρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ ὡς κατωτέρα βαθμίς,
δόδηγοῦσσα εἰς τὴν ἡθικότητα. Τὴν δύναμιν αὐτὴν τοῦ συναίσθή-
ματος τοῦ καλοῦ εἰχον κατανοήσει περισσότερον παντὸς ἄλλου οἱ
πρόγονοι μας καὶ διὰ τοῦτο ἔθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς τὴν βάσιν
πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως· ἐντεῦθεν δὲ ἐννοοῦμεν
καὶ διατὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὅμιλοις τε περὶ τῶν διδάσκαλων
τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οὐδέποτε παραλείπουν τὸν διδάσκαλον τῆς
μουσικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγιος Σταγειρίτης φιλόσοφος λέγει, ὅτι
ἡ μουσικὴ τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν, ὁ Λούθηρος, ὅτι ἀποδιώ-
κει τὸν διάβολον, ὁ δὲ Σαξεπεῖρος, ὅτι: «ὅτι οὐθωπας, ὅτις δὲν
ἔχει ἐν ἑαυτῷ μουσικήν, τὸν δποῖον δέν συγκινεῖ ἡ ἀρμονία
ώραίων τόνων, εἶναι κατάλληλος διὰ προδοσίαν, ληστείαν καὶ μο-
χθηρίαν».

ε') Τὸ ἡθικὸν συναίσθημα.

α') **Ἡ ἡθικὴ κρίσις.** Παῖς τις μοιράζεται μὲ συμμαθητήν του
τὸ πρόγευμά του· φίλος τις ἐξηγρέθισεν ἡμᾶς λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἔπειτα
δὲ ζητεῖ συγγράμμην· ἀνθρωπός τις σκώπτει ἀνάπηρον, τὸν δποῖον
καθ' ὅδὸν συγκατὰ ἢ ἀρνεῖται πρᾶξιν τινα φοδούμενος. τὴν τιμω-
ρίαν ἢ δι' ἄλλον λόγον. Ἀπὸ τὰς πρᾶξεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐπαι-
νοῦμεν, ἄλλας δὲ φέργομεν· καὶ τὰς μὲν πρώτας καλοῦμεν ἀγαθάς,
τὰς δὲ δευτέρας κακάς. Τοῦτο συμβαίνει ὡς ἔξης: 'Ἡ ἀντιλήψις
ἐκάστης τῶν πρᾶξεων τούτων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μας
σχετικάς παραστάσεις, πρὸς τὰς δποίας αἱ μὲν πρῶται τῶν ἀνω-
τέρω ἀντιλήψεων συγχωνεύονται, ἔνεκα τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμφω-
νίας, αἱ δεύτεραι διαμορφώνονται διὰ τὴν ἀντίθεσιν τὴν
μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Διὰ τοῦτο
εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις μας εἶναι εὐμενής, εἰς
δὲ τὴν δευτέραν δυσμενής. **Ἡ ἡθικὴ ἀρα κρίσις λέγεται ἡ κρίσις,**
μὲν τὴν δποίαν ἐκφράζομεν τὴν γνώμην μας διὰ τὴν ἡθικό-
τητα πράξεώς τυνος.

β') **Ἡ ἡθικὴ συνείδησις.** Γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ
ἀπάτη εἶναι κακόν, ἡ δὲ ἀλήθεια καὶ ἡ τιμότης εἶναι ἀγαθόν.
Ως αὕτως γνωρίζομεν, ὅτι κακόν εἶναι ἡ συκοφαντία, ἡ περιφρό-

νησίς, νὰ βασανίζωμεν τὰ ζῷα, τούναντίον ἀγαθὸν εἶναι· νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον, νὰ τηρῶμεν τὴν ὑπόσχεσὶν μας, νὰ καταπιέζωμεν τὰς κακὰς ἐπιθυμίας μας, νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς γονεῖς, νὰ πει. Θώμεθα εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος κλπ.

Ο μικρὸς παῖς δὲν γνωρίζει τίποτε ἐκ τούτων· δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ αὐτοῦ ὅτι δὲν ἔχει ηθικὴν συνείδησιν. Καὶ εἰς τοὺς ἐγγλίκους δὲ παρατηροῦμεν, έτι ή ηθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς δλους ή ιδία, ἀλλὰ διάφορος κατὰ τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κχκοῦ ιδέας ἐκάστου. "Ανθρωποι, οὐδεμιᾶς η κακῆς τυχόντες ἀνατροφῆς καὶ διαπαιδαγωγῆσεως, ἔχουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀσφαρεῖς καὶ σκοτεινάς παραστάσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Πολλάκις ὥσαύτως παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ηθικαὶ παραστάσεις μερικῶν εἶναι ἐσφαλμέναι, δρωσ. π. χ. συμβαίνει, διαν τις νομίζῃ ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ κλέψῃ τι ἀπὸ τὸν πλούσιον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν πτωχόν. Ήθικὴ ἄρα συνείδησις εἶναι αἱ παραστάσεις, τὰς δποίας ἔχομεν περὶ τούτου, τὸ δποῖον ἐπιφέρεται εἰς ήμας νὰ πράξωμεν.

γ') Τὸ ηθικὸν συνναίσθημα. "Ανθρωπὸς τις ἐπροξένησεν εἰς ἐμὲ κακόν, διὰ τοῦτο δργίζομαι καὶ θέλω νὰ τὸν ἐκδικήθω, πολλάκις μάλιστα καὶ πράττω τοῦτο. Ταχέως ὅμως μετὰ ταῦτα σκέπτομαι, ὅτι ή ἐκδίκησις εἶναι κακὸν καὶ μετανοῶ διὰ τὴν πρᾶξιν μου. Γνωρίζω ὅτι ὁ μαθητὴς Α ἐπράξει κακόν τι, ἐρωτώμενος ὅμως ἀρρενίται, ὅτι αὐτὸς ἐπράξει τοῦτο μάλιστα δὲ ἐνοχοποιεῖ ἄλλον εὐθὺς ὡς ἀκούσω τοῦτο, διεγείρεται εἰς ἐμὲ ἀπαρέσκεια.

"Οταν ἀναγινώσκωμεν εἰς τὴν ἴστορίαν, ὅτι οἱ Πλαταιεῖς σπεύδουν προθύμως εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἔχομεν εὐάρεστα συνναίσθηματα· η πρᾶξις αὐτῇ φαίνεται εἰς ήμας ηθικῶς ἀξιέπαινος. Ἐκ τῆς ἴστορίας ὥσαύτως μανθάνομεν, ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐπρόδωσεν τοὺς ἐν Θερμοπύλαις ἀγωνιζομένους. Ἡ παραστασὶς τῆς πρᾶξεως αὐτῆς διεγείρει: εἰς ήμας λίαν ἀλγεινὰ συνναίσθηματα· μὲ ἄλλας λέξεις η πρᾶξις τοῦ Ἐφιάλτου ἀπαρέσκει εἰς ήμας.

Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα ἔξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν πρᾶξεις καὶ βουλήσεις ἀνθρώπων, εἴδομεν δέ, ὅτι αἱ παραστάσεις τῶν βουλήσεων καὶ τῶν πρᾶξεων ἄλλοτε μέν διήγειραν εἰς ήμας τὸ εὐάρε-

στον συναίσθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας, διὰ τοῦτο δὲ ἔχαρακτηρίσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς ἀγαθάς, ἀλλοτε δὲ διήγειραν τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς ἀποδοκιμασίας καὶ διὰ τοῦτο ὡνομάσαμεν τὰς πράξεις καὶ τὰς βουλήσεις αὐτὰς **κακάς**. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ συναίσθήματα καλοῦνται ήθικὰ συναίσθήματα.

Ἡθικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τὸ δυσάρεστον τῆς ἀποδοκιμασίας, τὸ δύοτον συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις βουλήσεων καὶ πράξεων τῶν ἀνθρώπων. Βούλησιν καὶ πρᾶξιν ἀρέσκουσαν λέγομεν ἀγαθήν, τὴν δὲ ἀπαρέσκουσαν **κακήν**, διὰ τοῦτο δυνάμεθα συντομώτερον νὰ εἴπωμεν: Ἡθικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ εὐαρέστησης διὰ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ λύπη διὰ τὸ κακόν.

Οπως δὲ εἰς τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὸ ἥθικὸν συναίσθημα παρατηρεῖται, ὅτι ἡ ἥθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς δῆλους τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἴδια, ἀλλ᾽ ἀναπτύσσεται κατὰ διάφορον τρόπον. Καὶ ἐνταῦθα ἔχει μεγίστην σημασίαν ἡ οἰκογένεια εἰς τὴν δρούσαν ἐγενήθη δι παῖς, ἡ κοινωνία, εἰς τὴν δρούσαν ἀνετράφη, ἡ διδασκαλία, τῆς δρούσας ἔτυχε, τέλος δὲ δι τρόπος, κατὰ τὸν δρούσον ἥσκηθη εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Εὔκόλως λοιπὸν ἐννοοῦμεν πόσον πρέπει καὶ οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι νὰ προσέχουν, ὅταν ἀνατρέψουν μικροὺς παῖδας, νὰ ἐμβάλουν εἰς αὐτοὺς δρθῆν συνείδησιν, ὅπως πᾶν μὲν πράγματι ἀγαθὸν διεγείρῃ τὴν εὐαρέσκειαν, πᾶν δὲ πράγματι κακὸν τὴν ἀπαρέσκειάν των καὶ ὅταν κρίνουν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων καὶ ὅταν πρόκειται οἱ ἴδιοι νὰ πράξουν τι.

στ') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα. Ὅταν δὲ μικρὸς παῖς ὅμιλῃ περὶ τοῦ Θεοῦ, δι ποίος τὸ πᾶν ἐδημιούργησε καὶ διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ σύμπαν, τὸν δρούσον ἐπικαλούμεθα κατὰ τὰς δυστυχεῖς τοῦ βίου ἡμέρας καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ληφθείσας εὐεργεσίας, φαντάζεται αὐτὸν ὡς πρόσωπον, τὸ δρούσον τὰ πάντα γνωρίζει, αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, ἀκριβῶς δπως καὶ διδιος αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν δρούσαν δι μικρὸς παῖς ἔχει περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὅντος, τοῦ Θεοῦ.

Αὗτὴ δὲ περὶ τοῦ Θεοῦ παράστασις τοῦ παιδὸς εἶναι δι πυρὴν

τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως· πρὸς ταύτην συγδέονται ὅλαι
καὶ λοιπαὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ.

‘**Η σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.**’ Οἱ πιστεύων εἰς
τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἔχει ὥρισμένας παραστάσεις περὶ τῆς πρὸς
αὐτὸν σχέσεώς του· δύσον δὲ περισσότερον εἶναι πεπεισμένος περὶ
τῆς ὑπάρχεως τοῦ Θεοῦ, τόσον σαφέστεραι εἶναι αἱ παραστάσεις
αὗται. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ἔξαρταται ἀπὸ τὸν Θεόν,
ὑπακούει εἰς αὐτόν, ἐπειδὴ ἔχει πεποίθησιν, ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ,
ἀγαπᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεόν καὶ ὑπακούει εἰς τὰς ἐντολάς του.
ἔνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπης, δὲν θέλει νὰ βλάψῃ τὸν πλησίον,
δειχνύει εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐεργέτην, ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν,
δὲν κλέπτει, δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον κλπ.

Διὰ τῶν παραστάσεων τούτων γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὰ θρησκευ-
τικά του καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς
ἔκατόν. Ἐκεῖνος, δοτις προσπαθεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ πιστῶς τὰ καθή-
κοντα ταῦτα, καλεῖται εὐσεβής, διότι εὐσέβεια εἶναι τὸ νὰ πιστεύῃ
κανεὶς εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν
ἔξ οἰης καρδίας καὶ νὰ πράττῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τὸν
ἄνθρωπον παραγγέλματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡθικά,
τὸ δόπιον δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν διὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς θρη-
σκείας, δοπιαὶ, πλὴν πολλῶν ἀλλων ἀτόπων, ἐπιτρέπουν καὶ τὸν
φόνον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ ἀληθῆς χριστιανὸς εἶναι καὶ
ἡθικῶς ἀνθρώπος.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας
ἔχομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρεστῶν εἰς αὐτὸν πράξεων, προ-
καλοῦν εἰς ἡμᾶς ποικίλα συναισθήματα, φόβον, σεβασμόν, ἀγάπην,
εὐγνωμοσύνην, πεποίθησιν, ταπεινοφροσύνην, μεταμέλειαν κλπ.

‘**Ο παριστῶν ἐν ἔκατῷ τὸν Θεὸν ὡς πατέρα τῶν ἀνθρώπων,**
συναισθάνεται ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ὁ παριστῶν αὐτὸν ὡς ἔξωργι-
σμένον κριτήν, συναισθάνεται φόβον, ὁ δὲ σκεπτόμενος τὴν δι-
καιοσύνην τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται πεποίθησιν ἐπ’ αὐτόν. Ἐκεῖ-
νος, δοτις κατενόγησε τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ
Θεοῦ, συναισθάνεται, πόσον ἀδύνατος εἶναι αὐτὸς καὶ μικρὸς ἐν
σχέσει πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ μικρὸς δὲ παῖς, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν,
συναισθάγεται ἀγωνίαν, εὐθὺς ὡς σκεφθῆ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παντο-

γνώστης. Ἐξ ὅλων τούτων βλέπομεν, διτὸς θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχήν του εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν παραστάσεις, δυνάμεθα δὲ νὰ δρίσωμεν αὐτὸς ὡς ἔξῆς.

Θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι: ἡ συνείδησις τῆς εὐναρεστῆσεως καὶ τῆς δυσαρεστῆσεως, ἡ δποία συνδέεται μὲ τὰς περὶ Θεοῦ παραστάσεις ἡμῶν.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μορφώνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν δποίον μορφώνεται: καὶ τὸ γῆθικὸν συναίσθημα, γῆτος διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, μὲ τοὺς δποίους ἀναστρέφεται: ἐν γένει ὁ παῖς, καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας, ἵδιᾳ μὲν τῶν θρησκευτικῶν, ἄλλᾳ καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μαθημάτων.

Θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις εὑρίσκομεν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν ἐποχῶν: καὶ οἱ λαοὶ ἔκεινοι, οἱ δποίοι παρέμειναν μέχρι σήμερον εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, παραδέχονται ἀσφάττους πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν δποίων ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου: ὅρθα ἀρια λέγει: ὁ Κικέρων ἰσχυριζόμενος. διτὸς «nemo omnium est tam immanis cuius mentem non imbuerit deorum opinio».

Οἱ ἀνθρώποι τῆς παλαιοτάτης ἐποχῆς, ἔκπληκτοι πρὸ τῶν ἀσυνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων, δπως π.χ. ἡ ἀστραπή, ὁ κεραυνός ἡ βροντή, ἡ χάλαζα, ἡ θύελλα, οἱ σεισμοὶ κλπ. ἔξελάμβανον ταῦτα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως ἀνωτέρων καὶ πανισχύρων ὄντων, εἰς τὰ δποία κατὰ τὴν βαθμίδα αὐτὴν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀπέδιδον ὥρισμένην μορφήν. Τὰ δύτα ταῦτα ἐφαντάζοντο οἱ ἀνθρώποι: κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κρύπτομενα εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων συναίσθημα ἐξεδηλοῦστο εἰς τὸν φόρον μὴ δυσαρεστήσουν ἡ ἔξοργίσουν κατὰ τινὰ τρόπον τὰς πνευματικὰς αὐτὰς δυνάμεις, αἱ δποίαι πανταχοῦ τοῦ περιβάλλοντος κρύπτονται καὶ αἱ δποίαι, δυσαρεστούμεναι, πολλὰ τὰ κακὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρουν.

Εἰς ἀνωτέρων βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ τὰ δύτα ἀνθρωπίνη μορφή, διὰ τοῦτο δὲ τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκείας καλοῦμεν ἀνθρωπομορφισμόν.

Ἄφου δὲ ἀπαξ ἀπεδόθη εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνη μορφή,

ἀπεδέθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ ἔλαιι αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔλοι οἱ σίκσγενειακοί, κοινωνικοί καὶ πολιτειακοί εσμοὶ αὐτῶν.

“Οτε δὲ ἀνεπτύχθησαν πλουσιώτερον καὶ τελειότερον τὰ ἡθικὰ συναίσθηματα διὰ τῆς συμβολήσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ ἐθεωρήθησαν ὡς φύλακες τῆς ἡθικῆς καὶ φρεσυροὶ τοῦ παρεγγέλματος δικαίου. Εἰς τὰ ἐμηρικά ποιήματα οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται καὶ ὡς προσωποποίησις τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ὡς ἔχοντες τὰς ἀνθρωπίνας ἀδυναμίας, ἐξ ἄλλου δημοσίου καὶ ὡς φρεσυροὶ τῆς ἡθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ τιμωροὶ τῶν παραβαινόντων τὰς διατάξεις αὐτῶν. Οἱ Ζεὺς π. χ. εἶναι οὐ μόνον ὁ νεφεληγερέτης καὶ ὑψηλομέτης θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις περιδεής ἢ αὐτηρὸς σύζυγος τῆς Ἡρας καὶ τέλος ὁ χέων «λαθρότατον ὅδωρο, διτε δὴ ὁ ἀνδρεσσος κοτεσσάμενος χαλεπήνη», οἱ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιάς κρίνωσι θέμεστας, ἐκ δὲ δίκην ἐλάσσωσι, θεῶν δηπιν οὐκ ἀλέγοντες» (Ιλ. ΙΙ., 385 καὶ ἔξ.).

Καθόσον δὲ ἀναπτύσσονται μὲν αἱ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἕλλήνων, τὸ δὲ ἡθικὸν αὐτῶν συναίσθημα γίνεται τελειότερον καὶ λεπτότερον, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραστάσεις περισσότερον διασαφηνίζονται καὶ καθίστανται ὑψηλότεραι. Ἡδη δὲ Πίνδαρος, δὲ Αἰσχύλος καὶ δὲ Σοφοκλῆς ἔξαίρουν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διός, οὐτινος τὴν δύναμιν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ φθάσῃ, ἦν «οὕθιος ὅπνος αἴρει ποθὸν παντογήρως οὕτ' ἀκάματοι θεῶν μῆνες», καὶ διτις «ἀγήρωφ χρόνῳ δυνάστας κατέχει· Όλύμπου μαρμαρόσαν αἰγλαν» (Σοφ. Ἀντιγ. 604 καὶ ἔξ.), δὲ δὲ Πλάτων καὶ δὲ Ἀριστοτέλης ρητῶς λέγουσιν, διτις τὸ θεῖον εἶναι ἔν.

Εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως στηριζομένας μονοθεϊστικὰς θρησκείας κυριαρχεῖ ἡ πίστις εἰς ἔνα καὶ μόνον Θεόν, διτις, ὡς παντοδύναμος, πανάγαθος, πάνσοφος καὶ δικαιότατος κριτής, διευθύνει τὸν κόσμον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὰς θρησκείας ταύτας συγδέονται στενώτατα τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἡθικὰ συγαίσθηματα· οἱ ἡθικοὶ νόμοι εἰγαι ἐντολαι τοῦ Θεοῦ· δὲ ζῶν κατὰ τούτους ἐκπληρώνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ζῇ θεαρέστως, δὲ παραβαίνων τούτους ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Θεοῦ.

ζ') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Οταν δυνηθῶ νὰ λύσω πρόβλημά τι γι νὰ ἐρμηνεύσω εὐκόλως τὸ δριζόμενον ἐκ τοῦ ἀδιδάκτου θέμα, συναισθάνομαι εὐχαρίστησιγώσαύτως χαίρω, ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου. Ή εὐχαρίστησις αὕτη εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων. Τούναντίον δυσαρεστοῦμαι, ὅταν ἡ ἀφομοίωσίς μου προβαίνῃ δυσκόλως ή δταν δὲν λαμβάνω ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου.

Ανάλογόν τι παρατηροῦμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν, διτις ἀφοῦ εὑρε τὸ ἀπὸ αὐτοῦ δύνομακθὲν θεώρημα, έθυσίσασεν, ἀπὸ τὴν χαράν του, εἰς τοὺς θεούς ἑκατὸν βοῦς, καὶ εἰς τὸν Ἀρχιμήδη, διτις, ἀνακαλύψας τὴν εὔρεσιν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν σωμάτων, τόσον ἔχάρη διὰ τοῦτο, ὥστ' ἔτρεχεν εἰς τὰς δόδους γυμνὸς φωνάζων «εὔρηκα, εὕρηκα!»

Καὶ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ ἐκδηλούμενα εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, εἶναι ἐπακολούθημα τούτου, διτις ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἔλυσαν διὰ τῆς νοήσεώς των ζήτημά τι οὕτω δὲ ηὔρυναν τὰς γνώσεις των.

Εἰς δλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις πρόκειται περὶ συναισθήμάτων, τὰ δποία συνοδεύουν τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν παρετηρήσαμεν δέ, διτι, ἐφ' δσον ή ἀφομοίωσίς καὶ ή νόησις προσδιάνουν εὐκόλως, ἔχομεν εὐχάριστα συναισθήματα, ἀλλως ἔχομεν δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν διανοητικὰ συναισθήματα.

Διανοητικὰ λοιπὸν συναισθήματα εἶναι ή συνείδησις τῆς εὐαρεστήσεως καὶ τῆς δυσαρεστήσεως, ή δποία συνοδεύει τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν.

§ 25. ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

α' Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.

Ἀπὸ δια γνωρίζομεν περὶ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συναισθημάτων, βλέπομεν διτι τὰ δύο αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα διακρίνονται

σαφῶς ἀλλήλων· εἰς τὰς παραστάσεις παριστῶμεν πάντοτε ἐν ἡμῖν ἀντικείμενόν τι ἢ μέρος ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον δύναται νὰ εἰναι σῶμα, γεγονὸς ἢ κατάστασις· δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν τὴν συνείδησιν τῶν ἀντικειμένων· εἰς τὰ συναισθήματα τούναντίον συναισθανόμεθα ὀρισμένας καταστάσεις ἡμῶν αὐτῶν· κατὰ ταῦτα, τὰ συναισθήματα εἶναι ἡ συνείδησις τῶν καταστάσεων· ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἐκείνα, τὰ ὄποια εἴπομεν προηγουμένως, ἔξετάζοντες τὰ διάφορα εἴδη τῶν συναισθημάτων καὶ πρὸ πάντων τὰ ὄλικὰ καὶ τὰ διανοητικὰ συναισθήματα, δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ἀκριβέστερον τὰ συναισθήματα, ὡς ἔτις· τὰ συναισθήματα δεικνύουν πᾶς ἔπεινεργεῖ τι εἰς τὸ σῶμα ἢ τὸ πνεῦμα ἡμῶν· καὶ τὰ μὲν εὐάρεστα συναισθήματα δεικνύουν κατὰ κανόνα, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν προάγονται καθ' οἰανδήποτε κατεύθυνσιν, τὰ δὲ δυσάρεστα συναισθήματα δεικνύουν, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν κωλύονται κατ' αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν· τοῦτο βεβαίως δὲν σύμβαίνει πάντοτε· τὰ συναισθήματα λοιπὸν δὲν εἰναι, εἰς δλας ἀνεξιαρέτως τὰς περιπτώσεις, ἀσφαλῆ διαρόμετρα τοῦ διού μας, εἶναι δύμως, συνήθως, κατάλληλα προληπτικὰ μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν προσαγωγὴν αὐτοῦ.

β' Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα πόνον μόνον εἰς τὸν ὀδύντα, ὁ ὅποιος πάσχει, ἀλλὰ πολλάκις ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ εἰς δλόκληρον τὴν κεφαλήν· ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι πόνος, προερχόμενος ἀπὸ ἕνα δάκτυλον, μεταδίδεται εἰς δλόκληρον τὸν δραχίονα· εἰς τὰς περιστάσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι ὁ πόνος ἀκτινοβολεῖ· πολὺ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἀκτινοβολία εἰς τὰ δργανικὰ συναισθήματα· ἐχαὶ π.χ. εὑρισκώμεθα ἐπὶ μακρότερον χρόνον εἰς τὸν καθαρὸν ἀέρα, συναισθανόμεθα μίαν γενικὴν εὐεξίαν· ἡ εὐχαρίστησις δηλ. δὲν περιορίζεται εἰς τὰ σχετικὰ μόνον δργανα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς δλόκληρον τὸν δργανισμόν μας· τούναντίον δέ, ὅταν διαταραχθῇ, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἢ λειτουργία δργάνου τινός, δὲν αἰσθανόμεθα μόνον ἐνοχλήσεις εἰς τὸ δργανον τοῦτο, ἀλλ' ἔχομεν καὶ γενικῶς δυσάρεστα συναισθήματα· ἡ τοι-

αύτη ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος γίνεται πολλάκις τόσον ταχέως καὶ εἶναι τόσον τελεία, ώστε πλειστάνεις δὲν ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν τῶν αἰτιῶν, αἱ δποῖαι προκαλοῦν τὸ εὐάρεστον η̄ δυσάρεστον ζωϊκὸν συγκίσθημα.

Τὸ ἵδιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ διανοητικὰ συναισθήματα. Ἐὰν π.χ. ἐπιτύχω εἰς τὰς ἑξετάσεις η̄ εἰς ἕνα διαγωνισμόν, ἀπὸ τὸν δποῖον πιστεύω ὅτι ἑξαρτᾶται τὸ μέλλον μου, η̄ εὐχαρίστησις, τὴν δποίην συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτήν, εἶναι τόση, ώστε ἑξαφανίζεται οἰαδήποτε στενοχωρία, ἀπὸ οἰανδήποτε αἰτίαν προερχομένη.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι συναίσθημά τι ἀκτινοβολεῖ, ὅταν τὸ συναισθῆμα τοῦτο, εἴτε εὐάρεστον εἶναι εἴτε δυσάρεστον, μεταδίδῃ τὴν ποιότητά του εἰς δλην τὴν ψυχικήν μας κατάστασιν.

γ' Ἡ διάθεσις.

Πολλάκις προκαλοῦνται συγχρόνως περισσότερα συγκίσθηματα, τὰ δποῖα συνδέονται ποικιλοτρόπιας μεταξύ των, ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει συναίσθημά τι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ηττον ἐνιαῖον αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους συναισθήματα λέγομεν μερικὰ συναισθήματα, τὸ δὲ ἐνιαῖον συναισθῆμα, τὸ δποῖον προέρχεται η̄ αὐτῶν, λέγομεν δλικὸν συναισθῆμα· τὸ ἀνώτατον δλικὸν συναισθήμα, τὸ δποῖον, εἰς ώρισμένον χρονικὸν σημεῖον. περιλαμβάνει δλα τὰ μερικὰ συναισθήματα ἀποτελεῖ τὴν διάθεσιν· καὶ ἐφ' δσον μέν εἰς τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπερισχύει η̄ εὐχαρίστησις, η̄ διάθεσις εἶναι καλή, ἐφ' δσον δὲ ὑπερισχύει η̄ δυσαρέσκεια, η̄ διάθεσις εἶναι κακή.

Ἡ διάθεσις η̄ εἶναι κυρίως τὴν αἰτίαν της εἰς τὸ ζωϊκὸν συναισθῆμα, διὰ τὸ δποῖον εἰπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ητοι εἰς τὴν μεταξύ των σύνδεσιν τῶν δργανικῶν συγκίσθημάτων, τὰ δποῖα ἔχομεν εἰς ώρισμένον χρονικὸν σημεῖον· τὰ συναισθήματα αὐτὰ εἶναι η̄ ἀμεσος ἐκδηλώσις τῆς διαθέσεως η̄ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν δποίαν εὑρισκόμενα.

Ηλήγη τοῦ ζωϊκοῦ συγκίσθηματος, σπουδαῖα διὰ τὴν διάθεσιν εἶναι καὶ συναισθήματα συνδεόμενα μὲ ὀδοισμένας παραστάσεις, δπως εἶναι π.χ. η̄ εὐχαρίστησις, η̄ δυσαρέσκεια καὶ η̄ δργή.

τὰς ὁποίας συναισθαγόμεθα διὸ οἰονδήποτε γεγονός. Τὰ τοιαῦτα συναισθήματα ἔχουν ισχυράν ἀκτινοβολίαν διὰ τὴν δλην συναισθηματικήν μας κατάστασιν καὶ μάλιστα τόσον ισχυράν, ὡστε πολλάκις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐξαφανίζεται τὸ ζωϊκὸν συναισθῆμα.

Κατά κανόνα δμως η διάθεσις προέρχεται καὶ ἀπὸ τὰς δύο δμάδας τῶν συναισθημάτων, ητοι καὶ ἀπὸ τὸ ζωϊκὸν συναισθῆμα καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν πηγήν των εἰς καθαρῶς πνευματικάς λειτουργίας.

δ' Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων.

Οπως ἀναπλάττονται αἱ παραστάσεις, οὕτως ἀναπλάττονται καὶ τὰ συναισθήματα. Οταν διὸ οἰονδήποτε λόγον ἐνθυμηθῶ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, η ἀνάπλασις αὗτη δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ καθ' ἔαυτὰ τῆς καταστροφῆς, ἀλλ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν συναισθηματικήν μου κατάστασιν, ητοι ἐπαναφέρει εἰς ἐμὲ τὴν λύπην ἐκείνην, τὴν ὁποίαν συγγραφένθην τότε, δε τὸ γεγονός τοῦτο ἐτελεῖτο δμοίως, ἔταν ἐνθυμηθῶ εὐχάριστόν τι γεγονός, ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μου καὶ η χαρά, τὴν ὁποίαν συγγραφένθην δταν τὸ γεγονός τοῦτο ἔγινε.

Τὰ ἀναπλαττόμενα συναισθήματα δὲν ἔχουν δμως οὔτε τὴν ισχὺν, οὔτε τὴν ἀκτινοβολίαν τῶν ἀρχικῶν συναισθημάτων.

Τὰ συναισθήματα ἀναπλάττονται:

α') διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἱ δποῖαι ἐπρονάλεσαν τὸ πρῶτον τὰ συναισθήματα ταῦτα,

β') διὸ ἀλλων δμοίων συναισθημάτων.

§ 26. ΑΨΙΘΥΜΙΑΙ

1. Παῖς τις λαμβάνει τὸ νέον ἔτος δῶρον ἀνώτερον ἀπὸ ἐκείνο, τὸ δποῖον ἐπερίμενε. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονός ἐκπλήττει τὸν παιδαρέπειδη δὲ τὸ δῶρον ἀρέσκει εἰς αὐτόν, η ἐκπληξίας του συνδέεται μὲ εὐχαρίστησιν. Συχνὰ δμως ἀπὸ τὴν ἐκπληξίαν αὐτὴν προκύπτει καὶ ἀλλη ψυχικὴ κατάστασις. Η χαρὰ τοῦ

παιδὸς προχωρεῖ τόσον, ὥστε οὗτος γίνεται ἐκτὸς ἔαυτου, γελᾷ, πηδᾷ, λησμονεῖ ὅλα, καὶ αὐτὴν τὴν τροφὴν καὶ τὸν ὕπνον καὶ δπως λέγομεν, δὲν γνωρίζει τί κάμνει. Διαταράσσεται λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ παιδὸς ἢ μὲ ἄλλας λέξεις δι παῖς καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀψιθυμίαν ἢ ἀψικαρδίαν.

2. Πατήρ τις εἶναι βέβαιος, διτὶ ὁ οὗτος του θὰ προαγθῇ, αἰφνιδίως ὅμως μανθάνει, ἔτι ἔμεινεν εἰς τὴν ἴδιαν τάξιν· καὶ οὗτος ἐκπλήσσεται, δχι ὅμως εὐαρέστως, δπως προηγουμένως δι παῖς, ἀλλὰ δυσαρέστως. Καὶ ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν, διτὶ ἀπὸ τὴν ἐκπληξιν προκύπτει καὶ μία ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις· δι ἀνθρωπος δηλ. οὗτος περιπίπτει εἰς δργήν, γίνεται ἐκτὸς ἔαυτου καὶ λέγει πράττει τοιαῦτα, τὰ δποῖα οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν ἢ θὰ ἐπραττεν, ἐὰν εὑρίσκετο εἰς ψυχικὴν ἡρεμίαν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηροῦμεν σφοδρὰν διατάραξιν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, τὴν δποῖαν χαρακτηρίζομεν ὡς ἀψιθυμίαν.

3. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Αἴαντα, θστις, ἀφοῦ, παρὰ προσδοκίαν, δὲν ἔλαθεν ὡς ἀριστεῖον τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἔγινεν ἐκτὸς ἔαυτου, περιέπεσεν εἰς μανίαν καὶ εἰς μανίαν εὑρίσκομενος ἐπράξει τοιαῦτα, διὰ τὰ δποῖα, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, τόσον αἰσχύνεται, ὥστε προτιμᾶ νὰ αὐτοκτονήσῃ. Καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Ἐκτορος Ἀνδρομάχη, δταν εἶδεν αἰφνιδίως τὸν σύζυγόν της συρόμενον νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, τόσον ἐταράχθη, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος.

Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, διτὶ ἡ ψυχικὴ ἡρεμία διεταράχθη ἐνεκα ἀπροσδοκήτου τινὸς γεγονότος καὶ διτὶ ἡ διατάραξις αὐτη τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας συνεδέετο πάντοτε καὶ μὲ δρισμένας σωματικὰς μεταβολάς. Καὶ ἀπὸ τὴν ἴστορίαν δὲ καὶ ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν δίον γνωρίζομεν παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ δποῖοι, ἐνεκα αἰφνιδίας μεγάλης χαράς, φέουσι ἢ δργῆς, ἐλιποθύμησαν, προσεδλήθησαν ἀπὸ ἀποπληξίαν ἢ εἰς μίαν νύκτα ἔγιναν πολιοί. Οὐδὲν ἀπὸ τὰ πρόσωπα, τὰ δποῖα κατελήφθησαν ἀπὸ ἀψιθυμίαν, εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἥδύνατο πλέον νὰ σκέπτεται ἡρέμως.

Κατὰ ταῦτα:

1) Ἡ ἀψιθυμία εἶναι σφοδρὰ διατάραξις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, ἐνεκα ἀπροσδοκήτου ἀντιλήψεως.

2) Ἡ ἀψιθυμία ἐπιδρᾷ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος.

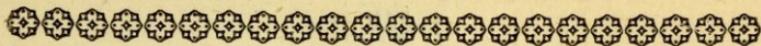
3) Ἡ ἀψιθυμία ἀφαιρεῖ τὴν ἴκανότητα τοῦ ἡσύχως σπέ- πτεσθαι. Κατ' αὐτὴν χάγει κανεὶς τὴν ψυχικήν του ἡρεμίαν καὶ ἐπανέρχεται πάντοτε, διὰ τοῦ νοῦ, εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ δποῖον ἐπροκάλεσε τὴν ἀψιθυμίαν, εἰς τὴν αἰτίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἐὰν λάθωμεν πρὸ δρθαλμῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν δποίαν ἀσκοῦν αἱ ἀψιθυμίαι ἐπὶ τὴν ἔλγην κατάστασιν τοῦ σώματος, δυγάμεθα νὰ διαχρίνωμεν αὐτὰς εἰς σθενικάς καὶ εἰς ἀσθενικάς.

Αἱ σθενικαὶ ἀψιθυμίαι ἐντείνουν ἐν γένει τὰς σωματικὰς λει- τουργίας καὶ αὐξάνουν τὴν μυϊκὴν δύναμιν. Αἱ δὲ ἀσθενικαὶ ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα χαλάρωσιν καὶ ἔξασθένωσιν τῶν μυῶν προσωρινήν. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουν ἡ χαρά, ἡ δργή, ἡ μανία, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὁ τρέμος, ἡ δειλία, ἡ λύπη κ.λ.π.

Αἱ ἀψιθυμίαι συνοδεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ κινήσεις, αἱ δποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκδηλώσεις τῶν ἀψιθυμιῶν. Τὰς κινήσεις αὐτὰς προκαλοῦν ὠρισμένοι μύες καὶ ἰδίᾳ οἱ μύες τοῦ μετώπου, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ οἱ τῶν αἵμαφόρων ἀγγείων, οἱ δποῖοι διὰ τῆς ευδύνσεως ἢ στειώσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιφέρουν τὰ συχνάτατα φαινόμενα τῆς ἀψιθυμίας δηλ. τὴν ὀχρότητα καὶ τὴν ἐρυθρότητα τοῦ προσώπου.

Εἰς ἀψιθυμίας περιπίπτουν εὐκολώτεραν οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἀπαίδεντοι. **Ἡ μόρφωσις** ἐν γένει ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψιθυμιῶν.

τόντο τίς ποιητής του νοέλην στη δεύτερη περιπέτεια Η (σελ. 12)
τόντο τον ξεχάνει τον πεπτόσακού μήτε ζευγόφθη κωνιώθη Η (σελ. 13)
τόντο τον ξεχάνει τον πεπτόσακού μήτε ζευγόφθη κωνιώθη Η (σελ. 14)
τόντο τον ξεχάνει τον πεπτόσακού μήτε ζευγόφθη κωνιώθη Η (σελ. 15)
τόντο τον ξεχάνει τον πεπτόσακού μήτε ζευγόφθη κωνιώθη Η (σελ. 16)

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

§ 27. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΥ.

Ο δργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σκοτεινὴν τινὰ τάσιν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων κινήσεων· ἀπὸ τὰς κινήσεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν σκέψεως, ἄλλας δὲ μὲν ἐκτελοῦμεν δὲν δισυνειδήτως, ἀνευ σκέψεως καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ θέλωμεν νὰ ἐκτελέσωμεν αὐτάς.

Οὕτω π.χ. δταν ἔξυπνῶμεν, συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκτείνωμεν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας μας· ὅμοίως ὅλέπομεν, δτι καὶ τὸ νήπιον εὐθὺς ὡς ἀπαλλαγῇ τῶν σπαργάνων κινεῖ ποικιλοτρόπως τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῶν κινήσεων τούτων ὠρισμένον τινὰ σκοπόν, νὰ λάθῃ π.χ. ἢ ναπωθῆῃ ἀντικείμενό τι. Αἱ κινήσεις αὗται ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς σκοτεινὸν τι ζωϊκὸν αἴσθημα, ἐπειδὴ δὲ κατὰ ταύτας ὀδοῦμεν ἢ τείνομεν μέλη τινὰ τοῦ σώματός μας, καλοῦμεν αὐτὰς κινήσεις ὀθόησεως ἢ τάσεως.

“Ολοὶ διάφοροι τῶν κινήσεων τῆς ὀθόησεως ἢ τάσεως εἰναι αἱ λεγόμεναι ἀντανακλαστικαὶ κινήσεις· τοιαῦται κινήσεις εἰναι π.χ. ἢ εὔρυγνας καὶ ἡ σμικρυντας τῶν κορῶν τῶν δρθαλμῶν, αἰτίες προέρχονται, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν αὔξησιν τοῦ φωτός, τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, δταν ἀντικείμενό τι ἀπειλῇ τὸν δρθαλμόν, ὁ δῆξ, ὁ ὄποιος προκαλεῖται, δταν ξένον τι σῶμα εἰσέλθῃ εἰς τὸν φάρυγγα, τὸ πτάρνισμα, τὸ χάσμημα κλπ.

Altία τῶν κινήσεων τούτων εἶναι αἰσθημά τι, κοινὸν δὲ ἔχουν
αἱ κινήσεις αὗται μὲ τὰς προηγουμένας, διὶ δὲν προκαλοῦνται
ἀπὸ συνειδητήν τινα ἐνέργειαν.

Άλλα, παρὰ τὰς κινήσεις ταύτας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ
δποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησίν μας καὶ γίνονται πρὸς
ώρισμένον σκοπόν· αἱ κινήσεις αὗται κατ' ἀρχὰς βεβαίως εἶναι
ἀτελέσταται· καθόσον ὅμως δὲ παῖς συνηθίζει νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν
μελῶν του καὶ νὰ κυριαρχῇ αὐτῶν, γίνονται τελειότεραι.

Τὰς τοιαύτας κινήσεις καλοῦμεν ἑκουσίας κινήσεις. Αἱ ἑκού-
σιαι κινήσεις, διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως, τελοῦνται δλας αὐτο-
μάτως καὶ τότε καλοῦμεν αὐτὰς αὐτομάτους κινήσεις. Οὕτω π.χ.
ὅ μικρὸς παῖς, ὅταν ἀρχίζῃ νὰ μανθάνῃ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν,
ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἢ τὴν γραφὴν ἐκάστου γράμ-
ματος, νὰ προσέχῃ πολὺ εἰς τὴν κατάλληλον κίνησιν τῶν διαφόρων
φωνητικῶν ὁργάνων (κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν) καὶ τῆς χειρὸς (κατὰ τὴν
γραφήν), διὰ νὰ δύναται νὰ ἀποδίδῃ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ δποῖον
ἀκούει ἢ βλέπει, καὶ διὰ τοῦτο προχωρεῖ πολὺ βραδέως εἰς τὴν σχε-
τικὴν ἐργασίαν. "Ολίγον ὅμως κατ' δλίγον, ὅταν ἀσκηθῇ ἀρκετά,
δὲν ᔁχει ἀνάγκην νὰ προσέχῃ κατὰ τὴν γραφὴν ἐκάστου γράμμα-
τος εἰς ἐκάστην κίνησιν τῶν χειρῶν, ἀλλὰ αἱ χειρές του κινοῦνται
αὐτομάτως καὶ γράφουν ταχέως ἐκεῖνο, τὸ δποῖον δὲ παῖς θέλει νὰ
γράψῃ. "Ομοιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς δλας τὰς λοιπὰς ἑκουσίας κατ'
ἀρχὰς κινήσεις, π.χ. εἰς τὸν χορόν, τὸ πλέξιμον, τὴν δακτυλο-
γραφίαν κ.λ.π.

Κατὰ ταῦτα, ἐκ τῶν κινήσεων ἡμῶν ἄλλαι μὲν γίνονται
ἀσυνειδήτως καὶ ἀνευ τῆς θελήσεως ἡμῶν, ἄλλαι δὲν συν-
ειδήσει καὶ κατόπιν τῆς θελήσεώς μας.

Τὰς ἀσυνειδήτως γίνομένας κινήσεις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμπο-
δίσωμεν· οὕτω π. χ. δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ κλείσιμον
τὸν βλεφάρων, ὅταν ἔνον τι σώμα πλησιάζῃ πρὸς τὸν δφθαλμόν,
ώσαύτως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν μεγέθυνσιν ἢ τὴν σμί-
κρυνσιν τῶν κορών τῶν ὀφθαλμῶν, τὸν βῆχα, τὸ πτάρνισμα καὶ τὰ
δμοια· τὰς ἑκουσίας ὅμως κινήσεις, ἥτοι τὰς κινήσεις, τὰς δποίας
ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ πρὸς ὠρισμένον σκοπόν, δυνάμεθα
νὰ ἐμποδίσωμεν τὰς κινήσεις αὐτὰς ἐκτελοῦμεν, δταν ἡμεῖς

θέλωμεν καὶ δπως ήμεται θέλωμεν, ἐφ' δσον εἰμεθα πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς.

Ομοιόγ τι πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔκουσίων κινήσεων καὶ τὴν κώλυσιν αὐτῶν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων μας ὅταν π.χ. θέλωμεν νὰ λύσωμεν πρόβλημά τι, προσπαθοῦμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν συγείδησίν μας τὰς παραστάσεις ἐκείνας, αἱ δποίαι δύνανται νὰ ὑποδογθήσουν ήμας εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, νὰ ἀπομακρύνωμεν δὲ η νὰ κωλύσωμεν ταύτης πᾶσαν παράστασιν, η δποία δύναται νὰ ἐνοχλήσῃ ήμας εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν μας· τὸ ἴδιον συμβαίνει, ὅταν θέλωμεν νὰ γράψωμεν ἔκθεσιν τινα ἡ γὰ ἐκτελέσωμεν οἰανδήποτε ἐν γένει πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν, η δποία προκαλεῖ η κωλύει ἔξωτερηκήν τινα κίνησιν καὶ η δποία προκαλεῖ η κωλύει τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων ήμαν, καλοῦμεν βουλητικόν· η ἐνέργεια τοῦ βουλητικοῦ ἐμφανίζεται υπὸ διπλῆν μορφῆν· ὅταν ἐκτελῶμεν η κωλύωμεν ἔκουσίως κινήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν σαφῶς ωρισμένου σκοποῦ, ἐμφανίζεται η ἔξωτερηκή ἐνέργεια τοῦ βουλητικοῦ, ὅταν δὲ προκαλοῦμεν η κωλύωμεν τὴν κίνησιν παραστάσεων, ἐμφανίζεται η ἔσωτερηκή ἐνέργεια τοῦ βουλητικοῦ, καὶ δη η θετικὴ μέν, ἐφ' δσον προκαλεῖ κινήσεις η φέρει παραστάσεις εἰς τὴν συγείδησιν, η ἀρνητικὴ δέ, ἐφ' δσον κωλύει τὴν ἐκτέλεσιν κινήσεων η τὴν εἰς τὴν συγείδησιν εἰσοδον παραστάσεων.

§ 28. Η ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΜΕΜΦΥΤΟΝ

1. Όρμὴ είναι η τάσις, η δποία προκαλεῖται ἀπὸ ὠφισμένα ευάρεστα η δυσάρεστα συναισθήματα, τὰ δποία συγδέονται μὲ ωρισμένα αἰσθήματα καὶ παραστάσεις. Η τάσις αὕτη ἐκδηλώνεται διὰ κινήσεων, αἱ δποίαι ἀποσκοποῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν ὑπαρχούσης δυσαρεσκείας η τὴν ἐνίσχυσιν ὑπαρχούσης εὐαρεσκείας.

Οὕτω π. χ. ἐὰν τὸ ἀρτιγέννητον παιδίον δὲν λάσῃ, κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον, τὴν τροφήν του, ἀμέσως ἀρχίζει νὰ κραυγάζῃ, ζητεῖ κάτι μὲ τὸ στόμα του καθ' θλας τὰς διευθύνσεις, θέτει τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα, θηλάζει κλπ.

Η κραυγὴ τοῦ παιδιοῦ δεικνύει, δτι τοῦτο ἔχει δυσάρεστα

αἰσθήματα, διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων τὸ σῶμα φανερώνει, ὅτι
ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνευ αὐτῆς.

Αἱ μνημονεύθεισαι ἀπόπειραι τοῦ παιδός, μὲ τὸ στόμα καὶ τὰς
χεῖράς του, δεικνύουν, ὅτι ὁ παῖς ἐπιθυμεῖ νὰ ἀρῃ τὰ δυσάρεστα
αὐτὰ αἰσθήματα: ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθημα τῆς πείνης κατασγάζεται
μόνον μὲ τὴν τροφήν, λέγομεν, ὅτι ὁ παῖς ἔχει ἴσχυρὰν τάσιν πρὸς
τροφήν, ἢ ἀλλως δρμὴν πρὸς τροφήν. Καὶ κατ’ ἀρχὰς μὲν ὁ
παῖς ζητεῖ οἰσανδήποτε τροφήν, διὸ καὶ λέγομεν, ὅτι ἡ πρὸς τρο-
φὴν δρμὴ τοῦ παιδός εἶναι σκοτεινὴ ἢ τυφλή, ἐταν δμως οὕτος
συνηθίσῃ εἰς ὥρισμένον εἶδος τροφῆς, τότε ζητεῖ μόνον αὐτήν,
ἀποκρούει δὲ πᾶσαν ἄλλην, καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει ἐπιθυμίαν.
Ἄλλα καὶ ὅταν ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, δὲν παύει ἡ δρμή,
ἄλλο ἔξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

2. Ἐὰν ἐπὶ πολλὴν ὥραν μείνῃ ὁ παῖς τυλιγμένος εἰς τὰ σπάρ-
γανα, στενοχωρεῖται, κλαίει, φωνάζει καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσ-
πάθειαν, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτά. Ἡ στενοχωρία αὕτη εἶναι
ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ παιδός. Ὁ παῖς
δηλ. ἔχει ἴσχυρὰν τάσιν ἡ δρμὴν πρὸς κίνησιν, ἐφ’ ὃσον δὲ δὲν
δύναται νὰ ἴκανοποιήσῃ αὐτήν, αἰσθάνεται δυσάρεστα αἰσθήματα
καὶ ἔξεγείρεται παρ’ αὐτῷ ἡ τάσις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπ’ αὐτὴν τὴν
δυσαρέσκειαν. Καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖται, ὅτι ὁ παῖς δὲν ἐπιζητεῖ
ὥρισμένην κίνησιν, ἀλλὸς ἀπλῶς κίνησιν, ἐταν δὲ μάθη διάφορα
εἶδη κινήσεων, π.χ. τὸ τρέξιμον, τὸν χορὸν κλπ. προτιμᾶ ἐκάστοτε
δροισμένον εἶδος κινήσεως καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει ἐπιθυμίαν
πρὸς κίνησιν· καὶ ἐνταῦθα δμως δὲν παύει ἡ δρμή, ἀφοῦ ἐμφα-
νισθῇ ἡ ἐπιθυμία, ἀλλὸς ἔξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

3. Κατὰ τὸν ἰδιον τρόπον, πλὴν τῶν ἀνωτέρω δρμῶν, παρατη-
ροῦνται εἰς τὸν ἀνθρωπὸν καὶ αἱ ἔξης δρμαὶ ἡ πρὸς ἐνασχόλησιν,
ἡ πρὸς μίμησιν, ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἡ πρὸς ἐπικοινω-
νίαν πρβλ. τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἀνθρωπὸς ἔστι ζῷον κοινωνι-
κόν», ἡ πρὸς τὸ εἰδέναι, ἡ πρὸς ἀνακοίνωσιν καὶ ἡ πρὸς μτῆσιν.

Ἐὰν λάθωμεν πρὸ δρθαλμῶν τὴν πηγὴν τῶν δρμῶν τούτων,
διακρίνομεν δύο εἰδῆ αὐτῶν· αἱ μὲν τούτων προέρχονται ἀπὸ τὴν
ψυσικὴν ποιότητα τοῦ σώματος καὶ καλοῦνται σωματικαὶ ἡ ψυσι-
καὶ, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ ἡμῶν βίου καὶ λέγον-
ται διανοητικαὶ ἡ ψυχικαὶ δρμαὶ. Εἰς τὰς πρώτας ὑπάγονται

ἢ πρὸς τροφήν, ἢ πρὸς κίνησιν καὶ ἡ πρός αὐτοσυντηρησίαν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας θλαι αἱ ἄλλαι.

Τὸ κοινόν, τὸ δποῖον παρατηροῦμεν εἰς Ἐλαῖς τὰς ὅρμάς, εἰναι πρῶτον μέν, ὅτι εἰναι σκοτειναὶ ἢ τυφλαῖ, καὶ δεύτερον, ὅτι εἰναι διαρκεῖς καὶ ἔγκεινται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Κινήσεις τινές, αἱ δποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ὅρμάς, εἰναι ἐξ ἀρχῆς παντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χωρὶς καμμίκν διδασκαλίαν ἢ ἀσκησιν. Οἱ παῖς π. χ. θηλάζει καὶ καταπίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐὰν θέσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἔπραξε τοῦτο ἔκατοντάκις πρότερον. Τὴν ἔμφυτον ταύτην δεξιότητα πρὸς σκοπίμους κινήσεις καλοῦμεν ἔνστικτον ἢ δρμέμφυτον.

Τὸ ἔνστικτον εἰναι εἰς τὰ ζῷα πολὺ τελειότερον ἀνεπτυγμένον ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ νεοσσοὶ π. χ. τῆς ὅρνιθος σκαλίζουν εὐθὺς ὡς ἔγγίσουν τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ τῆς νήσσης δυνατοὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κολυμβοῦν ἢ ἀράχνη κατασκευάζει τὸ δίκτυόν της, ἢ μέλισσα τὴν μελικηρίδα της, τὸ πτηνὸν τὴν φωλεάν του ἀνευ προηγουμένης διδασκαλίας. Καὶ τῶν ζῴων δρμαὶ τὰ ἔνστικτα δύνανται νὰ τελειποιηθοῦν. Οὕτω π. χ. πτηνόν τι μαγθάνει κατ' ὀλίγον νὰ κατασκευάζῃ τὴν φωλεάν του, νὰ πετᾷ κλπ. τελειότερον ἢ πρότερον.

§ 29. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ

1. Παῖς ἐπανέρχεται περὶ τὴν τετάρτην μ. μ. ὥραν εἰς τὴν οἰκίαν του πεινῶν καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὴν μητέρα του τεμάχιον ἀρτου. Οἱ παῖς δηλ. οὗτος ἔχει τὸ δυσάρεστον συγκίσθημα τῆς πείνης, τὸ δποῖον κατεσίγαστε πολλάκις μέχρι τοῦδε φαγὼν ἀρτον καὶ διὰ τοῦτο καὶ τώρα μὲ τὸ αἰσθημα τῆς πείνης ἀναμιμνήσκεται τὸν ἀρτον καὶ τὴν γεύσιν αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν δποίκην συγκίσθάνθη ἀλλοτε, έταν ἔφαγεν ἀρτον. Φαντάζεται λοιπὸν τὸ τρώγειν ἀρτον ὃς τι προξενοῦν εἰς αὐτὸν εὐχαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ισχυρὰ τάσις νὰ φάγῃ ἀρτον· τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὀρισμένον τι, ἐνταῦθα πρὸς τὸν ἀρτον, καλοῦμεν ἐπιθυμίαν.

2. Παῖς ἀσθενῶν ἐπιθυμεῖ κατὰ τὴν ὥρισμένην ὥραν νὰ λάθη

τὸ φάρμακόν του, καίτοι ἡ γεῦσις αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν εὐχάριστος. Ἀναμιγῆσκεται μὲν δὲ παῖς οὗτος τὴν δυσάρεστον γεῦσιν τοῦ φαρμάκου, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει πρὸ διφθαλιμῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀσθενείας δυσαρέσκειαν, ἐλπίζει δέ, δτὶ τὸ φάρμακον αὐτὸ θὰ τὸν θεραπεύσῃ, ἡ δὲ ἐκ τῆς ὑγείας εὐχαρέσκεια φαίνεται εἰς αὐτὸν μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν, διὸ δὲ καὶ ἐπιθυμεῖ γὰρ λάβη τοῦτο. Ἀλλοτε παῖδές τινες νομίζουν μεγαλύτεραν τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιθυμοῦσιν γὰρ λάβουν τοῦτο.

3. Πολλάκις ἐξ ἄλλου ἀποφεύγομεν εὐχαρίστησίν τινα, διότι φανταζόμεθα, δτὶ ἀπὸ ταύτην θὰ προέλθῃ εἰς τὸ μέλλον δυσαρέσκεια μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν νῦν εὐχαρίστησιν, ὥπως π.χ. συμβαίνει, δταν παῖς τις δὲν μεταβαίνῃ εἰς διασκέδασίν τινα ἀν καὶ γνωρίζει δτὶ εἰς αὐτὴν θὰ εὐχαρίστηθῇ, διότι θέλει γὰρ παρασκευάσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τὰ ἔξῆς:

α') **Ἡ ἐπιθυμία εἶναι τάσις πρὸς ὁρισμένον τι,**

β') **Διὰ νὰ γεννηθῇ ἐπιθυμία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἡ παράστασις ἐκείνου, τὸ δποῖον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν,**

γ') **Διακρίνομεν δύο εἰδη ἐπιθυμίας, τὴν θετικήν, ἡ ὅποια γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσδοκίαν εὐχαρέστων συγαισθημάτων, τὰ δποῖα συνοδεύουν παράστασίν τινα, καὶ τὴν ἀρνητικήν, ἡ ὅποια ἔγκειται εἰς τοῦτο, δτὶ ἀποστρεφόμεθα ἀντικείμενόν τι, ἀπὸ τὸ δποῖον προσδοκῶμεν δυσαρέσκειάν τινα. Σημειώτεον δμως, δτὶ εἰς πᾶσαν ἐπιθυμίαν εնδισκομεν καὶ τὴν θετικήν καὶ τὴν ἀρνητικήν μορφὴν τῆς ἐπιθυμίας. Ο μαθητὴς π.χ. ἀποστρέφεται τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τιμωρίαν (ἀρνητικὴ μορφὴ τῆς ἐπιθυμίας), ἐπιθυμεῖ δὲ τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναγνώρισιν τῆς ἐργασίας του διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιθυμεῖ γὰρ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν (θετικὴ μορφὴ τῆς ἐπιθυμίας),**

δ') **Διὰ τὴν γέννησιν τῆς ἐπιθυμίας ἔχουν σπουδαιοτάτην σημασίαν τὰ συναισθήματα,**

ε') "Οπως τὰς ὅρμας, οὕτω δυνάμεθα γὰρ διαιρέσωμεν καὶ τὰς ἐπιθυμίας εἰς σωματικὰς καὶ πνευματικάς.

§ 30. ΕΞΙΣ, ΚΛΙΣΙΣ, ΡΟΠΗ ΚΑΙ ΠΑΘΟΣ

Ἡ ἐπιθυμία ἐμφαγίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὰς ὅποιας θὰ
ἔξετάσωμεν λεπτομερέστερον.

1. "Εξις." Εχομεν π.χ. τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματά
μας πρὶν εἰσέλωμεν εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ χαιρετίσωμεν τοὺς γνω-
στούς, τοὺς δποίους συναγωγώμεν, νὰ ἀποκαλυπτώμεθα καὶ νὰ κάρνω-
μεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν κτλ.
Εἰς δλας αὐτὰς τὰς περιστάσεις ή ἔξις ἐγεννήθη, διότι ἐπιθυμία
τις ἔξεπληροῦτο δσάνις ἐνεφανίζετο. Οὕτω π.χ. ἀπεκτήσαμεν
τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματά μας, η διότι, δτε ποτὲ δὲν
ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐτιμωρήθημεν η ἐπεπλήγθημεν καὶ δὲν θέλομεν
νὰ ἔχωμεν καὶ πάλιν τὰ ἴδια δυσάρεστα συναισθήματα, η διότι,
ἐπειδὴ ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐπηγέθημεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀπολαύ-
σωμεν ἐκ νέου τὴν ἴδιαν εὐχαρίστησιν. Κατὰ ταῦτα :

"Εξις εἶναι ἐπιθυμία, η ὅποια συνήθως πως ἐμφανίζεται καὶ
ἔπισης συνήθως ἐπαπληροῦται. Διὰ νὰ γεννηθῇ ἔξις,
ἀπαιτεῖται χρόνος· οὐδεμία ἔξις γεννᾶται εἰς μίαν ημέραν· αἱ ἔξεις
εἶναι τόσον σταθερώτεραι, δσον μακρότερον χρόνον διήρ-
κεσαν.

2. **Κλίσις καὶ φοπή.** Ἡ κλίσις εἶναι συγγενῆς μὲ τὴν ἔξιν καὶ
γεννᾶται ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι ἵσχυροτέρα ἀπὸ αὐτήν. Ἡ κλίσις
π.χ. πρὸς τὸ πίνειν ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἔξιν νὰ πίνῃ τις καθ' ὥρι-
σμένην ὥραν ποτήριον οἴνου, ζύθου η ἄλλου τινος οίνοπνευματώ-
δους ποτοῦ. Ἐκ τούτου ὁ ἀνθρωπος οὔτος ηὐχαριστεῖτο, οὕτω δὲ
αἱ παραστάσεις τοῦ πίνειν καὶ τῶν ἐκ τούτου εὐχαρέστων συναισθη-
μάτων ἀπέδαινον κατ' ὀλίγον τόσον ἵσχυραί, ὥστε ἀνεπλάττοντα
ὅχι πλέον καθ' ὥρισμένην μόνον ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε· δταν συμ-
βαίνῃ τοῦτο, λέγομεν δτι ὁ ἀνθρωπος αὐτὸς ἀπέκτησε τὴν κλίσιν
πρὸς τὸ πίνειν.

Πλὴν τῶν κλίσεων τούτων, αἱ ὅποιαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἔξιν,
ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κλίσεις, αἱ ὅποιαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἐμ-
φυτον προδιάθεσιν, ητοι ἀπὸ ἴδιαζουσαν κατασκευὴν ὀργά-
γων τινῶν τοῦ σώματος, δπως εἶναι η κλίσις πρὸς τὴν μουσικήν,
τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς κλίσεις ἄλλαι μὲν
προσέρχονται ἀπὸ τὰς ἔξεις, ἄλλαι δὲ ἀπὸ τὴν ἐμφυτον προ-

διάθεσιν. Ἡ κλίσις, τὸ μὲν ὅμοιάζει πρὸς τὴν ὁρμήν, διότι καὶ αὕτη γεννᾷ, ἐκ διαλειμμάτων, ὡρισμένας ἐπιθυμίας, διαχρινομένη ταύτης, καθ' ὅτι, ἐνῷ ἡ ὁρμὴ εἰναι ἔμφυτος, ἡ κλίσις ἀναπτύσσεται δραδύτερον, τὸ δὲ πρὸς τὸ διαφέρον (ἢ ἐξ ἔμφυτου προδιαθέσεως), δικρινομένη τούτου, καθ' ὅτι τὸ μὲν διαφέρον παρορμᾷ καὶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γγώσεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν δεξιῶν στήτων, ἐνῷ ἡ κλίσις ἀπλῶς ἐξεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἐνασχόλησιν περὶ τι.

Ἡ δὲ ροπὴ εἶναι ἵσχυρὰ καὶ λίστις.

3. Πάθος. Ὄταν δὲ τέλος ἡ ἐπιθυμία ἐνίσχυθῇ τόσον, ὥστε νὰ δεσπόζῃ ἐν τῇ συνειδήσει καὶ νὰ ὑποτάσσῃ ὑφ' ἔσωτὴν δλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ τὰ διαφέροντα, νὰ στερῇ δὲ τὸν ἀνθρώπον τῆς ἰκανότητος νὰ συμμορφώνεται πρὸς τὴν ἴδιαν ἡθικὴν γγώσιν, λέγεται πάθος. Οὕτω π.χ. ὁ κατεχόμενος ἀπὸ τὸ πάθος τῆς φιλοποίσις κατευθύνει δλας τὰς σκέψεις καὶ τὰς φροντίδας του εἰς τὴν ἀπόλαυσιν οἰγοπνευματωδῶν ποτῶν. Τὸ πᾶν θυσιάζει, διὰ νὰ ἐκπληρώνῃ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην. Ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενείας του, ἡ τιμή, ἡ ὑγεία εἶναι διὸ αὐτὸν μηδὲν ἀπέναντι τῆς ἀπόλαυσεως, τὴν ὅποιαν προσδοκᾷ ἀπὸ τὸ πίνειν. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζει νὰ καταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῆς ἡθικῆς, διὰ νὰ παρίζεται τὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀπαιτούμενα μέσα· ἐνίστι ἐξεγείρεται ἡ συνειδήσείς του καὶ ἐλέγχει αὐτὸν πικρότατα· τότε στενοχωρεῖται καὶ μεταγοεῖ διὰ τὸν πρότερον βίον. Ἡ μεταμέλεια διωρὶς αὕτη εἶναι προσωρινή· διαρκῶς δὲν δύναται νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας τάσεις τῆς συνειδήσεώς του. Παρατηροῦμεν ἄρα ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία του πίνειν ἀπέβη εἰς τὸν ἀνθρώπον τοῦτον δεσπόζοντα καὶ στερεῖ αὐτὸν τῆς ἰκανότητος τοῦ νὰ ἀπολουθῇ τὴν συνειδήσιν του, ἢτοι ἔγινε πάθος. "Εγινε δὲ πάθος τὸ πίνειν, διότι συχνάκις ἐξεπληρώθη ἡ ἐπιθυμία του πίνειν οἰγοπνευματωδῆ ποτά. Μία ἄρα αἰτία του πάθους εἶγαι ἡ συχνὴ ἐκπληρωσις ἐπιθυμίας τινός.

"Αλλοτε τὸ πάθος γεννᾶται ἐξ ἀλλης, ἀντιθέτου δλως τῆς προηγούμενης, αἰτίας· Ὄταν δηλ., ἐπιθυμία τις οὐδόλως ἐκπληρώνεται, ἔνεκα διαφόρων κωλυμάτων, ἀποδιάνει σύν τῷ χρόνῳ πάθος. Οὕτω πολλάκις γεννᾶται τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τῆς ἐκδικήσεως κλπ.

Τὸ πάθος ἔχει δμοιστητα πρὸς τὴν ἀψιθυμίαν· ἀμφότερα ταῦτα δηλ. παράγουν ἐνίστε τὸν ἀνθρωπὸν εἰς πράξεις ἀντιμαχομένας πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον. Οὐχ ἡτο παρατηροῦνται καὶ μεγάλαι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν, αἱ ἔξης:

1) Ἡ ἀψιθυμία ἐμφανίζεται αἰφνιδίως, ἐνῷ τὸ πάθος γεννᾶται βαθμηδόν.

2) Ἡ ἀψιθυμία παρέρχεται ταχέως, ἐνῷ τὸ πάθος εἶναι διαρρέει.

3) Κατὰ τὴν ἀψιθυμίαν πράττει τις χωρὶς νὰ σκέπτεται, ἐνῷ κατὰ τὸ πάθος σκέπτεται ἀκριβῶς, πῶς δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του.

4) Ἡ ἀψιθυμία ἐκδηλώνεται καὶ διὰ σωματικῶν φαινομένων, ἐνῷ εἰς τὸ πάθος παρατηρεῖται συνήθως ἔξωτερη ἡρεμία.

5) Αἱ ἀψιθυμίαι ὑποσκάπτουν μᾶλλον τὴν σωματικὴν ὑγείαν, ἐνῷ τὰ πάθη ἐκδέτουν εἰς κίνδυνον κυριώτατα μὲν τὴν ἡθικότητα, ἐν δευτέρᾳ δὲ μόρια τὴν σωματικὴν ὑγείαν, πτως π.χ. ἡ φιλοποσία καὶ ἡ λιχνεία.

Οπως ἡ ἔξης, σύτῳ καὶ ἡ κλίσις καὶ τὰ πάθη εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὴν διασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγήν. Τὰς κακὰς κλίσεις πρέπει νὰ προλαμβάνωμεν καὶ νὰ θεραπεύωμεν ἡδη ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, τὰς δὲ καλὰς νὰ καλλιεργοῦμεν. Ιδίᾳ μεγίστην σημασίαν ἔχουν αἱ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως κλίσεις, τὰς δύοις πρέπει νὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν καταλλήλως, γὰ συνιστῶμεν δὲ εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἐπιτρέπουν εἰς τὰ τέκνα των γὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν τέχνην ἢ τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν δύοις ἔχουν κλίσιν. Οὕτω δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν εύκολώτερον καὶ τελειότερον πρὸς τὴν ἴδιαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Πρὸ παντὸς δὲ δρείλομεν νὰ καταπολεμοῦμεν τὰ πάθη· καταρθώνομεν δὲ τοῦτο ἡ καταπνίγοντες τὰς κακὰς ἔξεις καὶ κλίσεις, τὰς δύοις παρατηροῦμεν κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἡ φροντίζοντες γὰ ἐκπληρώνωνται αἱ δικαιολογημέναι ἐπιθυμίαι τῶν παιδῶν· διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι πολλὰ πάθη, π.χ. τὸ πάθος τῆς λιχνείας, τῆς ἀσωτείας, τῆς φιληδονίας, τοῦ καλλωπισμοῦ κ.λ.π. εἶναι τὰ τελικὰ ἐπανολουθήματα μεγάλων στερήσεων εἰς τὸ φαγητόν, τὴν ἐγυμνασίαν, τὰς διασκεδάσεις, τὰ παιγνια κλπ.

§ 31. ΠΟΘΟΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Τὸ ἐπόμενον παράδειγμα δεικνύει ἀλλὰ εἰδὴ τῆς ἐπιθυμίας. Θέλω π.χ. νὰ κατασκευάσω μηχάνημά τι, τοῦ ὅποιου ἔχω ἀνάγκην διὰ πείραμά τι τῆς Φυσικῆς ἢ τῆς Χημείας καὶ ἀποτείνομαι πρός τινα χαλκέα· οὗτος βέβαιως ἐπιθυμεῖ νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχάνημα τοῦτο, διότι θὰ λά�ῃ χρήματα. Ἐπειδὴ δημος οὐδέποτε μέχρι τοῦτο κατεσκεύασε τοιούτον τι, λέγει εἰς ἐμέ, δτι δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, δτι ὁ χαλκεὺς ἔχει ἐπιθυμίαν, διὰ τὴν ὅποιαν δημος εἶναι βέβαιος δτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἡμεῖς δημος, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ μηχανῆματος τούτου, ἐπιμένομεν, καθοδηγοῦμεν αὐτὸν λεπτομερέστερον, δίδομεν εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιον καὶ ἐπὶ τέλους οὗτος πείθεται καὶ λέγει, δτι θὰ δοκιμάσῃ, νὰ κατασκευάσῃ αὐτό. Ἔνῷ λοιπὸν πρότερον ἐπεθύμει νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχάνημα, ἀλλ᾽ ἡτο βέδαιος δτι δὲν ἥδυνατο, τώρα ἐπιθυμεῖ, ἀμφιβάλλει δὲν ἀπλῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν του.

Μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν ἐπιδιδόμενος τέλος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μηχανῆματος ἐπιτυχάνει καὶ χαίρει διὰ τοῦτο· ἐὰν μετὰ ταῦτα ἥμεῖς ἢ ἀλλοὶ τις παραγγείλῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἕδιον μηχάνημα, ὁ χαλκεὺς ἀμέσως λέγει μὲ πεποίθησιν, δτι θὰ τὸ κατασκευάσῃ. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν δτι ὁ χαλκεὺς ἐπιθυμεῖ τι, εἶναι δὲ βέβαιος καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὅποιον ἐπιθυμεῖ.

Τὸ πρῶτον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς ἐπιθυμίας καλοῦμεν ψιλὸν πόθον, τὸ δεύτερον πόθον, τὸ δὲ τρίτον βούλησιν.

Βούλησις ἄρα εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἡ συνοδευομένη μὲ τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία, κατὰ τὴν ὅποιαν δὲν εἶναι τις πεπεισμένος οὕτε περὶ τοῦ κατορθωτοῦ οὕτε περὶ τοῦ μὴ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Ψιλὸς δὲ πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἡ συνδεομένη μὲ τὴν παραστασιν, δτι, δπως τώρα τὰ πράγματα ἔχουν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ.

Ἀνάγκη νὰ τονισθῇ δτι ἡ βούλησις δὲν ἔξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἐπιτυχίαν τούτου, τὸ ὅποιον ἐπιθυμοῦμεν· ἀρκεῖ ἥμεῖς νὰ ἔχωμεν τὴν βεβαιότητα, δτι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο, τὸ

Δ. Γεωργανάκη—Ψυχολογία

έποιον ἐπιθυμοῦμεν, ἔὰν δὲ πράγματι ἐπιτύχωμεν η̄ ὅχι, τοῦτο εἶναι διὰ τὴν βούλησιν ἀδιάφορον· εἰς τὴν βούλησιν ἄρα πρόκειται μόνον περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως. Δυνατὸν νὰ βουλώμεθα καὶ μάλιστ^ο ἀδύνατα η̄ νὰ μὴ βουλώμεθα πράγματα, τὰ δρόποια κατ^ο οὐσίαν εἶναι δυνατὰ εἰς ήμάς.

Ἄπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης διακρίνομεν τὴν λογικὴν ἀπὸ τὴν ἀλογον βούλησιν. Λογικὴ λέγεται η̄ βούλησις, η̄ δρόποια συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν μέσων, ἀτινα πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιθυμητοῦ, ἐφ^ο ὅσον ἔμως δὲν ὑπάρχει σαφῆς παράστασις καὶ ὀρθὴ κρίσις τῶν χρησιμοποιηθησομένων μέσων, ἔχομεν τὴν ἀλογον βούλησιν. Ἀκόμη διακρίνομεν τὴν ἡθικὴν βούλησιν ἀπὸ τὴν οὐχὶ ἡθικήν. Ἡθικὴ λέγεται η̄ βούλησις, δταν εὑρίσκεται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως λέγεται οὐχὶ ἡθική. Καὶ τέλος διακρίνομεν ἰσχυρὰν καὶ ἀσθενῆ βούλησιν. Ἰσχυρὰ μὲν λέγεται η̄ βούλησις, δταν προσπαθῇ νὰ πράξῃ τι δσαδήποτε ἐμπόδια καὶ ἀν προβάλλωνται εἰς αὐτὴν (ὅπως εἶναι π.χ. η̄ βούλησις τῆς Ἀγτιγόνης καὶ τῆς Ἡλέκτρας), ἀσθενῆς δὲ δταν ὑποχωρῆ πρὸ τοῦ πρώτου τυχόντος ἐμποδίου (ὅπως εἶγαι π. χ. η̄ βούλησις τῆς Ἰσμήνης καὶ τῆς Χρυσοθέμιδος).

Εὔκολον δὲ εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν, δτι η̄ πεποιθησις περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ δρόποιον βουλόμεθα γεννᾶται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τούτου, δτι τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἐνεργεῖ πολλάκις ἐπιτυχῶς ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ δρόποιον τώρα βούλεται· η̄ δὲ ἰσχυρὰ βούλησις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως. Διὰ τοῦτο η̄ ἰσχυρὰ βούλησις σπανιώτατα ἐμφανίζεται εἰς τὸν μικροὺς παῖδας.

§ 32. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησεως, ἔὰν δηλ. ὁ ἀνθρωπὸς καθορίζῃ τὰς κινήσεις καὶ τὰς πράξεις του ἀφ^ο ἔαυτου, οὐδαμῶς διπ^ο ἔξωτερικῶν αἰτίων ἀναγκαζόμενος, η̄ μή, ἔγινεν ἀφορμὴ πολλῶν συζητήσεων. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ παραδεχόμενοι, δτι ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι ἀπολύτως κύριος ἔαυτου καὶ δύνα-

ταὶ νὰ καθορίζῃ τὰς πράξεις του ἀφ' ἔκυτου, ἀγνευ ἔξωτερικοῦ τινος δεσμοῦ, καὶ οἱ ἴσχυριζόμενοι, δτὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῆ μηχανή, πράττων δὲ ἔξαρταται ἀπὸ ἔξωτερικὰ αἰτια. Οἱ πρώτοι ἀποτελοῦν τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ αὐτεξουσίου, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν τοῦ ὑπεξουσίου.

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον καὶ διὰ τὴν Ἡθικὴν καὶ διὰ τὴν Ψυχολογίαν.

Ἄπὸ τὴν ἐλευθερίαν δηλ. τῆς βουλήσεως ἔξαρταται ἡ εὐθύνη, τὴν δποίαν οἱ ἀνθρωποι ὑπέχοντιν διὰ τὰς πράξεις των, κατ' ἀκολουθίαν ἄρα καὶ ἡ ποινή, γῆτις πρέπει νὰ ἐπιδιληθῇ εἰς αὐτοὺς διὰ τὸ κακόν, τὸ δποίον τυχὸν ἔπραξαν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντελῶς ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, τότε αἱ πράξεις ἑκάστου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς πράξεις αὐτοῦ τούτου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὗτος ὑπέχει εὐθύνην διὰ ταύτας καὶ διὰ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῶν. Ἐὰν δμως ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος, τότε αἱ πράξεις του καθορίζονται ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, γῆτοι τὴν ἔμφυτον προδιάθεσιν, τὴν ἀγωγήν, καὶ ἐγ γένει ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἔξωτερικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς δποίας ὁ ὀργανισμός του ὑπόκειται μέχρι τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν δποίον ἔξετέλεσε τὰς πράξεις ταύτας. Ἡ κοινωνία βεδαίως ἔχει καθῆκον καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, νὰ ὑπερασπίσῃ ἔκυτην, κατὰ πάσης προσδολῆς, ἡ δποία φέρει εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξίην καὶ τὴν εὐημερίαν της, δὲν δύναται δμως νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ κακούργου. Ὁ κακοῦργος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀσθενής, δ ποίος πρέπει νὰ θεραπευθῇ καὶ οὕτω καταστῇ ἀδλαβής.

Ἄπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως δταν λέγωμεν δτὶ ἄνθρωπός τις εἶναι ἐλεύθερος ἐνγοσύμεν δτὶ οὗτος πράττει χωρὶς νὰ ἔχῃ συναίσθημα ἐσωτερικῆς ή ἔξωτερικῆς βίας. Πᾶσα ἄρα πρᾶξις, τὴν δποίαν πράττομεν δντες ἀπολύτως κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων καὶ ἀγνευ τοῦ συναίσθηματος διας τινός, εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἀπόφασίς μας. Ἐχομεν καὶ πρὸ τῆς πράξεως τὴν πεποίθησιν δτὶ δυνάμεθα καὶ ἀλλως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν δτὶ θὰ ἡδυνάμεθα καὶ ἀλλως νὰ πράξωμεν. Τοῦτο φαγερόνγει, δτὶ πράττομεν ἀγνευ οὐδενὸς καταναγκασμοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν

ἔχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ὅπως ἔννοει αὐτὴν ἡ ψυχολογία.

“Απὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι πρόβλημα, ἀλλὰ γεγονός, τὸ δποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ. Τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως παρατηροῦμεν ἀκριβέστατα εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. “Οσον δὲ πλουσιώτερον καὶ τελειότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ γόνησίς μας, ὅσον περισσότεροι παραστάσεις καὶ κρίσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως, τόσον ἐλευθερωτέρα εἶναι ἡ βούλησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μόρφωσις καθιστᾶ ἡμᾶς ἐλευθέρους, διότι πλουτίζει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς γνώσεις μας καὶ διανοίγει πάντοτε νέας ὅδους καὶ παρέχει νέα μέσα πρὸς ἐκλογήν. “Οσον δὲ πλουσιώτερά εἶναι ἡ ἐκλογή, τόσον τελειότερον συναίσθιανομαὶ καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν πρὸς ἐκλογήν.

“Η ἀποδοχὴ ἀβτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς ἡθικῆς ἀπόψεως ἐφ’ ὅσον ἔχομεν τὸ συγαίσθημα ἐτι: εἴμεθα ἐλεύθεροι διὰ νὰ λάδωμεν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἀπόφασιν, ἀναγνωρίζομεν ἄμα καὶ τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν. Ἐφ’ ὅσον δημως πράττομεν μὴ δητες ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων ἢ εὑρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ἀψιθυμίας τινὸς δὲν θεωρούμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας. Μικρὰ παιδία, ἀμβλύνοι, οἰνοδαρεῖς δὲν εἶναι ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν των δυνάμεων καὶ διὰ τοῦτο δὲν θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ νόμου ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν θέλεις κρίνεις ἐπιεικέστερον τοὺς πράττοντάς τις ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς διψιθυμίας.

§ 33. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

“Απὸ ὅλας τὰς παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν δποῖαν οὗτος ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἡ παράστασις τοῦ ἔγω. “Η παράστασις αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς παραστάσεις α’) τοῦ σῶματος καὶ β’) τοῦ πνεύματος.

1. *Τὸ σῶμα.* ‘Ο μικρὸς παῖς διμιλεῖ κατ’ ἀρχὰς περὶ ἑαυτοῦ δπως δημιλεῖ καὶ περὶ οἰουδήποτε ἄλλου ὅντος οὕτω π.χ. λέγει: ἡ Μαρία θέλει νὰ κοιμηθῇ, ἡ Μαρία εἶναι μικρή, ἡ Μαρία εἶναι

ἄρρωστη, ή Μαρία πογεῖ κλπ. Ὅπως δηλαδὴ δηλώνει τὰ λοιπά
ὅντα μὲ τὸ ὄνομά των, οὕτω δηλώνει καὶ ἔαυτόν. Ταῦτα δὲ λέγων
σκέπτεται τὸ σῶμά του, τοῦ ὅποιου ἀπέκτησεν ἡδη παράστασιν.
Πῶς δῆμως γεννᾶται ἡ παράστασις αὕτη; Ἐκεῖνο, τὸ δόποιον
εἰπομένη προηγουμένως περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὅποιον γεννῶνται
αἱ σύνθετοι παραστάσεις, ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα. Διὰ τῆς δράσεως δηλ.,
τῆς ἀφῆς καὶ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων ἀποκτᾶ ὁ παῖς βαθμηδὸν
παραστάσεις τῶν μερῶν τοῦ σώματός του. Περαιτέρω δὲ τὸ ζωϊκὸν
αἰσθημά συντελεῖ ἀδιακόπως εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν τελεί-
σποίησιν τῆς παραστάσεως τοῦ δλου σώματος. Ὁ παῖς ἀπτεται τοῦ
σώματός του, ἔπειτα δὲ ἀπτεται καὶ ἄλλων πέριξ του εὐρισκομέ-
νων καὶ παρατηρεῖ τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τοῦ σώματός του,
καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων, αἰσθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ σώματός
του, δταν κτυπήσῃ που αἰσθάνεται πόνον εἰς τὸ σχετικὸν μέρος
τοῦ σώματος, δταν ἐγγίζῃ τὸ σώμα του βλέπει τὰς κινήσεις τῶν
χειρῶν του. Βαδίζων δὲ ἀποκτᾶ νέαν παράστασιν, τὴν παράστασιν
δηλ. τοῦ δτι δύναται νὰ κινῆται ἀπὸ τὴν θέσιν του. Τὴν κίνησιν
ἀντὴν δὲν παρατηρεῖ εἰς ἄλλα ὄντα, π.χ. τὴν πλαγγόνα του, τὴν
τράπεζαν, τὸ κάθισμα κλπ., τούναντίον βλέπει δτι ταῦτα μένουν
εἰς τὴν θέσιν των· βλέπει, δτι αὐτὰ δὲν τρώγουν, δὲν πίνουν, δὲν
διμιλοῦν, δὲν κραυγάζουν ὅπως αὐτός. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀρα παρα-
τηρεῖ διαφορὰν μεταξὺ ἔαυτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτο διδάσκεται βαθμηδὸν ὁ παῖς ν'
ἀναγγωρεῖται ἔαυτὸν ὥς τι δυνάμενον νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ
κινῆται.

2. Τὸ πνεῦμα. Ὁ παῖς σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκτᾶ καὶ ἄλλας ἐμπει-
ρίας παρατηρεῖ δηλ. δτι ἔχει ἐν ἔαυτῷ τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων,
τὰ ὅποια ποτ' ἀντελήφθη, δτι ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα πράγματα,
δτι σκέπτεται διὰ νἀπαντήσῃ εἰς τεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐρώτησιν, δτι
ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει, καὶ δτι ἐπιτυγχάνει τὸ ποθούμενον καὶ κατορ-
θώνει ἔκεινο τὸ ὅποιον θέλει. Ὅταν δὲ παῖς προχωρήσῃ τόσον, δὲν
ὄνομάζει πλέον ἔαυτὸν μὲ ὄνομα, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλ' ὅμιλοιν περὶ ἔαυτοῦ λέγει: ἔγώ π.χ. βλέπω, ἔγώ ἀκούω, ἔγώ θέλω,
ἔγώ λέγω κλπ. Ἐφ' ὅσον δὲ παῖς ἔχει τὴν συγείδησιν, δτι αἰσθά-
νεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὤτων, τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν κλπ.,
ἡ παράστασις τοῦ σώματός του ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον

τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγώ του. Ὅσον δμως περισσότερον δ παῖς νοεῖ, τόσον περισσότερον μεταβάλλεται ἡ παράστασις αὕτη. Ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σῶμά του κατέχει δευτερεύουσαν τινα θέσιν καὶ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὑπηρέτης ἐκτελῶν ἔκεινο, τὸ δποῖον τὸ ἐγώ του νοεῖ καὶ θέλει. Τὸ ἐγώ του δὲν εἶναι πλέον τὸ σῶμα μὲ τὰ σῷγανά του, ἀλλὰ τοῦτο τὸ δποῖον νοεῖ καὶ θέλει, καὶ μεταφέρει τὸ ἐγώ τουτο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ίδιᾳ τὴν κεφαλήν, τὴν δποίαν θεωρεῖ ὡς ἔδραν τοῦ ἐγώ του. Ο παῖς λαμβάνει τὴν συνείδησιν τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ ἐγώ, δταν λέγγη ἐγώ σκέπτομαι, ἐγώ θέλω.

Οταν γίνῃ δ παῖς μεγαλύτερος καὶ ισχυρότερος μεταβάλλεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐσωτερικόν του, μὲ ἄλλας λέξεις μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγώ, δλίγον κατ' δλίγον. Τῆς δὲ μεταβολῆς ταύτης λαμβάνει συνείδησιν καὶ αὐτὸς δ παῖς γνωρίζει π. χ. ὅτι εἶναι μεγαλύτερος, ισχυρότερος ἢ πρὸ ἑτῶν καὶ ὅτι γνωρίζει καὶ δύναται τοιαῦτα, ἀτινα πρότερον οὐτ' ἐγνώριζεν οὐτ' ἡδύνατο. Ἐξ ἀλλού δμως γνωρίζει, ὅτι εἶναι δ αὐτός· διότι εἰς τὴν ἐρώτησιν : ποῖος ἐπῆγε πέρωσιν εἰς τὸ σχολεῖον; ἀπαντᾷ ἐγώ· τὴν αὐτὴν δ' ἀπάντησιν δίδει καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν: ποῖος θὰ γίνη μετὰ 5 ημέρας 8 ἑτῶν;

Τὸ ἐγώ ἀρα, τὸ δποῖον σήμερον ἀπαντᾷ εἶναι τὸ αὐτὸ δγώ, τὸ δποῖον μετὰ 5 ημέρας θὰ ἐορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του. Ο ἀνθρωπὸς γνωρίζει, ὅτι παραμένει τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸ δποῖον καὶ πρότερον ἦτο, καίτοι αἱ ἀτομικαὶ του ίδιότητες μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ. Κατὰ τοῦτο δ ἀνθρωπὸς δμοιάζει πρὸς τὸ δένδρον, τὸ δποῖον ἐφύτευσεν. Ή μηλέα π. χ. μένει πάντα μηλέα, καίτοι ἀπὸ ἕτος εἰς ἕτος γίνεται μεγαλυτέρα καὶ παχυτέρα.

Τὴν συνείδησιν ταύτην τοῦ ὅτι παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς παραμένει τις πάντοτε δ αὐτὸς καλοῦμεν συνείδησιν τοῦ ἐγώ. Η συνείδησις αὕτη τοῦ ὅτι παρὰ τὰς ἐπερχομένας μεταβολὰς παραμένομεν πάντοτε οἱ αὐτοὶ δφείλεται:

α') Εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ τελοῦνται δλίγον κατ' δλίγον, ὥστε δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβαλλόμεθα.

β') Εἰς τὴν μνήμην, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς δποίας ἐνθυμούμεθα τι πρὸ δλίγων ἑτῶν ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐπράττομεν· οὕτως ἡ μνήμη.

συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρόν. Αἱ ἐκ διαφόρων χρόνων τοῦ ἡμετέρου βίου προερχόμεναι παραστάσεις περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἰναι συγχρόνως ἡμέτεραι παραστάσεις, παραστάσεις τοῦ Ἐγώ ἡμῶν.

Πᾶς δοτις πάριστῷ ἐν ἔαυτῷ ἔαυτὸν γνωρίζει, δτι τὸ παριστῶν ἔγώ καὶ τὸ παριστανόμενον ἔγώ είναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Τότε μόνον δύναται τις νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ ἔαυτοῦ, δταν χάσῃ τὴν μνήμην, δταν δὲ χάνεται ἡ συνείδησις τοῦ ἔγώ, γεννᾶται ἡ φρενοβλάβεια.

§ 34. ΦΡΟΝΗΜΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Παῖς τις διερχόμενος πρό τινος κήπου βλέπει ὀπωροφόρον δένδρον κατάφορτον ὀπωρῶν· ἀμέσως γεννᾶται εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀπολαύσῃ τούτων· καίτοι δὲ γνωρίζει δτι ἡ κλοπὴ είναι κακόν, ἐν τούτοις προσβαίνει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, δτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀπολαύσεως τῶν ὀπωρῶν είνει εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἴσχυροτέρᾳ ἀπὸ τὴν ἡθικὴν γνῶσιν τοῦ δτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κλέψῃ διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἡθικὴ γνῶσις δὲν ἀσκεῖ εἰς αὐτὸν οὐδεμίαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ παρὰ ταύτην προσβαίνει ούτος εἰς τὴν κακὴν πρᾶξιν. Ιερὶ τοῦ παιδός τούτου λέγομεν δτι δὲν είναι ἡθικῶς ἐλεύθερος, διότι αἱ πράξεις του δὲν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἡθικῆς του γνώσεως, ἀλλ᾽ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πάθους.

Τούναντίον ἡθικῶς ἐλεύθερος φαίνεται ἄλλος παῖς, δ ὅποιος διέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, βλέπει τὰς ὀπώρας καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτάς, ἀλλὰ δὲν ἀποπειρᾶται νὰ κλέψῃ, διότι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνείδησεως, ἡ ὅποια λέγει εἰς αὐτὸν δτι ἡ κλοπὴ είναι κακόν· ὁ παῖς ούτος δὲν είναι δοῦλος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς λαμαργίας, ἀλλ᾽ ὑποτάσσει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἡθικὴν του συνείδησιν, ἡ δποία είναι ἴσχυροτάτη.

Κατὰ ταῦτα ἡθικῶς ἐλεύθερος λέγεται δ ἀνθρωπος, δοτις πᾶσαν βούλησιν καὶ πρᾶξιν του ὑποτάσσει ὑπὸ τὰς ἡθικάς του ἀρχάς, ἡθικῶς δὲ δοῦλος ἐκεῖνος, δοτις ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη του, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἡθικάς του ἀρχάς.

Εἰς τὸν κόσμον παρατηροῦνται καὶ αἱ δύο αὐται: τάξεις τῶν ἀγθρώπων, καὶ οἱ ἔχοντες δηλ. τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως,

ώστε νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς ἡθικὰς ἀρχάς, καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὠστε, παραβλέποντες τὰς ἡθικὰς ἀρχὰς νὰ δουλεύουν εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὴν πάθη τῶν. Τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς βουλήσεως, ἡ δοποία καθορίζει τὸ ἡθικῶς πράττειν ἡμῶν, καλοῦμεν φρόνημα. Πάσης πράξεως, ἡ δοποία δὲν εἶναι ἡθικῶς ἀδιάφορος, ἡ δοποία δηλ., δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακή, ὑπόκειται ὡς βάσις φρόνημά τι καὶ δταν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν οἰανδήποτε πρᾶξιν ἡθικῶς, δὲν ἔξεταζομεν κυρίως αὐτήν, ἀλλὰ τὸ φρόνημα, ἀπὸ τὸ δοποῖον αὕτη προηλθε, καὶ δνομάζομεν αὐτὴν ἡθικήν, ἐφ' ὅσου ἀναγγωρίζομεν, ὅτι προηλθεν ἀπὸ ἡθικῶς ἀγαθὸν φρόνημα. Ἡθικῶς δὲ ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ φρόνημα, τὸ δοποῖον βλέπομεν ὅτι παρακινεῖ πάντοτε εἰς πράξεις, αἱ δοποῖαι ἀποσκοποῦν τὴν προσαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῶν ἄλλων, ἀποκρούει δὲ τὰς πράξεις, αἱ δοποῖαι δύνανται καθ' οἰονδήποτε τρόπον νὰ βλάψουν αὐτούς.

Τὸ ἡθικὸν φρόνημα δὲν εἶναι ἔμφυτον, ἀλλ' ἐπίκτητον· διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἡ Ἀγωγὴ νὰ συντελῇ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ.

Πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων, ἡ δὲ βούλησις πρέπει ἐνωρίς νὰ διαπαιδαγωγηθῇ κατὰ τοιούτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀρχῇ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ ὑποτάσσῃ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ κοινόν. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνιθίσουν οἱ πατέdes ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν νὰ ἀρχουν ἔαυτῶν. Ἡ αὐταρχία αὕτη εἶναι ἀρίστη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ δρίζῃ εἰς ἔαυτὴν ἀνωτέρους, δψηλοτέρους σκοπούς, νάπομακρύνῃ τοὺς πειρασμούς, νὰ κατανικῇ τὰς στιγματίας ἐπιθυμίας καὶ ἀκαταπογήτως νὰ ἐπιδιώχῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἀποδεικνύει τέλος ὅτι δὲνθρωπος εἶνα: πνευματικὸν ὅν, δυνάμενον νάπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν κατωτέρων ὅρμῶν, αἱ δοποῖαι καγονίζουν τὸν βίον τῶν ζώων.

Τὸ ἡθικὸν δημιαὶ φρόνημα δὲν εἶναι μόνον διάθεσις τῆς βουλήσεως. Πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ πολλαὶ γνώσεις πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ διαφορῆς ἀσκησίς εἰς τὸ πράττειν μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποφεύγειν δὲν τὸ κακόν. Ἡ

Θεωρία τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὴν δποίαν τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ή γνῶσις, ἐξελέγχεται: ἀπὸ τὰς καθ' ἡμέραν παρατηρήσεις ἐσφαλμένη. Ἐγνώριζεν δὲ πάτερ τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος διτὶ ή κλοπὴ εἶναι τι κακόν· ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν γνῶσιν ταύτην προέβη εἰς αὐτήν, διότι δὲν εἶχεν ἀσκηθῆ προηγουμένως νὰ ἀρετὴν εἴσαυτον καὶ νὰ ὑποτάσσῃ τὰς ἐπιθυμίας του εἰς τὰς ηθικάς τους ἀρχάς.

Ἐάν αἱ ηθικαὶ ἀρχαὶ, τὰ ηθικὰ ἀξιώματα ἡμῶν ἐνισχυθοῦν δλίγον κατ' δλίγον οὕτως, ώστε νὰ ὑποτάσσωμεν ὑπὸ ταῦτα πᾶσαν βούλησιν καὶ πρᾶξιν τοῦ βίου ἡμῶν ἐν οἰαδήποτε περιπτώσει, λέγομεν διτερέχομεν χαρακτῆρα. Δὲν θὰ εἰπω περὶ τινος, διτὶ ἔχει χαρακτῆρα, δταν λέγη τὴν ἀλήθειαν πάντοτε, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῇ ὑλικῶς, ἐάν δέ ποτε πρόκειται νὰ ζημιωθῇ πως, φεύδεται. Οὐχί. Ἀλλὰ μόνον, δταν εἰς πᾶσαν, οἰανδήποτε τοῦ βίου του περίπτωσιν ἀκολουθῆ τὸ ηθικὸν ἀξιωμα: μὴ ψεύδουν.

Παραδείγματ' ἀνδρῶν, ἔχόντων χαρακτῆρα, πολλὰ παρέχει ή ημετέρα ιστορία, μεταξὺ δὲ τούτων προέχει: τὸ τοῦ Σωκράτους. Οὗτος εἶχεν ηθικὸν ἀξιώμα, διτὶ πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν εἰς τοῦτο, τὸ δποίον ή πατρὶς διατάσσει, εἴτε δίκαιον εἴτε ἀδίκον εἶναι. Διὰ τοῦτο ἔξεστράτευσεν ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πολεμίων τῶν Ἀθηνῶν πανταχοῦ γενναίως ἀγωνισάμενος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐδέχθη, παρὰ τὰς ἐπιμόργους παρακλήσεις τῶν φίλων, νὰ δραπετεύῃ ἀπὸ τὸ δεσμωτήριον, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν αὐτῷ καὶ καρτερικῶς ὑπέστη τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν ποινήν.

Δύναται τις νὰ εἰπῃ διτὶ ἀνάλογον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Ἀλκιδιάδην, δστις εἶχε μίαν ἀρχήν, τὴν φιλοδοξίαν καὶ εἰς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν ὑπέτασσεν δλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ φροντίδας του, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ εἰπωμεν καὶ περὶ αὐτοῦ, διτὶ εἶχε χαρακτῆρα. Τοῦτο δμως δὲν εἶναι δρθόν. Ἡ κυρία διαφορὰ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ἀλκιδιάδου εἶναι διτὶ ὁ μὲν Σωκράτης ἔχει ηθικὰς ἀρχάς, δὲν δὲ Ἀλκιδιάδης οὐχὶ ηθικάς. Καὶ δ μὲν πρῶτος ὑπετάσσετο πάντοτε εἰς τὰς ἀρχάς, τὰς δποίας εἶχεν, ἐνῷ τοῦ δευτέρου ή συνείδησις ἔξηγείρετο ἐνίστε διὰ τὸ κακόν, τὸ δποίον ἔπραξε π. χ. εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθει νὰ διορθώσῃ τοῦτο διτὶ ἀναλόγου ἀγαθοῦ, τὸ δποίον καὶ ἔκαμε παρε-

δῶν τὰς ἀρχάς, τὰς ὑποίας πρότερον εἰχεν. "Οταν δημως γίνεται τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνεται πλέον λόγος περὶ χαρακτῆρος.

Κατὰ ταῦτα χαρακτὴρ ὑπάρχει μόνον, ὅπου ηθικαὶ ἀρχαὶ κανονίζουν τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ ηθικοῦ, ὅχι δὲ περὶ ἀνηθίκον χαρακτῆρος.

"Εάν τις ἔχῃ ηθικὸν χαρακτῆρα, ήμεις δὲ γνωρίζωμεν τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προείπωμεν τί οὗτος θὰ πράξῃ εἰς ὡρισμένην περίπτωσιν περὶ τοιεύτου ἀνθρώπου οὐδέποτε θὰ εἰπωμεν «αὐτὸς δὲν περιεμένομεν ἀπ' αὐτόν». Τοιούτον τι δύναται νὰ συμβαίνῃ, προκειμένου μόνον περὶ ἀνθρώπων ἀνευ χαρακτῆρος.

§ 35. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΣ

Τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔχουν χαρακτῆρα καλοῦν πολλάκις καὶ προσωπικότητας· συνήθως μεταχειρίζονται ἀδιαχρίτως τὸν ἔνα ὥρον ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ἀποδίδουν καὶ εἰς τοὺς δύο τὴν ίδίαν σημασίαν· ή ἐπιστήμη δημως διαχρίνει τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτῆρος.

"Ο χαρακτὴρ περιορίζεται εἰς τὴν βούλησιν· λέγομεν περὶ τίνος ἀνθρώπου δτι ἔχει χαρακτῆρα, ὅταν ὁ ἀνθρωπὸς οὗτος ἔχει εννιαίαν βούλησιν, ή, δπως ἄλλως εἰπομεν εἰς τὸ προγρούμενον κεφάλαιον, ὅταν ὁ ἀνθρωπὸς οὗτος βούλεται, εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε περίπτωσιν τοῦ βίου του, τὸ αὐτό, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ ἀτομικὰς ἐπιθυμίας καὶ πάθη. "Οταν δημως λέγωμεν περὶ τυνος δτι εἶναι προσωπικότης δὲν ἀποβλέπομεν μόνον εἰς τὴν βούλησίν του, ἀλλὰ εἰς τὴν δλην φύσιν του, εἰς δλας τὰς κυρίας πλευρὰς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Διὰ νὰ διγομάσωμεν ἀνθρωπόν τινα προσωπικότητα πρέπει νὰ εὑρίσκωμεν παρ' αὐτῷ πολυμερῆ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων καὶ δεξιοτήτων, ίδιᾳ δὲ τῶν ἀτομικῶν του δυνάμεων καὶ δεξιοτήτων.

"Ο ἀνθρωπὸς, δ ὅποιος ἔχει ἀναπτύξει πολυμερῶς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του ἔχει καὶ πλούσιον πνευματικὸν βίον, δ ὅποιος ἔκδηλώνεται διὰ καρποφόρου ἐνασχολήσεως εἰς τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ εἰς τὰς

διαφόρους σχέσεις τοῦ βίου, πρὸ πάντων ἐξ εἰς τὴν ἀσκησιν
ἐπαγγέλματός τινος. Ἐκτὸς τούτου δλαι αἱ σωματικαὶ καὶ πνευ-
ματικαὶ ἐνασχολήσεις καὶ ἐνέργειαι τῆς προσωπικότητος δεικνύουν
αὐστηρὰν ἐνότητα, γῆτις ἐμφανίζεται εἰς τοῦτο, οὗτοι δὲ ἀνθρώποις,
τὸν ὅποιον καλοῦμεν προσωπικότητα, θέτει, κατ' ἐλευθέραν ἀπό-
φασιν, δλαις τὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν
ὑψίστων ἡθικῶν σκοπῶν, εἶναι λοιπὸν ἡθικὸς χαρακτήρ. Ὁ
ἡθικὸς χαρακτήρ κατὰ ταῦτα εἶναι δὲ πυρὴν τῆς προσωπι-
κότητος.

Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀναδεικνύει ἀνθρώπον τινα ὡς
προσωπικότητα εἶναι δὲ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματι-
κοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου του καὶ ἡ σταθερὰ τήρησις ὑπὸ^τ
αὐτοῦ τῶν ὑψίστων ἡθικῶν σκοπῶν.

Ἄλλος δὲ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευμα-
τικοῦ βίου ἑκάστου ἀνθρώπου ἔξαρται απὸ τὰς σωματικὰς
καὶ πνευματικὰς δεξιότητας αὐτοῦ, αἱ ὅποιαι δὲν εἶναι αἱ
αὐταὶ εἰς δλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ διάφοροι, ἔξαρτώμενοι απὸ
τὴν ἔμφυτον ἑκάστου προδιάθεσιν, γῆτοι απὸ τὴν κληρονομι-
κότητα, καὶ απὸ τὴν ἐπίκτητον προδιάθεσιν, γῆτοι απὸ τὴν
οἰκογένειαν, εἰς τὴν ὅποιαν ἕκαστος ἔγεννήθη, τὸν τόπον εἰς τὸν
ὅποιον τὸ πρῶτον εἶδε τὸ φῶς καὶ ἀγεπτύχθη καὶ τὴν μόρφωσιν,
τῆς ὅποιας ἔτυχεν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι διάφορα παρὰ τοῖς δια-
φόροις ἀνθρώποις διάφορος θά εἶναι καὶ δὲ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρό-
της τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ βίου ἑκάστου· ἔνεκα τῶν
λόγων τούτων ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνω-
ρίσματα διὰ τῶν ὅποιων διακρίνεται· τῶν ἄλλων· τὰ γνωρίσματα
ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικότητά του.

Οταν ἡρα λέγωμεν ἀτομικότητα ἐννοοοῦμεν τὴν προσωπι-
κότητα, η ὅποια ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα
ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν καὶ μόνην, διὰ τῶν ὅποιων αὕτη διακρίνε-
ται απὸ πᾶσαν ἄλλην προσωπικότητα.

ΤΕΛΟΣ

Ἐπιστολὴ Η.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Εἰσαγωγὴ</i>	
1. Ἡ ἔννοια καὶ τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογίας	3
α'. Ἡ ἔννοια τῆς Ψυχολογίας	3
β'. Τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογίας	4
2. Μέθοδοι τῆς Ψυχολογικῆς ἐρεύνης ἢ πηγαὶ τῆς Ψυχολογίας	5
3. Αἱ θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι	8
4. Συνείδησις, ἀσυνείδησιά, ἐνότης καὶ περιεχόμενον τῆς συνείδησεως	9
5. Διαιρέσις τῆς Ψυχολογίας	11
6. Σπουδαιότης τῆς Ψυχολογίας	11
7. Τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα	12
8. Κατασκευὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος	13
α'. Ἐξωτερικὴ κατασκευὴ σελ. 13.—β'. Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ	15
9. Σημασία τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος ...	19

ΜΕΡΟΣ Α'. ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

Κεφάλαιον Α'.

1. Περὶ αἰσθήσεως	26
2. Αἰσθήματα τῆς Γενικῆς αἰσθήσεως	27
3. Ὁργανικὰ ἢ ζωϊκὰ αἰσθήματα	29
4. Αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως τοῦ σώματος	30
5. Αἰσθήματα τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων	31
α'. Τὸ αἰσθημα τῆς ὁράσεως σελ. 31.—β'. Τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς σελ. 33.—γ'. Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ δαφρήσεως	36
6. Τὸ αἴσθημα καθόλου	38
7. Ἡ ἀντίληψις	41

Κεφάλαιον Β'.

	Σελ.
8. 'Η παράστασις	42
9. Εἴδη τῶν παραστάσεων.....	45
Α'. Κατὰ τὴν σύνθεσιν των σελ. 45.—Β'. Κατὰ τὸ περιεχόμενόν των.....	45
10. Ἐποπτεία.....	47
11. Πορεία τῶν παραστάσεων.....	48
α'. Ἐπισκοπίας τῶν παραστάσεων καὶ στενότητης τῆς συνειδήσεως β'. Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων σελ. 49.—γ'. "Οροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 51.—δ'. Εἰδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 54.	48
12. 'Η μνήμη.....	56
α' Ὁρισμός καὶ εἰδήτητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης σελ. 56.—β' "Οροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης σελ. 57.—γ' Εἰδη τῆς μνήμης σελ. 59.—δ' Μνημονικοὶ τύποι σελ. 60.	56
13. Φαντασία.....	62
α' Φύσις καὶ εἰδη τῆς φαντασίας σελ. 62.—β' Σπουδαιότητης τῆς φαντασίας σελ. 64.	62
14. 'Η πρόσοληψις ἢ ἀφομοίωσις.....	67
15. 'Η προσοχὴ	71
1. Ὁρισμός τῆς προσοχῆς σελ. 71.—2. Εἰδη τῆς προσοχῆς σελ. 74.—3. Γένεσις τῆς προσοχῆς σελ. 74 (α' ψυχικά αἴτια καὶ ψυχολογικοὶ δρόι σελ. 74.—β' Φυσιολογικοὶ δρόι σελ. 76).—4. 'Ακουσία καὶ ἔκουσία προσοχῆ σελ. 76.—5. Καταμερισμός τῆς προσοχῆς σελ. 77.	71
16. Τὸ διαφέρον.....	78

Κεφάλαιον Γ'.

17. 'Η νόησις	80
α' 'Η νόησις ἐν γένει σελ. 80.—β' Τὰ εἰδη τῆς νοήσεως σελ. 82.—1. 'Η ἔννοια σελ. 82.—2. 'Η κρίσις σελ. 85.—3. 'Ο συλλογισμός σελ. 88.—α' Ὁρισμός τοῦ συλλογισμοῦ σελ. 88.—β' εἰδη τοῦ συλλογισμοῦ. 1. 'Ο παραγωγικός συλλογισμός σελ. 88.—2. 'Ο ἐπαγωγικός συλλογισμός σελ. 89.—3. 'Ο κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός σελ. 90.	80

ΜΕΡΟΣ Β'. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

	Σελ.
20. Ὁρισμὸς καὶ ἴδιότητες τῶν συναισθημάτων.....	92
α' Τί εἶναι συναισθημα σελ. 92.—β' Γενικαὶ ἴδιότητες τῶν συναισθημάτων σελ. 93.	
21. Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων.....	95
22. Εἴδη τῶν συναισθημάτων.....	95
23. Ὑλικὰ ἢ κατ' αἰσθησιν συναισθήματα.....	96
24. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα.....	98
α' Τὸ αὐτοσυναισθημα σελ. 98.—β' Τὸ συναισθημα τῆς τιμῆς σελ. 99.—γ' Τὸ συμπαθητικὸν συναισθημα σελ. 101.—δ' Τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ σελ. 103.—ε' Τὸ ἡθικὸν συναισθημα σελ. 108.—στ' Τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα σελ. 110.—ζ' Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα σελ. 114.	
25. Τὰ συναισθήματα ἐν γένει.....	114
α' Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.....	114
β' Ἀκτινοθολία τῶν συναισθημάτων.....	115
γ' Ἡ διάθεσις.....	116
δ' Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναισθημάτων.....	117
26. Αἱ ἀφιθνμίαι	117

ΜΕΡΟΣ Γ'. ΤΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

27. Γενικὸς χαρακτηρισμὸς καὶ δρισμὸς τοῦ Βουλητικοῦ.....	120
28. Ἡ δρμὴ καὶ τὸ δρμέμφυτον.....	122
29. Ἡ ἐπιδυναμία.....	124
30. Ἔξις, κλίσις, ἔσπη, πάθος.....	126
31. Πόθος καὶ βούλησις	129
32. Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως.....	130
33. Ἡ συνείδησις τοῦ ἔγω.....	132
34. Φρόνημα καὶ χαρακτὴρ.....	135
45. Προσωπικότης καὶ ἀτομικότης	138

